

SOSYAL BİLİMLERDE SEÇME KONULARI 2

EDİTÖR

DOÇ. DR. HASAN ÇİFTÇİ

YAZARLAR

DOÇ. DR. BİROL AKGÜL

DR. ALİ İHSAN ÖZTÜRK

DR. AHMET CEVDET AŞKIN

DR. AKİF ÇARKÇI

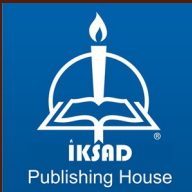
DR. AZİZ BALCI

DR. BURAK KÜRKÇÜ

ARŞ. GÖR. GENCER KARABEKİR KARAGENÇ

DOKTORANT AYŞE GİZEM ÇETİN

DOKTORANT ÇİÇEK TOPÇU

SOSYAL BİLİMLERDE SEÇME KONULAR 2

EDİTÖR

DOÇ. DR. HASAN ÇİFTÇİ

YAZARLAR

DOÇ. DR. BİROL AKGÜL

DR. AHMET CEVDET AŞKIN

DR. AKİF ÇARKÇI

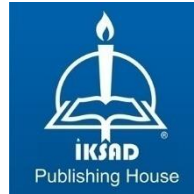
DR. AZİZ BALCI

DR. BURAK KÜRKÇÜ

ARŞ. GÖR. GENCER KARABEKİR KARAGENÇ

DOKTORANT AYŞE GİZEM ÇETİN

DOKTORANT ÇİÇEK TOPÇU

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-7636-61-2
Cover Design: İbrahim KAYA
May / 2021
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ.....1

BÖLÜM 1

BİR KARŞILAŞTIRMALI SİYASET ÇALIŞMASI: FRANSA VE İNGİLTERE'DE MERKEZ – YEREL İLİŞKİLERİ

Dr. Akif ÇARKÇI.....3

BÖLÜM 2

HABERDE ALIMLAMA ÇALIŞMALARI VE BANU AVAR'IN SINIRLAR ARASINDA PROGRAMINDAN “İTHAL BAŞKANLIK SİSTEMİ” BÖLÜMÜNÜN ALIMLAMA ANALİZİ

Doktorant Çiçek TOPÇU

Doktorant Ayşe Gizem ÇETİN.....41

BÖLÜM 3

SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA KAMUSAL ALANDA SÖYLEM KURULUMUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Dr. Ahmet Cevdet AŞKIN79

BÖLÜM 4

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ADNAN MENDERES (1950-1960)

Dr. Aziz BALCI.....97

BÖLÜM 5

ÖCALAN'IN YAKALANMASI OPERASYONUNDA, KARAR MEKANİZMASINA YENİ KLASİK GERÇEKÇİ YAKLAŞIM AÇISINDAN KAPSAMLI BİR BAKIŞ

Dr. Burak KÜRKCÜ143

BÖLÜM 6

YÜKSEKÖĞRETİM ELEMANLARININ MECBURİ HİZMET YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEVRİNDE İDARENİN TAKDİR YETKİSİNİN HUKUKİ AÇIDAN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Gencer Karabekir KARAGENÇ.....179

BÖLÜM 7

ELEKTRONİK TİCARETİN SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASAL ETKİLERİ

Doç. Dr. Birol AKGÜL217

ÖNSÖZ

Küreselleşme ve dijitalleşme ile birlikte yaşanan dönüşüm ve değişim, kişilerin sosyal hayatlarının yanı sıra bilimsel anlamda da çalışmaları etkilemiş, bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemde farklı disiplinlerdeki araştırmacıları bir biri ile çalışmalarını gerekli kılmıştır. Bu süreçte disiplinlerarası çalışmalar da artmış ve önem kazanmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanı diğer tüm alanlar ile çalışmaya müsait olduğundan çok farklı çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Bilimsel anlamda Multidisipliner çalışmaların literatüre katacakları gün geçtikçe değer kazanmaktadır.

Bilginin Küreselleşmesi ile birlikte bilgi paylaşımının önemi de ortaya çıkmaktadır, bireyler ve Ülkeler için sahip olunan büyük gücün bilgi olduğu bu günümüzde sahip olunan bilginin kullanımı ve güncel bilgi üretimi akademide kişilere uluslararası platformlarda ülkeler büyük rekabet avantajı sağlamaktadır. Günümüz Pandemi sürecinde de görüldüğü gibi bilgiye sahip kişiler ve ülkeler uluslararası platformlarda söz sahibi olmakta ve toplumları yönlendirebilmektedir. Yapılan her çalışma araştırmacılar için veri oluşturmakta ve her araştırmacı bilime yenilikler getirmektedir. Ayrıca ortaya çıkan her bir yenilik ve değişim, bilimsel disiplinlerin birbirlerine yaklaşmalarına ve disiplinler arası bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kitap kapsamında da pek çok disiplinlerarası çalışmaya yer verilmiştir.

Kitaba bölüm yazarak bilgiyi evrenselleştiren, paylaşan, çoğaltan bütün hocalarıma bu kitaptan faydalanacak araştırmacılar adına teşekkür ederim. Ayrıca bu ve benzeri kitapların can bulmasında katkısı olan bütün emeği geçenlere ve yazarları bir platformda buluşturup bu değerli eserleri bir kitaba dönüştüren İKSAD Yayınevi'ne sonsuz teşekkürler...

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

BÖLÜM 1

BİR KARŞILAŞTIRMALI SİYASET ÇALIŞMASI: FRANSA VE İNGİLTERE'DE MERKEZ – YEREL İLİŞKİLERİ

Dr. Akif ÇARKÇI¹

¹ T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, akif.carkci@gmail.com
Orcid: 0000-0001-6522-7140

GİRİŞ

Yerel yönetimlerin tarihi oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Merkezi yönetimlerden daha eski tarihlere adresleyebileceğimiz yerel yönetimler, esasında merkezi idarelerden de önce var olmuşlar ancak merkezi idarelerin yerel idareleri çoğu zaman vesayet altına almasından ötürü uzunca bir süre genellikle geri planda kalmışlardır. Tarihin ilk dönemlerinde bağımsız şekilde yaşayan insanlar zaman içerisinde aile, köy, şehir ve bölge gibi topluluk temelli birimleri oluşturmuş, özellikle bölgeler zamanla devletleşerek merkezi yönetimler ortaya çıkmıştır. Komünlerden polis devletlerine (şehir devleti), federal yapılardan ulus devletlere kadar yerel gruplar her zaman var olmuş ancak bu yerel gruplar bazen siyasal bir çatı altında bağımsız kalabilmişler, çoğu zaman da merkezi yönetim birimlerinin vesayeti altında yaşamışlardır. (Aktalay, 2010)

Yerel yönetimler tarihsel olarak merkezi devletlerden de önce var olan kurumlar olmalarına rağmen merkez olarak ifade edeceğimiz yönetim düzeyi yerel olanı çoğu zaman vesayeti altına almıştır. Bu durum merkezi idareler ile yerel yönetimler arasındaki otorite paylaşımını, yetkinin yeniden dağıtılması gibi sorunları, merkezi otoritelerin temel amaçlarını tartışmalı hale sokmuş, bu kadim tartışma neredeyse ortaçağdan günümüze kadar süregelmiştir. (Follesdal, 2006) Bu sebeple merkezi ve yerinden yönetim arasındaki otorite paylaşımı kavgası, yerel yönetimler ve siyaset alanının neredeyse en önemli araştırma ve tartışma sahalarından birisidir. (Arıbaş, 2015) Zira pek çok ülkede merkezi idare ile yerel yönetim arasındaki ilişki

araştırılmaya değer problemler üretebilmektedir.

Avrupa, yerel yönetimlerin gücü bakımından dünyanın diğer coğrafyalarından bir parça farklılık göstermektedir. Avrupa tarihinde yerel idareler uzun yıllar boyunca güçlü yönetim birimleri olarak kamu yönetimi alanının en önemli aktörleri olmuşlardır. İngiltere’de 13. yy’da yayınlanan Magna Carta metninde merkez-yerel ilişkilerinin işlenmiş olması, aynı zaman diliminde Fransa’da ilk kez yönetim kavramının kullanılmış olması, Avrupa kıtasının bu konularda erken tecrübeler yaşadığını göstermektedir. Avrupa’da merkezi yönetimlerin son derece güçlü olduğu dönemlerde dahi yerel idareler gündemde olmuş, önemini korumuştur. (Ökmen ve Parlak, 2010) Diğer taraftan Antik Yunan, halkın bir kısmının, yani köle olmayan erkeklerin yönetime katılması uygulamasının doğduğu ilk dönem olarak bilinmektedir. (Uslu, 2012) Çok önceden gelişen katılım kültürü daha sonra yönetim dediğimiz kavramın öne çıkmasını şüphesiz kolaylaştırmıştır. (Davis, 1996:9)

Modern döneme geldiğimizde, geleneksel yerel yönetim yaklaşımı 80’lere kadar varlığını sürdürmüş, bu tarihlerden sonra Avrupa’da yeni uygulamalar gündeme gelmeye başlamıştır. 80’lerden sonra Avrupa’da yerel yönetimlerde yapılan reformlar ve bunların dayandığı mantık temelde “Yeni Kamu Yönetimi” yaklaşımı ile birlikte hizmetin outsource edilmesi üzerine kurulmuştur. Bir diğer temel argüman ise geleneksel yönetim kapasitesinin geliştirilmesi ve seçilmiş-yerel liderliğin güçlendirilmesidir. Bu noktada “Yeni Kamu Yönetimi” düşüncesi esas alınarak yaşanan değişimle birlikte; meşhur Birleşik

Krallık başbakanı Thatcher'ın yürüttüğü özelleştirme siyaseti, Weberyen bürokrasi yerine prodaktivite, kalite ve etkinlik gibi özel sektör anlayışlarını kamu alanında da etkin kılma, devletin üretici konumdan, yol açan, liderlik eden konuma geçmesi olarak ifade edilebilir. (Wollmann, 2012) Bu yaklaşım biçimi, İngiltere gibi hukuk altyapısı teamüllere dayanan Anglo-Sakson ülkelerde kolayca hayat alanı bulurken, Fransa gibi merkezi yönetimin güçlü olduğu ve merkeziyetçiliğin yerelleşmeye hakim konumda olduğu ülkelerde gerek hukuki gerekse siyasi engellere takılmıştır. (Arıbaş, 2015:2)

Güçlü merkezi yönetimlere karşılık yerellik ilkesinin merkez yerel ilişkilerini etkilediğini, dönüşüme uğrattığını görürüz. Yerellik ilkesi, doğası gereği, yetki karmaşası yaşanan bir yönetim sahasında daha yerel olanı daha merkezi olana karşı korumaktır. Türkçe'de “yerindenlik”, “yerellik”, “subsidiarite”, “hizmette halka yakınlık” gibi kavramsallaştırmalarla karşılanan yerellik ilkesi için çalışmamızda “yerellik” sözcüğünün bütün bu kavramları kapsamak üzere daha doğru bir kullanım olduğu değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği'nin ve bazı Avrupa ülkelerinin resmi kaynaklarından yola çıkarak ve daha önce bu alanda yapılan çalışmaları kapsayan kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerin bir araya getirilmesi ile, çalışmamızda yerelliğin karşıladığı anlam ve kavramın doğuşu analiz edilerek, Avrupa'nın en mühim devletlerinden Fransa ve İngiltere'nin mahalli idare yapılanması ile yerellik ilkesini destekleyen veya desteklemeyen politik eğilimler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada İngiltere ve Fransa'nın seçilme sebebi, nüfus, kalkınma ve

ekonomi açısından ilk basamaklarda yer almaları, Anglo-Sakson gelenek ve Kıta Avrupası kamu yönetimi şeklinde iki yönetim geleneğinin karşılaştırmaya elverişli olması ve her iki ülkenin AB politikalarına farklı şekilde yaklaşmalarıdır. (Arıbaş, 2015:2) Siyasal kültür ve yönetim anlayışı akımından pek çok rengi içinde barındıran Avrupa’da farklı yaklaşımların olması ise oldukça doğal bir durumdur.

1.YERELLİK VE AB’DE YERELLİK

1.1. Yerelliğin Tanımı

İngilizce’de “subsidiarity” kavramı ile ifade edilen yerellik ilkesi Türkçe’de farklı şekillerde karşılanmakta olup, bunlardan bazıları: Yerindenlik, yerellik, yetki ikamesi, ikincilik, hizmette halka yakınlık gibi kavramlardır. Literatürde bu kelimelerin hemen tamamının “subsidiarity” kavramına karşılık olarak kullanıldığı ifade edilebilir. Yerellik ilkesi nasıl tanımlanabilir diye bakıldığında karşımıza egemenlik ve gücün dağılımının nasıl olacağı sorusu ile karşılaşırız. Yerellik egemenliğin ve gücün kullanımıyla ilgili bir kavramdır. Egemenliğin farklı erklere dağıldığı bir siyasal yapı içinde gücün dağılımı ve kullanımı bu ilke ile belirlenmektedir. Bu noktadan bakıldığında siyasal ve yönetsel güç merkezi idarenin elinde toplandığında kamusal hizmetleri sunma noktasında merkezi birim etkin olamayacaksa, bu durumda gücün ve hizmet sunumunun mutlaka daha yerel, daha alt birimlere devredilmesi gerektiğini ifade etmektedir. (Follesdal, 2006:2)

1.2. Avrupa Birliği Müktesebatında Yerellik

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, “yerellik” ilkesinin Avrupa müktesebatında ilk kez tanımlandığı (1985) anlaşmadır. Ancak ilkenin felsefi kökenine inildiğinde mesele, Aristo, Acquinas ve federalizmin atası Althusius’a değin götürülebilmektedir. Yerellik yaklaşımını adem-i merkeziyet düşüncesinden ayıran en mühim nokta; yerelliğın yerel hizmet sunumunu ve yerel yönetimi öncelikli basamak kabul etmesi, adem-i merkeziyet anlayışının ise merkezi idarenin yetkisi dahilindeki gücün yerele delege edilmesini, desantralize edilmesini önermesidir. (Demirci, 2003) Adem-i merkeziyetçi yönetsel uygulamalar her ne kadar yerelliğın ilk basamakları olarak telakki edilebilirse de bilinen anlamı ile “yerellik” merkezi yetkilerin farklı idari basamaklarda farklı yerel idari birimlere aktarılması meselesidir. Yetki aktarılırken ya da alınırken esas alınan temel kriter, hizmetin nev’idir. Bu anlayışa göre bir hizmet hangi kurum tarafından en kaliteli, en etkin ve en verimli şekilde verilecekse hizmeti o kurum sunmaktadır. Yerellik ilkesine göre “genel yetkili” idareler merkezi idareler değil yerel yönetimlerdir. Merkezi yönetimin ise görevleri açıkça, kesin çizgilerle belirlenmiş olup, sayılı ve sınırlıdır. Kavrama felsefi ve mantıksal çerçeveden bakıldığında yerellik, “yerelden taraf olmak” olarak düşünülebilir. (Güler, 2005.11) Dolayısıyla burada yerel olan birincil basamak yönetim düzeyi olarak öne çıkmaktadır.

1.3. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda Yerellik

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı yerellik ilkesinin en detaylı şekilde işlendiği belge özelliğine haizdir. Şartın beşinci bölümünde yerel yönetimlerin yasal zemininden ve merkezi yönetim ile olan ilişkisine değinen 4. Maddesi, “*özerk yerel yönetimlerin kapsamına ve özelliklerine*” değinmektedir. İkinci fıkrada bulunan madde bu konuda oldukça anlamlı olup, “yerel idarelerin, kendi yetki sahaları dahilinde olan ve başka bir kurumun uhdesinde bulunmayan tüm alanlarda tam takdir yetkisine haiz olduğu” vurgulanmaktadır. Aynı maddenin üçüncü fıkrası ise, kamusal hizmet sunumunda idari yetkinin halka en yakın yönetim birimlerince kullanılması gerektiği ifade edilerek, bir anlamda yerel özerkliğin tanımı da yapılmış olmaktadır. (Arıbaş, 2015) Bu fıkra göre kamu hizmetleri vatandaşa en yakın makamlar tarafından yürütülecek, sorumluluğun bir başka kademeye verilmesinde görevin niteliği ve ekonomik gerekçeler göz önünde bulundurulacaktır. (TBB, 2020)

2.MERKEZİYETÇİ FRANSA'DA YEREL YÖNETİM SİSTEMİ

Fransa, NATO, G-20 ve BM gibi küresel ve bölgesel paktlarda ilk sıraları işgal eden, başkanlık ve parlamenter sistem arası siyasi modellerle yönetilen bir cumhuriyettir. Avrupa'nın Batı kıyısında bulunan ve deniz aşırı toprakları ile birlikte 65 milyon nüfusa sahip olan Fransa'nın beş tanesi denizaşırı olmak üzere 27 adet bölgede hakimiyeti bulunmaktadır. (CIA, 2017)

Fransa esas yetkinin devlet başkanının elinde olduğu parlamenter bir demokrasi ile yönetilmektedir. (Eroğul, 2008) Bu idare sistemi yarı-başkanlık veya ölçülü parlamentarizm şeklinde tanımlanabilir. (Karahanoğulları, 2009: 49) Yasama fonksiyonu Senato ve Millet Meclisi olmak üzere iki kademeli yapı tarafından sağlanır. Senato ve millet meclisi bölgesel yönetimlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Fransa güçlü bir merkezi yönetim geleneğine sahip olmakla öne çıkmaktadır. Ancak kimi yetkilerle birlikte mali ve idari özerkliğe sahip, seçilmiş yerel idareler de idari sistemin önemli bir parçasıdır. Devlet yönetimi bölgeler, iller, ilçeler, kantonlar ve belediyeler şeklinde beş düzeyli biçimde örgütlenmiştir. Bu yapılanmada belediyeler ve iller çok zamandır yerel yönetim birimleridirler. Fransa'da bölge yönetimleri 1972'de tüzel kişiliğine kavuşmuş, 1986'da seçimle işbaşı yapan karar ve yürütme organlarına sahip olmuştur. (Karaer, 1990: 57) Son yıllarda yoğunlaşan yerelleşme baskısı ile merkezden bölgelere doğru bir yetki aktarımı yapıldığı da bilinmektedir. (Roskin, 2006:134) Bu durum yerel idarelerin yerelleşme konusunda elini kuvvetlendirmektedir.

Fransa yerel yönetim sisteminin Napoleon Bonaparte döneminde başlatılan 1789-1915 reformlarıyla şekillendiği söylenebilir. (Kuhlmann, 2006:19) İl yerel yönetim birimi ve belediyeler 18. yy'da Napoleon tarafından oluşturulmuştur. (Ökmen ve Parlak, 2010:360) 80'li yılların başına kadar katı merkezizetçi bir niteliğe haiz olan Fransa'da, 1982 düzenlemesi yani, Belediyelerin ve İl Özel İdarelerinin hak ve özgürlüklerine ilişkin olarak düzenlenen yasalar ile

yerinden yönetim anlayışına doğru bir geçiş sağlanmıştır. Mevcut durumda Fransa'daki yerel idareleri, genel anlamda, iller, bölgeler ve belediyeler olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Fransa'da 101 il ve 36.779 belediye bulunmakta, belediyelerin çoğu ortalama 1.600 nüfuslu, güçsüz yapıda belediyelerdir. Bu güçsüz belediyelerden dolayı belediye birlikleri oluşturularak belediyelerin hizmet kaliteleri artırılmaktadır. (Yıldız, 2012: 312)

Fransa'da il, hem merkezi hem de yerel yönetim birimi olup belediyeler ise meclis ve meclisin seçtiği bir başkan tarafından yönetilmektedir. İllerde, başkanı meclisçe seçilen bir il meclisi ve encümeninden oluşan, "il özel idaresi" gibi tarif edilebilecek bir yapı bulunmaktadır. Meclis başkanı, Türkiye'dekinden daha güçlüdür. Özellikle yukarıda bahsedilen 1982 reformu çerçevesinde Fransa il özel idarelerinin yetkileri artırılmış, valilerin yetkileri ise büyük oranda meclis başkanlarına devredilmiştir. Yine meclis başkanının potansiyel olarak ülke meclisinde görev alabilmesi veya senato üyesi olması başkanı yerel meclis karşısında oldukça güçlü kılmaktadır. (Wollmann, 2011:71)

Fransa'da önemli bir mahalli idare birimi ise bölge yönetimleridir. Bölge yönetimleri encümen, meclisin seçtiği bir başkan ve seçilmiş bir meclis tarafından yönetilmektedir. Yine Fransa'ya ait başka kıtalardaki bölgelerde, Korsika'da ve Paris'te özel yerel yönetim birimleri vardır. Peters ve Loughlin, Fransa'daki yerel idare modelini "bölgeselleşmiş üniter devlet" olarak ifade etmektedir. Fransa'da mahalli idare gelirlerinin %30-40'ı vergilerden, %30'u da merkezi

devletin bütçe aktarımından müteşekkildir. Kalan fonlama ise yerel gelirlerden ve borçlanmalardan elde edilmekte, (Karakılçık, 2013) gelir yapısında merkezi kaynaklar ve vergi gelirleri önemli bir yer işgal etmektedir.

2.1. Fransa’da Yerel-Merkez İlişkileri ve Yerellik İlkesinin Uygulanma Biçimi

Avrupa Birliği’nin kurucu üyelerinden birisi olan Fransa, merkezi ve üniter bir devlet olarak tebarüz etmektedir. Ancak yerel, bölgesel ve küresel düzeydeki kurumlardan gelen bazı baskılar Fransa’nın yerelleşme yönünde ilerlemesini sağlamıştır. Bu noktanın iyi anlaşılabilmesi için mahalli idarelerin görev-yetki-sorumluluk paylaşımı ve idari denetim noktasında ne durumda olduğunu incelemekte fayda vardır. (Arıbaş, 2015:11)

Fransa’ son 30-40 yılda yerel birimlere yeni yetki ve sorumluluklar devretmiş, bir adem-i merkezileşme süreci yaşamıştır. Önce 1980’li yılların başında merkezi idareye bağlı valilerin elinde bulunan kimi yetkiler seçimle işbaşına gelen kişi ve kurumlara devredilmiş, daha sonra bölge yönetimleri resmi devlet organizasyonunun içine dahil edilmiştir. Örneğin bazı ortaöğretim kurumlarının idaresi gibi eğitime dönük bazı yetkiler, bu kurulan bölgelere devredilmiş, 2003 yılında başlayan süreçle birlikte, adem-i merkezileşme daha da derinleştirilmiştir. Böylece ulusaltı düzeyde güçler ayrılığı sağlanmıştır. Bölgesel yönetimler bir yandan iktisadi sahada tedbirler alırken, il yönetimleri ise sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlara

yoğunlaşmışlardır. Bir dönem ilkokulların personel yönetiminin yerele devri gibi önemli adımlar atılmış, bu gibi alanlarda yetki devirleri devam etmiştir. (Jamet, 2007) Bu türden yetkilerin yerele verilmesi yerelleşmenin önünü açabilecek önemli adımlardır.

Fransa'da 1982 yılında yapılan söz konusu reformdan sonra ülkede sosyal hizmetler il yerel yönetimlerinin inisiyatifine bırakılmış, iller ve büyük/orta ölçekteki belediyeler kendi örgütsel yapılarını kendileri oluşturmuşlardır. (Wollmann, 2011: 67)

Fransa'da kısmen karmaşık bir sistem olduğu söylenebilir. Bu durum özellikle görev ve yetki paylaşımı sahasında hissedilmektedir. Ülkede sağlık ve eğitim gibi görevler mahalli idareler tarafından ifa edilirken bu hizmetlerde görevli devlet memurlarının maaş tahakkukları ve ödeme işleri merkezi yönetim tarafından yapılmaktadır. (Ökmen ve Parlak, 2010:373) Fransa'da belediyelerin pek çoğunun küçük ölçekte olması hizmetlerin daha çok kamu-özel ortaklığında kurulmuş şirketlere gördürülmesine sebep olmuştur. (Wollmann, 2011) Bu yöntemin devreye alınmasında rasyonalite ilkesi gözetilmiştir.

Fransa kamu yönetimi sisteminde hem yetki genişliği hem de adem-i merkeziyetçi eğilimler söz konusudur. Bu anlamda hem merkezi yönetim taşra teşkilatlarına yetki aktarımında bulunmuş, hem de taşra teşkilatları bir parça bağımsız birer yönetim organı olarak öne çıkmışlardır. Böylece Fransa'da taşra teşkilatları merkezi idareden ayrı tutulmuşlardır. Fransa'da devlet çalışanlarının % 98'i taşradaki teşkilatlarda çalışmaktadır.

3.BİRLEŞİK KRALLIKTA YEREL YÖNETİM SİSTEMİ

İngiltere, coğrafi konumu gereği büyük ölçüde dış etkilerden etkilenmemiş, kendine has siyasi ve idari yapısını kurabilmiş nadir ülkelerden birisidir. İngiltere krallıkla yönetilen, devlet başkanı hanedan soyundan gelen bir ülkedir. Ancak bu durum ülkenin demokratik şekilde yönetilmediği anlamına gelmemektedir. Siyasal system, parlamenter demokrasi ile idare edilen anayasal bir krallık olarak tanımlanabilir. İngiltere’de kralın yetkileri sembolik düzeydedir. Asıl yürütme gücü başbakandır. Başbakana bağlı kabine ise alanında tecrübeli, profesyonel bakanlardan oluşur. Yasama organı olan meclis ise iki kamaralı sistem üzerine kuruludur. Bunlar Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası olup (Karasu, 2009) anayasal krallık sisteminin yasama ayağını bu iki kurum oluşturmaktadır.

İngiltere esasında üniter bir yapıya sahiptir. Ancak merkezi otorite zamanla yerel baskılara dayanamayarak bu merkeziyetçiliği gevşetmiştir. (Roskin, 2006:31) İngiltere yarı federal yapısına 90’lı yıllarda evrilmiştir. Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler bölgesinde seçilmiş meclislerin kurulmasıyla birlikte bu mümkün olmuştur. İngiltere’nin üniter yapısı devam etmekle birlikte burada meclislere yetki devri söz konusu olmuştur. (Wollmann, 2011:14) Kuzey İrlanda Büyük Britanya’dan farklı bir kamu yönetimi sistemine sahiptir. İrlanda, kabinede bir bakanlık vasıtası ile Birleşik Krallıkca denetim altında tutulmaktadır. Ancak kamu yönetimi örgütlenme biçimi farklıdır. İskoçya ve Galler ise kamu yönetimi sistemi bakımından büyük ölçüde İngiltere benzeri bir yönetime sahiptirler. Ancak bu

bölgelerde de kamu örgütlenmesi bakımından bir değişim başladığı ifade edilebilir. (Karasu, 2009:34)

Birleşik Krallık bünyesinde bulunan ülkeler tarihi süreç içerisinde bugünkü durumlarına çeşitli şekillerde gelmişlerdir. Mesela Kuzey İrlanda, katoliklerle protestanların arasında cereyan eden iç savaştan sonra, 1998’de imzalanan Good Friday anlaşması ile İngiltere’ye bağlı bir devlet olmuştur. Yapılan referandum neticesinde Kuzey İrlandalılar % 71’lik bir oyla İngiltere’ye katılmayı kabul etmişlerdir. (Duffy ve Dingley, 1999)

İmzalanan anlaşma neticesinde İrlanda adasında bir meclis ve yürütme organı, ve diğer devlet organları ile İngiltere ve İrlanda arasındaki ilişkiler düzenlemek üzere çeşitli kurumlar meydana getirilmiştir. Kuzey İrlanda’da hükümeti atama yetkisi parlamentodadır. Kuzey İrlanda meclisinin ve hükümetinin temel fonksiyonu, Birleşik Krallıkça devredilen; eğitim, tarım, sağlık, yerel gelişme ve adalet işlerini ifa etmektir. (Northernireland, 2017)

Kuzey İrlanda Ofisi isimli kurum Birleşik krallık hükümeti bünyesinde yetki devrine ilişkin işleri düzenlemekte ve hem İrlandayı hem de İngiltereyi temsil etmektedir. Kuzey İrlanda kamu yönetimi sistemi farklı olduğu için çalışmamızda İngiltere olarak kastedilen yer Büyük Britanya’dır. (İskoçya, Galler, İngiltere)

İngiltere’de 1972’de yapılan ve 1 Nisan 1974’den itibaren yürürlüğe konulan Yerel Yönetimler Yasası ile bugünkü yerel yönetimlerin temeli atılmıştır. Ayrıca 1986 yılında yapılan düzenlemelerle de

bugünkü yapının oluşması için önemli bir basamaktır. (Wilson; Game, 2011: 57) 1974’de yürürlüğe giren Yerel Yönetimler Yasası ile yerel idareler, nüfus yoğunluğu ve sosyo-ekonomik kriterlere göre yeniden yapılandırılmış ve yerel yönetim birimlerinin sayısı azaltılarak, üç sınıflı bir sistem ihdas edilmiştir. (Stanyer, 1980:46-47) Bu sınıflamaya göre birinci kademe olarak il (county) ikinci kademe olarak bölge (district), üçüncü kademe olarak da köyler (parishes) yer almaktadır. (İnaç ve Ünal, 2006: 126)

İngiltere’de yerel yönetimlerin sahip olduğu özellikleri özetle aşağıdaki sıralamak mümkündür. (Canpolat, 1999:328)

- Yerel meclisler temel karar organıdır.
- Yerel meclis üyeleri dört yıllığına seçilmekte olup, bu seçimler tek derecelidir.
- Merkezi idareden genel amaçlı yardım alınmakla birlikte yerel yönetimlere bazı alanlarda vergi toplama ve bu toplanan vergi geliri harcama yetkisi tanınmıştır.
- Yerel yönetimler üzerinde adli ve idari denetim uygulanmaktadır. Dolayısıyla özerklikleri sınırlıdır.
- Yerel yönetimlerin kendi aralarında hiyerarşik bir üstünlük bulunmamaktadır. (İnaç ve Ünal, 2006:130)

3.1. İskoçya’da Yerellik

Adanın bir diğer önemli parçası olan İskoçya’ya baktığımızda; 1707 gibi erken bir tarihte Birleşik Krallığa dahil olan İskoçya, 1997’de yapılan bir referandumla kendi parlamentosunu kurmuştur. 1998

tarihli İskoç Yasası ile Birleşik Krallık hükümeti tarafından yerine getirilecek işler net bir şekilde rezerve yetkiler olarak belirlenmiş, diğer tüm görevler ise İskoç hükümetinin uhdesine bırakılmıştır. Birleşik Krallık parlamentosuna bırakılan işler; ulusal güvenlik, dış ilişkiler, gibi yetkiler iken, İskoç parlamentosuna devredilen yetkiler ise sağlık, polis, eğitim, yerel yönetimler, adalet vb. alanlardır. İskoç parlamentosunun onayı olmadan bu alanlara müdahale edilmesi söz konusu değildir. Öte yandan Birleşik Krallık devletinin kurumlarından birisi olan İskoçya Ofisi kendi ifadeleri ile “hergün adem’i merkeziyet tekerlerini yağlamaktadır”. Bu ofisin temel görevi iki hükümet arasındaki yetki paylaşımını tayin etmek ve İskoçyanın menfaatlerini temsil etmektir. İskoçya’da seçilmişlerin oluşturduğu bir parlamento bulunmaktadır. Bu parlamento, kendilerine devredilen işleri, başbakan, başbakana bağlı bakanlar ve kurdukları çeşitli kurumlar ile yönetirler. (Scotland.gov, 2017)

3.2. Galler’de Yerellik

Galler’e gelince, buradaki halk politik bağımsızlıklarına sahip çıkınca Tony Blair’ın desteği ile 1990 senesinde Galler Millet Meclisi kurulmuş olup, Galler’de devlet işlerini meclis, başbakan ve bakanlar yönetmektedir. Galler’de başbakan meclis tarafından önerilmekte, ancak ataması İngiliz Kraliyeti tarafından yapılmaktadır. Bakanlar ise Başbakan tarafından atanmakla birlikte burada da yine Kraliyet onayı gerekmektedir. Galler Hükümeti tarafından yerine getirilen başlıca kamu hizmetleri eğitim, sağlık, dil, kültür olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak UK ile ilişkileri düzenleyen bir Galler ofisi bulunmakta, UK

müsteşarı bu ofisi idare etmektedir. (Wales, 2017)

Ekonomi ve para politikası, dış politika, savunma ve ulusal güvenlik dışında kalan tüm kamusal hizmetler Galler ve İskoçya’da yapılan bir referandum neticesinde, 1999 tarihinde Galler Meclisine ve İskoçya Parlamentosuna aktarılmıştır. (Gülsoy, 2009) Bu yetki aktarımı Galler’de yerelleşme yönünde güçlü bir adım olarak değerlendirilmiştir.

3.3. İngiliz Denizaşırı Yönetimlerinde Durum

Birleşik krallığı oluşturan bu üçlü devletçikten başka İngiltere hakimiyetinde, sömürge düzeyindeki Jersey, Guernsey, ve Isle of Man adaları gibi İngiltere’ye bağlı adalar ve bazı ülkecikler de bulunmaktadır. Bu ülkelerin İngiltere ile olan anayasal bağları farklı olup, bunlar güvenlik ve uluslararası ilişkiler alanlarında İngiliz Kraliyeti’nin egemenliğindedirler. Yine benzer şekilde İngiliz Kraliyeti’ne bağlı olan fakat Birleşik Krallık’a bağlı olmayan bazı farklı ülkeler de vardır. Bu ülkeler arasındaki ilişkiyi Good Friday anlaşması ile kurulan önemli bir karar kurumu olan İngiliz-İrlanda Konseyi düzenlemektedir. (Duffy and Dingley , 1999)

İngiltere’de bir yazılı anayasa bulunmamakta ancak bu durum herhangi bir düzensizlik de doğurmamaktadır. Bu anlamda ülkede bazı tarihi yasal belgelerden, geleneklerden ve içtihatlardan yararlanan bir düzen vardır. Ülkede özel hukuk ve kamu hukuku ayrımı bulunmadığından kimi ülkelerde kamu hukuku alanı daralırken, aksine İngiltere’de bu alan genişlemektedir.

Karasu, farklı milletleri içinde barındıran İngiltere'nin bu karmaşık yönetsel yapısını parlamento egemenliğine dayalı temsili demokrasi olarak tanımlamakta, merkeziyetçi, tekçi devlet yapısına rağmen İngiltere'yi çeşitliği yönetebilen bir devlet sistemi olarak değerlendirmektedir. (Karasu, 2009:172)

İngiltere edilgen değil etken siyasi pozisyonundan dolayı dış dünyadan fazlaca etkilenmemiş, bu anlamda konumunu muhafaza edebilmiştir. Ancak aşınmaya sebep olan bazı etkenlerin de İngiltere siyaseti üzerinde etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. AB, küreselleşme, kamu yönetiminde yaşanan bazı değişimler sebebiyle İngiltere bazı tavizler vermek durumunda kalmıştır. İngiltere'de yerel güçlerle küresel güçlerin ters etki alanı içinde kalmış ulus devlete dair bazı katı tutumlar ister istemez aşınmıştır. Ulus devletin burada yapabileceği en iyi şey belki de hem içeriden gelen tazyikler hem de dışarıdan gelen tazyikler karşısında belli esneklikler sağlamaktır.

Bu sebeplerden dolayı 80'li ve 90'lı yıllar, pek çok gelişmiş ülkede (Fransa ve İngiltere örneğinde olduğu gibi) kamu yönetimi anlayışında büyük dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreçte bürokratik ve katı hiyerarşik kamu yönetimi anlayışı yerini daha esnek ve piyasa merkezli bir yaklaşıma bırakmıştır.

İngiltere de diğer başka ülkelerde olduğu gibi merkezde toplanan siyasi gücü ulusüstü, ulusaltı ve uluslararası pekçok güçle paylaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle İngiltere'nin AB'ye üye olduğu dönemde egemenliğin paylaşımı konusu en mühim tartışma konularından birisi

olmuştur. (Karatepe, 2017:1126)

İngilizlerin kurduğu taşra idari yapısı gözden geçirildiğinde, İngiltere’de türdeş bir taşra örgütlenme yapısının olmadığı görülür. Taşra teşkilatlanması çeşitli farklılıklar göstermekte olup ülkeye sari vaziyette değildir. Bu yüzden başka ülkelerde taşra teşkilatlarının ifa ettiği işin önemli bir kısmı İngiltere’de mahalli idareler tarafından yerine getirilmektedir. Bu durum bir parça karmaşa olarak tebarüz etse de bunlara ek olarak bir de sayıları oldukça fazla olan özerk örgütler bulunmaktadır. Bu örgütler esasında tüzel kişiliğe haiz, mali ve idari anlamda özerk, ancak kanunla kurulan ve bir bakanlığa bağlı olan örgütlerdir. Yerellik ilkesi kapsamında 1980’li yıllarda kurulan bu örgütler kamu yönetimi alanının en fazla tartışılan konularından birisidir. Bu örgütlerin siyasal sorumlulukları bulunmamakta ancak bağlı oldukları bakan siyasi bakımdan parlamentoya karşı sorumludur.

Diğer yandan “Kamu Yararı Şirketleri” olarak isimlendirilen özerk kuruluşlar da kamu yönetimi gündemini epey meşgul etmektedir. Sayıları oldukça fazla olan ve kamu yararına çalışan bu şirketler kamu yönetimi teşkilatlanması ve denetimi dışındadır. Yerel hizmetleri sunmak üzere yerel düzeyde kurulan, kontrolü merkezi idarede bulunan ve merkezi idare tarafından finanse edilen bu bağımsız kamu örgütlerinin yerel yönetimleri dışarda bırakmak maksadıyla Thatcher tarafından kuruldukları öne sürülmektedir. (Wollmann, 2011:62) Bununla birlikte İşçi partili hükümetler tarafından kurulan (kamu-özel-stk ortaklığı) şirketlerin de sayıları hayli fazladır. İngiltere’de sağlık hizmetleri yanında su ve enerji hizmetlerinin de

özelleştirilmesinin ardından diğer bazı kamusal hizmetler de yerel kamu şirketleri tarafından üstlenilmiştir. (Arıbaş, 2015:6) Bu şirketlerden oluşan düzene İngiliz yerel yönetimleri uzun dönemler boyunca intibak sağlayamamışsa da Thatcher tarafından kurulan bu düzen halihazırda varlığını sürdürmektedir.

İngiltere’de yerel yönetimlerin örgütlenme biçimi iki kademeli olup taşra örgütlenmesi kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Yerel meclis ismi ile anılan yerel yönetimler il meclisi ve ilçe meclisi olarak ikiye ayrılır. Ayrıca 1992’de kurulan “tek kademe yerel meclisleri- unitary authorities” dir. Ayrıca “mahalle meclisi” olarak açıklayabileceğimiz “town meclisleri” de bulunmaktadır. Londra Büyükşehir Belediyesi ise farklı bir örgütlenme biçimine sahiptir. (UK, 2017) Londra’nın yönetiminde başkanı seçimle işbaşı yapan Büyük Londra Otoritesi, bir alt basamakta ise Londra Kent Meclisi ve ilçe meclisleri vardır. Londra yerel yönetiminde söz sahibi olan diğer kurumlar ise Metropolitan Polis Otoritesi, Londra Yangın ve Acil Durum Planlama Otoritesi, Londra Ulaşım, Londra Kalkınma Ajansı diğer yerel yönetim birimleri olarak sıralanabilir. Greater Manchester, Merseyside, South Yorkshire, Tyne and Wear, West Midlands and West Yorkshire gibi altı metropolitan merkezde, yangın, arama-kurtarma, ulaşım, çöp toplama, işleri tek düzey meclisleri tarafından yürütülür. (Uk, 2017)

İngiltere’de meclislerin ne şekilde bulunduğuna baktığımızda; sistemi oluşturan öğeler olarak;

“Londra Anakent Meclisi, Londra Alt Meclisleri; İl Meclisleri, İlçe Meclisleri; Tek Düzey Meclisler; Anakent Meclisleri, Anakent İlçe Meclisleri; Köy ve Kasaba Meclisleri ile Meclisi olmayan kimi mahalleler bulunurken İskoçya’da ise Tek Düzey Meclisler, Galler’de; Tek Düzey Meclisler ile Köy ve Kasaba Meclisleri bulunmaktadır. Londra Anakent Belediyesi dışında kalan 14 yerel meclis’te halk başkanını doğrudan halkoyu ile seçmektedir.” (Bedford, 2017)

İskoçya’da ise 32 adet tek düzey yerel meclis bulunmakta, (Scotland.gov.uk, 2012). Galler’de 22 adet tek düzey yerel meclis, 730’un üzerinde köy ve kasaba meclisi bulunmaktadır. Bunların içinde nüfusları 200’ün altında olan meclisler de vardır. (Wales, 2017) Kuzey İrlanda’da ise 26 tane İlçe Meclisi bulunmaktadır. (Uk, 2017) Görüldüğü gibi sistem ilk bakışta hayli karmaşık bir görünüm arz etmektedir.

3.4. İngiltere’de Yerel-Merkez İlişkileri ve Yerellik

İngiltere’de yerel yönetimler neredeyse yönetim sistemi içerisinde başroldedirler. Henüz 20. yy başlarında bütün İngiltere “shire” isminde ilçe benzeri birimlere bölünmüştür. Bu birimlerin başında “şerif” ünvanlı kişiler bulunmakta; vergilendirme, gelir toplama ve yargısal yetkilerle donatılmışlardır. (Jones, 2003:24) İngiltere’deki mevcut yerellik anlayışını ya da sitemini anlamak için ülkedeki yerel yönetim yapısını, bu birimlerin görev ve yetki dağılımlarını ve merkezi idarenin denetim yetkisini iyi irdelemek gerekmektedir.

İngiltere’de günümüzde yerel yönetimler bir meclis ve meclisçe seçilen bir başkan tarafından yönetilmektedir. Bir istisna olarak Londra Büyükşehir Belediyesi’nde ve 15’e yakın yerel mecliste başkan seçimle iş başı yapmaktadır. (Birch, 1986) Diğer belediyelerde ise seçilen meclisler kendi başkanlarını ve komisyonlarını seçmektedir. Meclisi bulunmayan mahallelerde köy derneğine ilişkin kararlar seçmenlerce alınmaktadır. Bu yerel ölçekte adeta bir doğrudan demokrasi uygulamasıdır. İngiltere’de devlet memuru şeklinde istihdam edilmeyen yerel yönetim çalışanlarının tüm kamu personeline oranı % 50’yi aşmaktadır. Bu rakam ya da oranlar birleşik krallıkta yerel yönetimlerin önemini vurgulamaktadır. (Wollmann, 2011:48)

İngiltere’de kamu hizmetlerinin büyük bir kısmı yerel yönetimlerce yerine getirilir. Merkezi idare ile yerel yönetimler arasındaki görev ve yetki paylaşımına baktığımızda ise yerel yönetimlerin ağırlığı merkezi idareye göre fazladır. Bu anlamda bölgesel farklılıklar yaşanmakla birlikte (Ökmen ve Parlak, 2010:374) Avrupa Birliği etkisi ile yaşanan subsidiarite yani hizmette halka yakınlık ilkesi İngiltere’de ters yönde işlemiştir. Örneğin bölgesel düzeydeki meclisler hizmeti halka yakınlaştırmak yerine halktan uzaklaştırmıştır. İngiltere’deki bölgesel yetki genişliği meselesi ve bölgesel yönetim kurumlarının gidişatı, yerelleşmeden ziyade merkezleşme yönünde olmuştur. (Karasu, 2009:290) Pek çok ülkede ulusaltı düzeylere yetki aktarımı söz konusu olurken İngiltere’de tam tersine hareket edilerek finansal denetim ve performans yönetimi ile yerel yönetimler daha fazla

merkeze bağlanmıştır. (Martin, 2011:70) Wollmann'a göre de İngiltere'de 90'lı yıllarda merkezin performans yönetimine geçmesiyle merkezin yerel üzerindeki etkisi artmıştır. (Arıbaş, 2015:7) Bu anlamda merkezi denetimin boyutları abartılarak bunun vesayete dönüşme ihtimali her zaman mümkündür.

İngiltere'de yerel yönetimlerin en önemli hizmet alanları eğitim ve iç güvenliktir. Yerel yönetimler bu hizmetleri ifa ederken kendilerine yasa ile tevdi edilen görevlerin dışına çıkamazlar. Ancak yönetişim ve özelleştirme gibi faktörler nedeniyle kendilerine yasayla verilen görevlerin büyük bir kısmı özerk ya da yarı özerk kamu yararı gözeten şirketlere bırakılmıştır. Jones'un ifadesiyle yerel yönetimler merkezin belirlediği ve izin verdiği alanlarda olam kaydıyla her türlü hizmeti yapabilirler. (Arıbaş, 2015:8) Burada kanunlardan daha çok kamu yönetimi sisteminde oluşmuş teamüllerin yani merkezin belirleyici fonksiyonunun öne çıktığı gözlemlenmektedir.

Yerel meclislerin gelirleri yerel yergiler, merkezi hükümet yardımları, ücret ve harçlar, AB fonları ve borçlanma olmak üzere dört türdür. Merkezi idarece aktarılan vergi ve paylar yerel yönetimlerin (genel amaçlı olarak) harcama inisiyatifine bırakılabileceği gibi özel amaçlı bazı hizmetler için de aktarılabilir. Mesela 2010-11 yıllarında yerel yönetim gelirlerinin % 65'i devlet yardımları şeklinde iken % 35'i yerel kaynaklardan, yani yerel vergi ve sair gelirlerden elde edilmiştir. Bu anlamda yerel yönetimlere hizmet sunumlarında harcama serbestliği tanıyan yerellik ilkesinin tersine İngiltere'de genel amaçlı bütçe aktarımlarının oranı önceki dönemlere göre azalmaktadır.

Aslında burada merkezi idare, yerele aktaracağı kaynağın nereye, ne şekilde harcandığını denetim altına almak istemektedir. Örneğin merkezi idare tarafından toplanan ve yerel özellik arz eden işletme vergileri merkezi idare eliyle toplanmakta, yeniden dağıtım yolu ile yerel yönetimlere dağıtılmakta (Karasu, 2009:459) bu da gelirler üzerindeki denetimi bir hayli arttırmaktadır. İngiliz Hazinesinin yayınladığı bir rapora göre merkezi idarece yerele aktarılan mali kaynakların çoğu özel bir hizmet için aktarılırken genel harcama amaçlı olarak aktarılan pay epey küçüktür. (Arıbaşı, 2015:89)

2008-2009 mali döneminde 113 milyar Sterlin olarak gerçekleşen yerel yönetim harcamaları, 2009-2010 yılında 121 milyar Sterline yükselmiş ve % 7 artmıştır. Harcamalar rakamsal olarak 2010-2011 döneminde 104 milyar Sterlin, 2011-2012 yıllarında ise 99 milyar Sterlin olarak gerçekleşmiştir. Bu düşüşün nedeni eğitim sektörü ile ilgili olup, çok sayıda okulun akademi seviyesine yükselmesiyle birlikte bu okulların merkezi idarece doğrudan finanse edilmiş olmasıdır. (UK,2017) 2011-2012 mali yılında yerel nitelikli harcamaların % 34.9'u eğitim, % 18.4'ü sosyal hizmetler, % 17.2'si barınma yardımları, % 10.1'i polis harcamaları olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde yerel yönetimlerin genel devlet harcamaları içindeki payı ise sadece % 24'dür. (UK, 2011) Bu oranın azımsanmayacak düzeyde olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. 1979 ve 1997 yılları arasındaki yaklaşık 20 yıllık dönemde özellikle "Yeni Sağ" iktidarlarının yerel idareleri etkisizleştirdiği, yerel yönetimlerin yetkilerini özel sektör ile atanmış bürokrasi arasında

dağıttığı ifade edilmektedir. Birleşik krallıkta yerel idareler başrolde olmalarına rağmen anayasal güvence altında olmamaları ve gelirlerinin neredeyse % 80'inin merkezden alınan yardımlardan oluşması bu politikanın uygulanmasının önünü açmıştır. (Martin,2011:70) Bu durum işçi partisi hükümetleri döneminde de devam etmiş, 1998'de iktidarı devralan İşçi Partisi de aynı şeyi yapmış, kendi partisine bağlı yerel yönetimlere bile güvenmeyerek mevcut yerel yönetim sistemini değiştirmek istemiştir. Mesela 1999'da İskoçya, Kuzey İrlanda ve Galler hükümetlerinin göreve gelmeleriyle birlikte bu bölgelerde yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları yeni hükümete devredilmiştir. (Yamaç, 2014; 6) Söz konusu hükümetler özelleştirme yöntemine ve yukarıdan-aşağıya performans denetimine çok sıcak bakmamışlar, daha klasik yöntemleri tercih etmişlerdir. (Downe, 2005:664) İlginçtir ki 2001 senesinde yayımlanan “Güçlü Yerel Liderlik- Kaliteli Kamu Hizmeti” başlıklı Beyaz Rapor'da yerel yönetimlerin eski gücüne tekrar kavuşturulacağı taahhüt edilmiş, ancak İngiltere'de yerel idareler, bu rapordaki görüşlerin aksine benzeri görülmemiş bir denetime (finansal ve idari) tabi tutulmuşlardır. (Lowndes, 2017)

2010 yılında koalisyon hükümetinin açıkladığı programda yerel yönetimlere daha fazla yetki verileceği taahhüt edilmiş, hatta kimi yetkilerin bölge yönetimlerinden alınarak tekrar yerel idarelere aktarılacağı, 12 büyük vilayette doğrudan seçimle gelen başkanların işbaşı yapacağı ve meclislere genel yetki verileceği ifade edilmiştir. Bu anlamda koalisyon hükümetinin politikalarından birisi daha

saydam ve hesap verebilir yerel yönetimler meydana getirmektir. Yine finansal sistemin yeterince merkezileşmiş olduğunun bilincinde olan koalisyon hükümeti 2013 yılından itibaren devlet yardımlarının, eğitim ve sağlık hariç olmak üzere yerel meclislere bırakılacağını ilan etmiştir. Öte yandan yerel yönetimlere harcama serbestliği tanınması ve planlamada yetki devredilmesi söz konusu hükümetin yerele dönük diğer politikalarıdır. (UK, 2017)

Birleşik Krallık'ta merkezi hükümetin yerel idareler üzerindeki denetim yetkisine baktığımızda sayıları oldukça sınırlı olan yerel idarece alınmış bazı kararların bakanlık onayına sunulması gerekliliği görülür. Mesela yerel yönetimlerce hazırlanan bazı plan ve tüzükler ilgili bakanlık tarafından onaylanmayabilir. Yine yerel idareler kendilerine verilen planlamaya ilişkin görevleri ihmal ederse ilgili bakanlık bu planları bizzat kendisi yapar veya bir başka kuruma yaptırır. Böyle bir durumda söz konusu maliyet ilgili yerel yönetim birimine ödetilir. Eğitim hizmetlerinin aksatılması ya da ihmal edilmesi durumunda da aşağı yukarı benzer bir durum söz konusudur. Bununla birlikte İngiliz sisteminde valilik gibi bir idari vesayet müessesesi yoktur. (Erdemir, 2010)

Diğer taraftan; hemen hemen bütün ülkelerde olduğu gibi İngiltere'de de yasallık denetimi merkezi idare tarafından gerçekleştirilir. Yine adına “Yerel Yönetimler Ombudsmanı” denilen arabulucu ise yerel meclislerle ve diğer yerel otoritelerle ilgili bir takım anlaşmazlıkları çözümlenmekle görevlidir. Ombudsmanın almış olduğu karar muhatap kamu kurumunca uygulanmak zorunda olmasa da ombudsmanın

kararının yaptırım gücü oldukça yüksektir. Ombudsman tarafından verilen kararın götürülebildiği itiraz makamı ise Yüksek Mahkeme'dir. Halk denetimine gelince yerel katılımın düşük olduğu ülkelerde bunun etkisinin çok zayıf olduğu bilinmektedir. (Arıbaş, 2015:9) Halbuki yerel yönetimin gelişmesi bakımından demokratik denetim yerel düzeyde hukuki denetimden daha mühimdir.

İngiltere AB'yi kuran büyük devletlerin arasına sonradan dahil olmuş, AB içinde olduğu dönemde AB politikalarını genelde tasvip etmemiş ve ortak para politikası gibi bazı uygulamalarda yer almamıştır. İngilizler bu anlamda yerellik ilkesine de diğer AB ülkelerinden farklı yaklaşmışlardır. Buna İngiltere'nin AB karşısındaki genel tutumu ve İngiltere'de yerel yönetimlerin halihazırda başrolde oluşu neden olarak gösterilebilir. İngiliz modelinde yerel idarelerin anayasal güvencelerinin olmaması çeşitli dönemlerde kendilerine ilişkin politik tasarruflarda bulunulmasına ve hükümetlerin yoğun baskısına yol açmıştır. Demokrasinin gelişmiş olması sebebi ile İngiltere'de yerel yönetimler önemlidir. Ancak yerellik ilkesi açısından bakıldığında, gelir paylaşımı ve idari denetim meselesi irdelendiğinde, yerellik ilkesi ile bağdaşmayacak pek çok uygulama söz konusudur. (Arıbaş, 2015:10)

4. İNGİLTERE VE FRANSA YERELLEŞME POLİTİKASI KARŞILAŞTIRMASI

Yerel yönetimler, doğaları gereği, devletin tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip, karar organları seçimle iş başı yapan, hukuki

düzlemde hak ve borç sahibi olabilen, kendine özgü mali kaynakları ve bütçeleri bulunan yönetim birimleridir. (Aktalay, 2010:107) Yerel özerklik anlayışları ülkeden ülkeye değişmekte, devletlerin ve toplumların kendine has siyasal, kültürel, yönetsel gelenekleri, merkezi yönetim yapıları, yerel/müşterek ihtiyaçları karşılama-görme biçimleri, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeylerinden etkilenir ve biçimlenirler. (Keleş, 2000) Birden fazla etken bu noktada rol oynamaktadır.

Bir ülkede yerellik politikalarının ne şekilde belirlendiğini anlamak için merkezi idare ve yerel yönetim arasındaki ilişkinin biçimi, tarihi süreç içerisinde ne tip değişikliklere uğradığı, yasal ve anayasal güvenceye sahip olup olmadıklarına bakılmalıdır. Öte taraftan yerel yönetimlerin yerel konularda karar alma yetkisi ile merkezi idare ile görev ve yetki paylaşımı diğer önemli belirleyicilerdir. Yerel idare birimlerinin mali açıdan bağımsızlığı ve parasal olanakların varlığı ya da yokluğu da kendilerinin özerklik derecesinin anlaşılması için önemli birer gösterge hükmündedir. Hepsinden önemlisi en mühim kriter merkezle yerel arasındaki denetim ve vesayet ilişkisinin boyutlarıdır. (Arıbaş, 2015:13) Bütün bu ilişkilerin yoğunluk derecesi merkez-yerel ilişkisinin boyutlarını anlamada kilit rol oynamaktadır.

İngiltere’de anayasal güvenceleri olmadığı için yerel yönetimlerin yapılanmasında, merkez-yerel ilişkilerinde, farklı hükümetler döneminde farklı uygulamaların görülmesine sebep olmuştur. İngiltere’de yerel yönetimlerin en çok eleştiri aldığı nokta kendilerine önem verilmesine rağmen bu önemin gerçekte hissedilmemesidir.

Yerel yönetimlerin özerkliği meselesi İngiltere'deki partilerin programlarının öncelikli konularındandır. Buna mukabil Fransa'da 1982'den beri adem-i merkeziyetçi uygulamalar bir parça daha ön plana çıkmış durumdadır. Fransa'da anayasal güvence altında olan yerel idarelerin daha da bağımsız olmaları için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Fransız yerel idareleri kanunlar dışına çıkabilirken İngiltere'de bu pek mümkün olmamaktadır. Diğer yandan Birleşik Krallıkta bölgesel yönetimler birer merkezileşme gelişmesi olarak algılanırken Fransa'da bölgeselleşme hareketi, yerelleşme olarak kabul edilmektedir. İngiltere'de küçük ölçekli (il, ilçe, mahalle gibi) yerel yönetim birimleri uzun zamandan beri güçlü bir konumdayken yetkilerini bir üst yönetime devretmeleri halinde bu, bir merkezileşme eğilimi olarak görülmektedir. Fransız sisteminde ise ise bölgeselleşme, geleneksel olarak zaten güçlü olan merkezi yönetimin yetkilerini bir alt düzeye, bir alt kademeye devretmesi olarak algılanmaktadır. Bu kriterlerden yola çıkıldığında Fransa'nın yerellik meselesinde daha ileri noktada olduğu söylenebilir. İngiliz sisteminde yerel yönetimlerin gücünü sınırlayan ve önünü kesen en mühim faktörlerden birisi özerk ya da yarı özerk veya kamu yararına hizmet eden özel kuruluşlardır. Adına "quango" denilen ve sayıları oldukça fazla olan bu kurumlar yerel idarelerin pek çok görevini devralmışlardır. Fransız sisteminde genel yetkili birim yerel yönetimlerdir. Buna mukabil tarihsel koşullara ve geleneklere bağlı olarak İngiltere'de yerel yönetimler ve yerel demokrasi daha gelişmiş bir vaziyette iken Fransa bu noktada daha geri vaziyettedir. (Arıbaş, 2015:13)

Gelirlerinin önemli bir kısmı merkezi idare tarafından sağlanan İngiliz yerel yönetimlerinin toplam devlet harcamaları içerisindeki payı oldukça yüksektir. Bu merkezi yardımların önemli bir kısmının özel amaçlarla tevdi edilmesi ve nihayetinde yerel yönetimlere harcama serbestliği tanınamaması, en çok eleştiri alan konulardan bir tanesidir. Fransa’da ise durum biraz farklı olup, anayasada eşit yetki devri ve eşit mali kaynak ilkeleri bulunmasına rağmen yerel yönetimlerin toplam devlet harcamaları içindeki payı düşüktür. (Arıbaş, 2015:14) Oysa ki yerel yönetimlerin harcama serbestliğine sahip olması yerelleşme açısından önemli bir adımdır.

Denetim açısından bakıldığında dış denetim araçları İngiltere’de sayı bakımından daha fazladır. İngiliz sisteminde vesayet denetimi zayıf, parlamenter denetim oldukça fazladır. Ayrıca İngiltere’de manevi bakımdan yaptırım gücü hayli yüksek bir yerel yönetim ombudsmanlığı sistemi vardır. Fransa’da ise 1982 yılındaki reformdan beri valinin elinde bulunan vesayet denetimini azaltmak yönünde politikalar geliştirilmektedir. Yine Fransız sistemimde “yerel sayıştay” etkili bir bütçe denetimi kuruluşu olarak öne çıkmaktadır. (Arıbaş, 2015:13)

SONUÇ

Bu çalışmada ülkelerin resmi kaynaklarından ve konuyla ilgili olarak daha önce yapılan araştırmaların gözden geçirilmesi sonucunda; Avrupa’nın ik önemli ülkesi olan İngiltere ve Fransa, yerellik kriteri üzerinden kıyaslanmaya gayret edilmiştir. Küreselleşme süreciyle

birlikte yerel yönetimler ve yerelleşme konuları tüm dünyada öne çıkmıştır. Devletlerin yönetsel gelenekleri, siyasi sistemleri, teknoloji altyapıları ve siyasal kültürleri yerelleşme mevzusunu yakinen etkileyen faktörlerdir. Uzun yıllardan beri gerek literatürde gerekse siyaset bilimi sahasında demokrasinin beşiği olarak adlandırılan Birleşik Krallık, siyaset sahasında çoğu zaman edilgen değil etken bir konumda olmuştur. Tam da bu sebepten dolayı yerelleşme konusunun İngiliz sistemi üzerinden analiz edilmesi değer kazanmış olmaktadır. İngiltere özünde üniter zihniyetle yönetilen bir ülke olmasına rağmen federal ülkelerin çok ilerisinde yerellik uygulamalarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu da yerel yönetim geleneğinin Birleşik krallıkta eski olmasıyla açıklanmaktadır.

İngiltere'deki özelleştirme uygulamaları yerelleşme ve yerel yönetimlerin gelişimi bakımından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İngiltere'de geçmiş yıllarda yerel idarelerin elinde bulunan pekçok kamu hizmeti ve kamusal nitelikli yerel yetki özelleştirme yoluyla özel şirketlere devredilmiştir. Bu durum ise genel olarak yerel yönetimlerin zayıflamasıyla neticelenmiştir.

Fransa'da 80'li yıllardan sonra yaygın hale gelen eğilim ise; merkezin bazı yetkilerinin kademeli bir şekilde yerel birimlere devredilmesidir. Bu bakımdan Fransa merkeziyetçi yapısıyla Türkiye'ye benzemektedir. Buna mukabil 80'li yıllarda Fransa'da uygulanan yerel yönetim politikalarıyla belediyelerin idari ve mali kapasiteleri güçlendirilmiştir. Belediye komisyonlarında STK temsilcilerinin katılımı ve meclisin bilgi edinme ve denetim yetkilerinin artırılması da

Fransız yerel idareleri için geliştirici uygulamalar olmuştur. Gerek Fransa gerekse İngiltere’de yerel yönetimler ekonomik büyüklük bakımından hayli yüksek rakamlara ulaşmışlarsa da Fransa’daki merkeziyetçi yapı bir parça daha Fransız yönetim sistemini farklılaştırmaktadır. Vesayet meselesinde ise Fransa’da merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisi epey azalmıştır. Bu yetkinin azalması yerellik yönünde atılmış önemli bir adımdır. İngiltere örneğinde ise bu türden bir denetimin pek etkili olduğu söylenemez. Sonuç olarak İngiltere’de yerel yönetim sistemindeki özelleştirme uygulamaları ve yerel hizmetlerin, yerelleşmenin özel sektöre sırtlanması oldukça fazla eleştiri konusu olmuştur. Lakin Fransa’daki merkeziyetçi sistemin varlığına rağmen yerelleşme eğiliminin bir yetki devri hareketi olarak gerçekleşmesine olumlu bakılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktalay, A. (2010). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Merkezden Yönetim ve Yerinden Yönetim Arasındaki Denetim İlişkisi, (yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. Resmi Gazete, 3 Ekim 1992.
- Bezi, B. (1999). Avrupa Birliğinin Yerel Yönetimlere Yaklaşımı, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Birch, A.H. (1986). The British System of Government London.
- Canpolat, H. (1999). Dünyada Mahalli İdareler, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- Cia, Central Intelligence Agency, The World Fact Book, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
- Clark, P. David, N. (2010) Anglo-Saxon Culture and the Modern Imagination, Cambridge.
- Çevikbaş, R. (2008). Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yerel Özerklik ve İdari vesayet, *Yerel Siyaset*, Ağustos.
- Davis, H. (1996). “Quangos and local Government: A Changing World” *Local Government Studies*, 22:2
- Demirci, B. (2003) The Principle of Subsidiarity in the European Union Context, The Department of European Studies, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University (unprinted Master Thesis)
- Dert, Department of the Environment, Transport and the Regions, Modernising Local Government Improving Local Services Through Best Value, <http://www.local.odpm.gov.uk/bv/improvbv/improvbv.pdf>
- Downe J. and The Others. Theories of Public Service Improvement, *Public Management Review*, Vol. 12, No. 5, p. 663-678, Erişim: <http://dx.doi.org/10.1080/1471903.1003633201>

- Duffy, T. and DINGLEY J. Northern Ireland and the UK since the Good Friday Agreement”, Representation, Vol. 36, No. 1, p. 39-52, Erişim: <http://dx.doi.org/10.1080/00344899908523057>
- Erdemir, T. (2010). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye ve İngiltere Yerel Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılmalı Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı. Konya,
- Eroğul, C. (2008). Çağdaş Devlet Düzenleri İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya, Gözden Geçirilmiş 6. Basım, Ankara: İmaj Yayınevi.
- EUP, Conference of European Parliament Regional and Local Authorities of the European Union, Brussels 1-3 October, Erişim. http://www.europarl.europa.eu/conferences/19961001/regi/synthese/conf_en.htm
- Follesdal A (2006). “Subsidiarity, Democracy, and Human Rights in the Constitutional Treaty of Europe”, Journal of Social Philosophy, Vol. 37, No. 1, Spring, p. 61–80, Blackwell Publishing,
- Güler B. A. (2003). “Devlette Reform”, Erişim: <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/birgulaymanguler.pdf>
- Gülsoy Ebru, İngiltere Ülke Raporu, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Erişim.http://www.egelihracatcilar.com/Images/Menu1Page/Ulke_Raporu_%C4%B0NG%C4%B0LTERE-IGEME-2009_00003422.pdf
- HM Treasury, Public Expenditure Statistical Analyses, http://www.hmtreasury.gov.uk/d/pesa_complete_2012.pdf
- http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_singleact_en.htm <http://home.scotland.gov.uk/home>
- <http://www.assembleenationale.fr/english/8ab.asp>
- http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_122.htm
- http://www.bedford.gov.uk/council_and_democracy/elected_mayor.aspx
- <http://www.lse.ac.uk/collections/europeanInstitute/articles/jonesg2.pdf>
- <http://www.nidirect.gov.uk/index.htm>
- <http://www.northernireland.gov.uk/index.htm>

- <http://www.scotland.gov.uk/Topics/Government/local-government/localg>
- http://www.zmo.org.tr/odamiz/devlette_reform.php
- <https://www.gov.uk/government/policies/giving-communities-more-power-in-planning-local-development>,
- <https://www.gov.uk/government/policies/giving-local-authorities-more-control-over-how-they-spend-public-money-in-their-area>
- <https://www.gov.uk/government/policies/making-local-councils-more-transparent-and-accountable-to-local-people>
- https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/15336/revenue_outturn_2011-12_final.pdf
- https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/72661826743.pdf
- https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/74762158981.pdf <http://new.wales.gov.uk/?lang=en>
- <https://www.gov.uk/understand-how-your-council-works/types-of-council>
- İnaç, H. ve Ünal, F. (2006). İngiltere’de Yerel Yönetimler, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 16, 125-140.
- Jamet, S. “Meeting The Challenges of Decentralisation in France”, OECD Economics Department Working Paper, No. 571, ECO/WKP 31
- Jones N., The Anglo-Saxons, Britain, November, Vol. 78, Issue 5
- Jones, G. (2003). “The Multi-Dimensional Constitution in the United Kingdom: Centralisation and Decentralisation”, The International Conference on the British Constitution, LSE, Londra, 23-30 May
- Karaer, T. (1990). “Fransa’da Yerel Yönetim Reformu Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3
- Karahanogulları, O. (2003) “Fransa’da Kamu Yönetimi”, Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karakılçık, Y. (2013). Yeni Yerel Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler Yeni Yerinden Yönetim Uygulamaları- Tartışmalar-Yaklaşımlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık

- Karasu K. (2009) “İngiltere’de Kamu Yönetimi”, Mehmet Necati Kutlu (Ed.), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karatepe S. - ARIBAŞ, N. “Yerel Yönetişimde demokratik Katılımın Teşvik Edilmesi: Halkla İlişkiler ve Kamuoyunu Bilgilendirme Çalışmaları”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi Ile-kitabı, İnönü Üniversitesi, Malatya, Erişim:<http://iys.inonu.edu.tr/?web=ozal.congress&mw=9089&dil=tr>.
- Keleş R, (2000). Yerinden Yönetim ve Siyaset, 4. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuhlmann Sabine, (2010), “New Public Management for The ‘Classical Continental European Administration’: Modernization at The Local Level In Germany, France And Italy”, Public Administration, Vol. 88, No. 4, p. 1116–1130, doi: 10.1111/j.1467-9299201001869.x
- Martin S. “Local Government Improvement in England: Policies, Progress and Prospects”, Commonwealth Journal of Local Governance, Issue 8/9, May-November,<http://epress.lib.uts.edu.au/ojs/index.php/cjlg>
- OECD (2011), Economic Surveys France, <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/1011061e.pdf?expires=1358949653&id=id&accname=oid030124&checksum=3FB3234BD A9788E51DBF4CA2DE8DC415>
- Ökmen M. PARLAK B. (2010). Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler: İlkeler Yaklaşımlar ve Mevzuat, Bursa: Alfa Aktüel.
- Owndes, V. “Between Rhetoric and Reality: Does the 2001 White Paper Revers the Centralising Trend in Britain?”, Local Government Studies, Vol. 28, No. 3, 2002, <http://dx.doi.org/10.1080/714004152>
- Roskin G. (20099). Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür (Çev: Bahattin Seçilmişoğlu). Ankara: Adres yayınları
- Salvino, R. and the Other, “A Direct Test Of Direct Democracy: New England Town Meetings”, Applied Economics, Vol. 44, No. 18, p. 2393-2400, <http://dx.doi.org/10.1080/00036846.2011.564148>

- Stanyer, J. (1980). *Understanding Local Government*, Second Edition, Oxford: Billingand Sans Limited.
- TBMM, <https://yeniayasa.tbmm.gov.tr/docs/Fransa-TR.pdf>
- The Single European Act, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0027>, Erişim: 2.03.2020
- Toksöz, F. ve Diğerleri (2009). *Yerel Yönetim Sistemleri Türkiye ve Fransa İspanya İtalya Polonya Çek Cumhuriyeti, İstanbul: TESEV Yayınları*
- Tortop, N. (1995) “Fransa’da Yerel İdarelerin Devlet Tarafından Denetimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 4, Sayı: 2, Mart, Ankara.
- Toth, A.G. (1992). *The Principle of Subsidiarity in The Maastricht Treaty*, Kluwer Academic Publishers, Netherlands.
- Treaty Of Amsterdam, Amending The Treaty On European Union, The Treaties Establishing The European Communities And Related Acts, Official Journal C 340, 10 November, [Http://Eur-Lex. Europa.Eu/En/Treaties/Dat/11997D/Htm/11997D.Html](Http://Eur-Lex.Europa.Eu/En/Treaties/Dat/11997D/Htm/11997D.Html)
- Treaty On European Union (1992), Official Journal C 191, 29 July, <http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/hm/11992M.html>
- UK Statistics, <https://www.ons.gov.uk/>, Erişim: 2.03.2020
- Uslu A. (2012) “Demokrasi”, Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin (Ed.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, Ankara: Yordam Kitap.
- Wilson, D.; Game, C. (2011). *Local Government in the United Kingdom*, Fifth Edition, Palgrave Macmillan
- Wollmann, Hellmut, “Local Government Reforms in (Seven) European Countries: Between Convergent and Divergent, Conflicting and Complementary Developments”, *Local Government Studies*, Vol. 38, No. 1
- Yamaç, M. (2014). “İngiltere’de Yerel Yönetimler”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım U. (1999) “Türkiye ve Fransa Yerel Yönetimlerinin Mali ve İdari Politikalarının Karşılaştırılması”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl: 1999/ 69, Sayı: 414

Yıldız, H. (2012) “Fransız Yerel Yönetim Sistemi”, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2012(1).

BÖLÜM 2

HABERDE ALIMLAMA ÇALIŞMALARI VE BANU AVAR'IN SINIRLAR ARASINDA PROGRAMINDAN “İTHAL BAŞKANLIK SİSTEMİ” BÖLÜMÜNÜN ALIMLAMA ANALİZİ¹

Doktorant Çiçek TOPÇU²
Doktorant Ayşe Gizem ÇETİN³

¹ Bu çalışma, 26-27 Aralık 2020 tarihinde Beşinci Uluslararası Anadolu Kongresinde sunulmuş olan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş şeklidir.

² Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Konya, Türkiye. cicektopcu@outlook.com, orcid no: 0000-0002-9273-2529

³ Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Konya, Türkiye. gzmctn14@gmail.com, orcid no: 0000-0002-3667-3608

GİRİŞ

İzleyicilerin homojen bir yapıya sahip olmadığını kabul edip, onlara uygun yayınların yapılması bir noktada izleyicinin aktif konumda olduğunun bir göstergesidir. Alımlama yaklaşımı da, izleyicinin etkin bir yapıya sahip olduğunu, mesajın anlamının izleyicinin demografik özelliklerine göre değişebildiğini varsayar.

Alımlama çalışmalarının temeli, StuartHall'ün öne sürdüğü fikirlerine ve söylemlerine dayanır. O'na göre; medyanın alımlama çalışmalarına dönük analizi kültürel çalışmalarla iç içedir. Kültürel çalışmalar, içerisinde kodlama ve kodaçımı kavramını barındırır. StuartHall'ün görüşüne göre kodlayıcılar, yani metni yeniden inşa ederek iletiyi gönderenler, izleyiciyi kendi fikirlerine maruz bırakan egemen sınıftır. Ancak; bir haberi daima izlenilir kılmak ve talep edilen konumunda olmak için kitlenin iyi tanınması gerekir. Yani, bir programı hazırlarken izleyicinin yaşı, cinsiyeti, yaşadığı çevre, eğitim durumu gibi demografik özellikleri iyi tanımlanmalıdır. Bu noktada; alımlama çalışmalarının izleyicinin beklentisine yönelik olduğu ve izleyicinin iletilen mesajı alma ve yorumlama konusunda etkin bir rol oynadığı dikkat çeker. Aslında, alımlama kuramının temelini ElihuKatz'ın oluşturduğu Kullanımlar ve Doyumlar Kuramına da uzandığı düşünülebilir. Zira; söz konusu kurama göre medya içerikleri izleyicinin tatmin sağlayabileceği doğrultuda oluşturulur ve izleyiciye seçenekler arasından kendi isteklerine uygun olanını seçme imkânını sağlar (Yaylagül, 2010: 72). Alımlama kuramı da, bireylerin bilinçli ve gönüllü olarak kendi istekleri doğrultusunda medya içeriklerini arama,

bulma ve kullanma kapasiteleri üzerinde durur. Bu yaklaşım, izleyicilerin kendi mantığını ve öznelliğini de ön plana çıkarır. İzleyici kodlanan mesajı istediği gibi yorumlamada özgürdür.

Alımlama yaklaşımı, medya aracılığıyla gönderilen mesajları, kültürel ve umuma yönelik şifrelenmiş söylemler olarak görür. Bu noktada izleyiciler ise, anlam üretimlerinin vasıtalarıdır(Şeker, 2009:106).Alımlama araştırmasında izleyici tüketim ve şifre çözümü konusunda medya ile pek çok şeyi yapabilme konusunda özgürdür.

Bu çıkış noktasından hareketle, çalışma temelde iki ayak üzerine inşa edilmektedir. Çalışmanın ilk ayağında, kuramı daha iyi anlayabilme adına literatür taraması yapılmıştır. İkinci ayağında ise; Banu Avar'ın 2015 yılında yayınladığı *Sınırlar Arasında* programından "İthal Başkanlık Sistemi"adlı bölüm incelenmektedir. Programda, analiz edilen nokta; içerikte izleyiciye gönderilen mesajın farklı iki gruba ait kişilerce nasıl yorumlandığı ve hangi okumanın (Dominant-hegemonik, müzakereci ve muhalif) baskın olduğudur. Hiçbir sav ileri sürüp, nokta koyma derdinde olmayan bu çalışmada; izleyicinin demografik özelliklerinin, haber metnini algılayıp yorumlama noktasında belirleyici olduğu düşüncesi çıkış noktası olarak benimsenmektedir. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle seçilen izleyiciler üzerinde nitel desende bir araştırma yapılmış, izleyicilerle derinlemesine bir görüşme gerçekleştirilmiştir. İzleyicilerin, programın aktardığı mesajlar doğrultusunda aktif konumda olup olmadığı sınıanmış; izleyicilerin demografik

özelliklerine göre değişiklik gösteren bir alımlama geliştirip geliştirmediği araştırılmıştır.

1. KÜLTÜREL ÇALIşMALAR KAVRAMI VE ALIMLAMA KURAMI

Sosyal bilimlerde *kültürel çalışmalar* kavramı, Britanya kaynaklı olup, 1960'lı yıllarda, Birmingham Üniversitesi'nde Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin ilk adımıyla ortaya çıkar (Tekinalp & Uzun, 2019: 148). Kültürel çalışmalar köken olarak Frankfurt Okulu'na uzanan *eleştirel akım* yaklaşımlarına dayanır (Aydın, 2007: 122). Özellikle de, 1980'li yıllardan itibaren dünya çapında görülen bazı toplumsal değişmeler, "değer" kavramının vurgulanması, cinsiyet, etnik köken, ırk, din gibi kültür ağırlıklı toplumsal taleplerin ve çatışmaların ortaya çıkması kültürel çalışmaları hızlandırır. Artan teknolojik yenilikler bir yandan kültürel çeşitliliği artırmaya olanak sağlarken, diğer yandan kültür üzerinde müdahaleleri kolaylaştırır (Dağtaş, 1999:335).

Eleştirel akımı savunan düşünürlerin ortak paydası; kapitalist ekonomik sisteme karşı eleştiriler yöneltmeleridir. Marksist bir toplum eleştirisinden hareketle, yapısalcılık içinde dönüşen kültürel çalışmalar, tarihi yapıyı reddedenleri eleştirerek, tüm toplumsal hayatı söylemlere ve ideolojilere indirgeyen bir çizgide ilerler (Kellner, 2010: 47). Kültürel çalışmalara yönelik araştırmacıların vurguladığı bir diğer nokta; dilin toplumsal ve kültürel hayatı anlamada çok önemli olduğudur. Kapitalist sanayileşişmiş toplumlarda, sınıf, cinsiyet,

ırk gibi bölünmelerin yaşanmaya başlaması ve bunlara yönelik mücadelelerin verilmesi ise; kültürel çalışmaların Marksizm'e dayanan noktalarıdır(Marks,2003: 264-267).Bu bağlamda, toplumun ve kültürün incelenmesine yönelik disiplinlerarası bir yaklaşım olarak kültürel çalışmalar; kültürü, toplumun tümünden yalıtılmış yüksek sınıflar olarak algılanmaktan kurtarıp; onu, antropolojik bir yaklaşımla gündelik yaşamın pratiklerine karışmış bir olgu olarak inceler (Tekinalp & Uzun,2019: 149).

Nitekim; kültürel çalışmalar, StuartHall'ün söylemleri ile de birleşerek; kültürü toplumsal bir üretim olarak varsayar. Söz konusu yeniden üretim de, medya aracılığıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda; eleştirel akımın ön saflarında duran Frankfurt Okulu'nun vurguladığı *Kültür Endüstrisi* kavramını anlamadan geçmemek gerekir. Akımın öncüsü sayılan bu okula göre; kapitalist sistem içerisindeki kültür endüstrilerinin ürünleri, hakim kapitalist düzenin meşrulaştırılması işlevini görür. Burada amaçlanan; kitleleri en düşük ortak paydada eşitleyerek, tek mesajda aynı etkiyi yaratmaktır (Adorno, 2014: 110-112).

Eleştirel yaklaşımlar içerisinde izleyicinin alımlamalarına dönük ilk araştırmalar da Kültürel Çalışmalar Geleneği tarafından yapılır. Burada, Hall'ün sunduğu fikirler dikkate değerdir. Hall'e göre; geleneksel iletişim araştırmaları, iletişim sürecini gönderen-mesaj-alıcı doğrusalında basite indirgemektedir. Ana-akım iletişim araştırmaları savunucularının benimsediği bu yüzeysel iletişim yapısı, izleyiciyi-dinleyiciyi (alımlayıcıyı) son kertede en pasif konuma

yerleştirir. Oysa; Hall'e göre iletişim; karmaşık ilişkileri içerisinde barındıran; üretim, dolaşım, dağıtım, tüketim, yeniden üretim ilişkisi içerisinde üretilen sürekli bir yapıdır (2005:84). Medya mesajlarının farklı izleyicilere dağıtımı, yeniden üretilmiş söylemsel bir biçim içerisinde gerçekleşir. Yani, medya içeriği farklı anlamlarla örülüdür ve izleyiciler bu söylemi alıp toplumsal pratiğe dönüştürdüklerinde tüketim gerçekleşmiş olur(Şeker, 2009: 106). Bu bağlamda; alımlama yaklaşımı için, medyayla ilişkilendirilen toplumsal demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, din, coğrafi aidiyet, eğitim düzeyi, gelir) ile birlikte; bunların içerikleri ve pratikleri, medyanın içeriğini tüketme noktasında belirleyen olup, betimsel bir tablo sunar (Maigret, 2019: 173).

Nitekim, tam da bu noktada; medya yoluyla iletişim sürecini anlayabilmek için *kodlama* ve *kodaçım* arasındaki anlam üretimini ve bu üretime etki eden nedenleri iyi tespit etmek gerekir. Gönderilen mesaj egemen ideolojiyi temsil etmektedir ve izleyiciden beklenen, kendi tercihi olan okumayı yapmasıdır. Burada vurgulanması istenen nokta; kodlama sürecinde hedeflenen anlam ile izleyicinin kodaçım sürecinde ürettiği anlamın her zaman aynı olmadığıdır. Bunun nedeni, yayıncılar ve izleyiciler arasındaki yapısal farklılıklardır(Hall, 2005: 85-88). Mesajı gönderen ve mesajı alan arasında uyumsuzluklar yaşanabildiği gibi, alıcılar arasında da aynı mesaja farklı yorumlar yüklenebilir. Yani, kodlanan mesajın içeriğinin alımlanması, izleyicinin yaşadığı çevreye, yaşına, cinsiyetine ve eğitim durumuna göre değişebilir. Bu düşünceden hareketle Hall,

metni üreten kurumla ve izleyicinin sosyal koşullarıyla ilgili iyi bir araştırma yapılması gerektiğini önerir. Özellikle de, halkın, gönderilen mesajlardan fazlasıyla etkilendiğini vurgular. Ona göre; eğer halk modern iletişim araçları karşısında bir değişim geçirdiyse, bu değişim egemen sınıfın belirttiği doğrultuda gerçekleşmektedir (Aydın, 2007: 123).

2. KODLAMA-KODAÇIMLAMA

Kişilerarası ve kitle iletişiminde, alakalı tür ve söylem uzlaşmalarıyla, mecranın yeterliliklerini uyarlayarak ileti üretme işlemi olan *kodlama* teknik bir süreci ifade edip (Chandler & Munday, 2018: 46); uzlaşımın önemini ve iletişimin toplumsal doğasını vurgulayan bir olgunun ifadesidir. Nitekim; teknik sözcük dağarcığından çıkan, ancak; siberetik ve davranışbilimci yan anlamlarından bağımsız olan alımlama kavramı, eleştirel akım ekseninde yer alsa bile, son kertede o akımın savunucularının söylemlerine de kesin anlamda katılmayan bir tavırla, tüm okuyucular üzerine yapılan tüm sorgulamaların kavşağına yerleşir. Lazarsfeldci sınırlı etkiler kuramıyla, bunun sonunu getiren kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, önce kitle iletişim araçlarına odaklanan ancak işlevselciliğin büyük ölçüde etkisi altında kalan ilk çekirdeği oluşturur (Maigret, 2019: 176). Onu müteakip, alımlama çalışmaları ise; kitle iletişim araçları ve marjinal kültür üzerine bir sorgulama içerdiğinden, son tarihsel bloğu ve en önemli yenilenmeyi oluşturur. Dolayısıyla da alımlama, kuramsal bir nesne değil, ampirik bir alan olup; alımlayıcının pratikleri üzerine söylemlerini çözümlenmek, medya ve onun içerikleriyle kurulan bağıntıyı ifade

edebilmek ve farklı kavrayışları anlayabilmek üzerine şekillenen bir yaklaşımın inşası olur (Maigret, 2019: 175-176).

Uzun yıllar, izleyicinin medya metinleri karşısında pasif konumda olduğu kabul edilmiş bir yargıdır. Kitle kültürünün tektipleştirici etkisi görünen bir gerçek olarak kabul görür. Fakat bu genel yargı, özellikle de, 1980’li yıllarda geçerliliğini yitirmeye başlar. İzleyicinin de izleme sürecinde aktif rol oynadığı ve içeriğe dönük bir direnç göstermeye başladığına yönelik görüşler, bu yıllarda *kültürel çalışmalar geleneğini* anlamaya çalışan araştırmacılarca dile getirilmeye başlanır. İngiliz Kültürel Çalışmaları’nın öne çıkan simalarından StuartHall’ün bir kuram olarak söz konusu ettiği *kodlama-kodaçımleme* kavramlarına göre; kitle iletişim araçlarıyla gönderilen mesajların, bir etki yaratabilmesi için mesaj, öncelikle söylem olarak gösterene etkin hale getirilmeli ve anlamlı bir biçimde kodlanmalıdır (Aytekin, 2013: 3). İzleyiciler bu kodlanmış anlam sayesinde bütünü algılar ve alımlar; düşünce ve davranışlarında değişiklik olur. Yani, metnin içeriği onu bilgilendirir ya da ikna eder. Hall’ün kültürel çalışmalar başlığı altında bir model olarak sunduğu bu kavrayışlara atfen; medya içeriklerinin, gerçekliğin yansımaları ya da çarpıtmaları olarak değil, kodlanmış anlamlar dizisi, özgül estetik, siyasal, teknik ve profesyonel ideolojilerin ürünü olarak anlaşıldığını savunan Mutlu için; kodlayıcıların artık iktidarın garantörü değil, bir iktidar girişimi olduğu yargısı öne çıkar (2017: 209).

Hall’e göre, anlamlı bir söylem olan televizyon metni bir değiş-tokuş sürecinin sonucunda gerçekleşir (Aydın, 2007: 124). Mesajın biçimi,

değiş-tokuş sürecinde özerk bir yapıya sahip olmasa da, ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tarihi bir olay televizyon söyleminin bir parçası haline gelir gelmez, o aracın kendi anlam üretme sistemine maruz kalmış demektir. Bir olayın iletişimsel bir olaya dönüşebilmesi için tarihe ya da bir habere dönüşmesi gerekir. Mesaj biçimi de kaynaktan alıcıya geçmek için olaya ihtiyaç duyar. Televizyon yayınının tabi olduğu kurumsal yapılar, sahip oldukları üretim ağı ve pratikleri, teknolojik altyapısı ile birlikte bir programın üretilmesi için vazgeçilmezdir (Aydın, 2007: 125). Buradaki üretim de, mesajın kendisini oluşturmaktadır. Mesaj bir etki oluşturabilmesi, bir ihtiyacı karşılayabilmesi ve bir kullanıma hizmet edebilmesi için söylem olarak anlamlı bir biçimde kodlanmalıdır. İşte bu kodlanmış anlamlar bütünü algılama, alımlama, ideoloji oluşturma gibi sonuçların yanı sıra, düşünce ve davranışlarda bir etki oluşturur (Hall, 2005: 66-69).

Nitekim, izleyiciyi pasif olarak konumlandıran anlayış, *kodlama* ve *kodaçıklama* kavramlarıyla birlikte boyut değiştirip; egemen paradigmanın kurduğu gönderen-mesaj-alıcı lineer çizgisindeki iletişim modelini revizyona uğratar. O güne kadar, iletişim sürecinin işleyişinde yalnızca mesaj üzerine yoğunlaşan bu yapıyı Hall, tersten okuyan bir tavırla; üretim, dolaşım, dağıtım, tüketim ve yeniden üretim şeklinde ele alır (Hall, 2005: 132). Bu karmaşık kavrayış çerçevesini benimseyen Hall için, en dikkate değer nokta; mesajın izlerkitleye ulaştıktan sonraki hali; izleyicinin algısında bıraktığı şeklidir.

Böylece Hall, televizyon mesajlarının inşa edilebileceği üç yöntem belirler(Hall, 2005: 136-138).Bunlardan ilki; *dominant-hegemonik (egemen)* pozisyonudur. Bu pozisyonda mesajı hazırlayıp gönderen konumunda olan kişilerin baskın tavrı dikkat çeker. Televizyonda çalışan kişilerin bir mesajı kodlarken aldıkları pozisyon dominant-hegemoniktir. Göndericiler burada kendisine ait ölçütleri dayatır. İkinci yöntem ise; *Müzakereci Okuma*'dır. Bu yöntemin ilkinden büyük bir farkı vardır: Mesajı alan kitle, gönderilen mesajın içeriğindeki söylemin farkındadır ve onu ayırt edebilir. Metni kendi yorumuna göre benimser ya da reddeder. Diğer yöntem ise; *muhalif pozisyon*'dur. Burada izleyici bütün anlam ve yan anlamları çözer ve buna göre bir tutum geliştirir (Aytekin, 2013: 6).

Stuart Hall'ün medya mesajlarının alımlanmasıyla ilgili sunduğu modeller ve farklı alımlama yöntemleri geliştirmiş olması iletişim çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. İzleyici çalışmalarında temel sorun; izleyicinin gönderilen mesajları, haber metinlerini nasıl anlamlandırdıkları ve gündelik yaşamda toplumsal anlam üretimi bakımından nasıl farklılaştırdıklarıdır (Aydın, 2007: 126).Yani, metnin kodlanması ve okurun bu kodları çözmesi arasında farklılık oluşabilir. Kısacası; izleyiciye ulaşan haber metinleri farklı yorumlamalara açıktır. Yorumlardaki bu farklılığın nedeni ise; kitleler arasındaki farklı demografik özelliklerdir.

3.HABERİN ALIMLANMASI

Haber metinlerindeki bilgiler gerek geleneksel gerek eleştirel tavrılı araştırmacılar tarafından sorun olarak algılanmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar açısından bu algılamaların nedeni; haber medyasında yer alan metinlerin o kurumun istekleri ve yayının ilkeleri doğrultusunda hazırlanıyor olmasıdır (Şeker, 2009: 108). Bu yaklaşımda; yayının kuruluşu izleyicinin beklentilerini görmezden gelerek, tamamen kendi istedikleri eksende gündemlerini belirlerler (Yaylagül, 2013: 79). Böylece, bazı haberlere hiç yer verilmemesinin yanı sıra; medyaya erişim imkanları doğrultusunda enformasyon zengini kesim ile yoksunu arasındaki bilgi uçurumu git gide artar. Eleştirel akımın öncüleri ise; haber içeriklerinin iktidar sahibi kurum ve kuruluşların söylemleri dolayımı ile aktarılması bağlamında haber metinlerini sorunlu olarak görmektedir. Yani, Onlar'a göre; sunulanların içeriği egemen ideoloji perspektifini asla ıskalamaz. Araştırmacılar 1970'li yıllardan itibaren haber konusuna eğilmelerine rağmen bu araştırmaların pek çoğu alımlama konusuna değinmez (Şeker, 2009: 108).

Haber metinlerinin alımlanmasına yönelik araştırmalar 1980'li yıllarda araştırmaya başlandığında, bu konuya dönük çalışmaların daha çok psikolojik alımlama ile de iç içe olduğu kanısına varılır (Şeker, 2009: 110). Psikolojik alımlama çalışmasının öncüsü ise Brigitta Höijer'dir. Höijer'e göre; alımlama, izleyicinin zihninde şekillenmektedir ve eğer psikolojik analizler gerçekleşmezse alımlama süreci çözümlenemeyecektir. Bu düşünce yapısına göre; izleyicinin

zihinsel hatları ile, o güne kadar yaşadıkları deneyimler ve dünyaya ilişkin topladıkları bilgilerin tamamı alımlama sürecinde doğrudan ilişkilidir (Mutlu, 2017: 22). Yani; izleyicinin yaşı, sosyal sınıfı gibi faktörler alımlamada doğrudan ilgili değildir; alımlama zihinsel ve psikolojik bir süreçtir (İnal, 1996: 145-147). Buradan hareketle, alımlama olgusu da metin ve izleyici arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkar. Anlam, ne metnin ne de izleyicinin tek başına ele alınmasıyla oluşur; anlam, metnin ve izleyicinin karşılıklı etkileşiminin ürünüdür (Şeker, 2009: 109). Haberlerin alımlanmasında kullanılan psikolojik ve zihinsel modellere dayanarak araştırılan alımlama kuramının odaklandıkları asıl noktalar; metinlerde yer alan bilginin nasıl anlaşıldığı, nasıl depolandığı ve nasıl hatırlandığıdır (İnal, 1996: 146). Odaklanılan bu sorular ışığında; hatırlama şeklinin izleyiciden izleyiciye değişiklik gösterdiği ve haber metninin içindeki görsel malzemelerin sözel malzemelerden daha kolay hatırlandığına vurgu yapılır. Ve hatta, Danimarka'da yapılan bir araştırmaya göre; farklı yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve ekonomik sınıfa ait katılımcılardan oluşan bir deneyde, aynı haberin izletilmesine rağmen kişilerin farklı yorumlar yapmasının yanı sıra, bir de kendi yorumlarını katarak haberi anlattıkları gözlemlenir. Elde edilen bulgular; farklı anlamlar üretmede eğitimsel nedenlerin etkili olduğunu, cinsiyetin haberin alımlanmasında etkin bir rol oynadığını ve izleyicinin yaşının haberi alımlama sürecinde farklılıklar yarattığını ortaya koyar (Şeker, 2009: 109). Bu bağlamda, kitle medyasının, izler kitleler üzerindeki anlam yaratma sürecindeki aktif rollerine ısrarla gönderme yapan bu

kavrayış için, alımlayıcının referans çerçevesi birincil önem taşır (Chandler & Munday, 2018: 17).

Nitekim, geleneksel iletişim araştırmalarında belli değişkenlerle az veyahut çok düzenli bir biçimde gerçekleştiği dűşünülen alımlama sürecini; alımlama kuramı, daha karmaşık ve etkin bir süreç olarak kavramsallaştırır. Böylelikle, izleyicinin kitle iletişim sürecinde anlam üretimine fiilen katıldığı belirtilerek, iletişim araştırmalarının asal kategorisi olarak alımlayıcıları öne çıkarır (Mutlu, 2017: 22). Ve nihai olarak, alımlama çözümlemesi, alışılan anket araştırmalarının ve kitle kültürü eleştirilerinin edilgin izleyicisine meydan okuyan kullanımlar ve doyumlar araştırmalarının *etkin izlerkitle* kavramsallaştırmasının izinden giderek, alımlayıcıyı mesajın tüketicisi olmaktan kurtarıp; anlamların üreticisi olarak konumlandırır.

4. BANU AVAR’IN SINIRLAR ARASINDA PROGRAMINDAN “İTHAL BAŞKANLIK SİSTEMİ” BÖLÜMÜNÜN ALIMLAMA ANALİZİ

Banu Avar’ın 2015 yılında yayınladığı *Sınırlar Arasında* adlı programının bir bölümü olan “İthal Başkanlık Sistemi” yaklaşık 35 dakika sürmektedir. Programın içeriği tamamen siyasal nitelikli olup, başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin, kendi içlerinde yaşadıkları çalkantıları anlatmasının yanı sıra; Türkiye’nin siyasi düzenine de göndermeler yapmaktadır. Programın tamamında, başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin kendi içlerinde bölünmeyle karşı karşıya kaldığını ifade eden unsurlar yer almaktadır. Programda,

başkanlık sisteminin, tamamen büyük devletlerin çıkarlarına hizmet ettiği ve sermayedarların birer oyunu olduğu vurgusu yapılmaktadır. Banu Avar, hazırladığı programının bu bölümünde; eğer başkanlık sistemi Türkiye'de de uygulanmaya başlanırsa, Türkiye'nin de parçalanmayla karşı karşıya geleceğinin uyarısında bulunmaktadır. Banu Avar'ın bu mesajlarından hareketle, katılımcılara, günümüz iktidar yapılanmasından soyutlanıp; mevcut konjonktürden bağımsız düşünerek yorum yapmaları ve soruları cevaplandırmaları istenmiştir.

4.1.Yöntem ve Sınırlılıklar

Alımlama analizi çerçevesinde, bu çalışmada derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Programın tamamı her bir izleyiciye ayrı ayrı izletilmiş ve her bir izleyici ile soru cevap şeklinde görüşmelerde bulunulmuştur. Banu Avar'ın bu mesajlarından hareketle, katılımcılara, günümüz iktidar yapılanmasından soyutlanıp; mevcut konjonktürden bağımsız düşünerek yorum yapmaları ve soruları cevaplandırmaları istenmiştir.

Programda alımlama araştırmasının yapılacağı izlerkitle, iki ayrı gruba ayrılmıştır. Gruplar, kolay ulaşılabilir durum örneklemesi referans alınarak oluşturulan 10 (on)'ar kişiden oluşmaktadır. Grubun birinin sınırlılığını; yaşları 18 ile 25 arasında değişen, sosyal bilimlere bağlı üniversite öğrencileri oluştururken (Birinci Grup); diğerinin ise 35 ile 45 yaş aralığından bir araya getirilen, orta yaş kesimine ve farklı meslek gruplarına ait kişiler (İkinci Grup) oluşturmaktadır. Orta yaş kesiminde yer alan izleyicilerin meslekleri; akademisyen, öğretmen,

asker, mühendis, doktor, emekli, ekonomist, ev hanımı ve polis olacak şekilde değişiklik göstermektedir. Ayrıca, katılımcıların kişisel bilgilerini gizli tutmak amacıyla, yalnızca ad ve soyadlarının baş harfleri kullanılmış, yorumları kodlama yöntemi ile sunulmuştur.

4.2. İzleyicilerin Cevapları

Birinci grup ve ikinci grup olmak üzere, programın izlenmesinin ardından, iki grupta da ayrı ayrı görüşmeler yapılmış; her ikisine de 7'şer soru sorulmuştur. İzleyicilere yöneltilen sorular ve izleyicilerin sorulara verdikleri cevaplar karşılaştırmalı olarak şu şekildedir:

Birinci grup izleyicinin; “*Banu Avar’ın bu programını biliyor muydunuz? Daha önce izlediniz mi?*” sorusuna vermiş oldukları cevaplar:

B. Y.: “Bu programı biliyordum fakat daha önce hiç izlememiştim.”

S. T.: “Hayır, bilmiyordum.”

A. Ö.: “Biliyordum fakat sevmediğim için izlemiyordum.”

G. Y.: “Hayır, daha önce hiç duymadım.”

A. Ş.: “Evet, biliyordum fakat farklı sebeplerden dolayı takip etmiyorum”

E. Y.: “Hayır.”

Y. P.: “Programı biliyorum. Fakat Banu Avar’ın programlarını taraflı bulduğum için takip etmiyorum.”

B. S.: “Programı daha önce hiç izlemedim.”

M. S.: “Banu Avar’ın böyle bir program yaptığını bilmiyordum.”

E. D.: “Evet Banu Avar’ın bu programını biliyorum ve sürekli takip ediyorum.”

Aynı soruya ikinci grup izleyicinin cevapları ise şöyledir:

E. D.: “Banu Avar’ın bu programını daha önce duymuştum fakat izlememiştım.”

Ö. A.: “Evet, biliyordum.”

U. T.: “Biliyordum ve sürekli olarak takip ediyorum.”

H.T. : “Evet, Banu Avar’ı ve hazırladığı programları sürekli takip ediyorum.”

V. T.: “Evet, takip ediyorum, hatta kanalına aboneyim.”

A. S.: “Evet, biliyorum ama izlemiyorum.”

M. T.: “Banu Avar’ın böyle bir program yaptığını bilmiyordum.”

C. Ç.: “Bu programı biliyorum ve takip ediyorum.”

A. S.: “Evet, programı biliyorum, fakat takip etmiyorum.”

M. Ç.: “Evet biliyorum, fakat; Banu Avar’ın programlarını izlemiyorum.”

Alınan bu cevapların ardından, daha çok programı bilenler ve izleyenler için, programın neden tercih edildiğini ölçmek amacıyla; “*Size göre bu programın tercih edilme nedeni nedir?*” şeklinde bir soru yöneltildi. Soruya, birinci grup izleyicinin vermiş olduğu cevaplar şu şekildedir:

B. Y.: “Daha çok Banu Avar ile aynı fikri savunanlar bu programı tercih ediyorlardır, buna ek olarak başkanlık sisteminin ne olduğuna dair bilgi edinmek isteyenler bu programa başvurabilir.”

S. T.:“Kendi fikirlerinin geçerliliğine sığınak arayanlar bu programı izlemek isteyebilir.”

A. Ö.: “Banu Avar’ın hazırladığı programlar genel olarak hükümet karşıtı. İzlemeyi tercih edenleri ise hükümet karşıtı muhalif şakşakçılar olarak nitelendiriyorum.

G. Y.: “Banu Avar gibi düşünenler bu programı izliyorlardır.”

A. Ş.: “İktidar karşıtı olanlar bu tarz programlara yönelebilirler.”

E. Y.: “Banu Avar’ın fikirlerine katılan kişiler bu programı tercih eder.”

Y. P.: “ Banu Avar ve hazırladığı programlar tamamen yanlı. Banu Avar ile aynı düşünceyi benimseyenler bu programı izler.

B. S.: “Başkanlık sisteminin ne olduğunu anlamak isteyen herkes bu programa yönelebilir.

M. S.: “Banu Avar gibi düşünüp olaylara onun gibi yaklaşan herkes bu programı izleyebilir.”

E. D.: “Banu Avar, bizim farkına varamadığımız siyasi gerçekleri basit bir dille anlatıyor. Herkes, her şeyin yolunda gittiğini sanıyor fakat, insanların aklında pek çok soru işareti var. O sorulara cevap bulmak için bu tip programlar izlenebiliyor.”

İkinci olarak yöneltilen bu soruya, ikinci grubun verdiği cevaplar ise şöyledir:

E. D.: “Bilinmeyen güncel konularda Banu Avar yol gösterici olabilir.”

Ö. A.: “Banu Avar beğenilen biri. Programlarından çok şey öğrenilebilir. Bu yüzden tercih edilebilir.

U. T.:“Banu Avar’ın ülkenin ve dünyanın gerçeklerini anlattığına inanıyorum. Bu yüzden izliyorum ve öneriyorum.

H. T.: “Banu Avar ülkenin geleceğini öngörebilen, gerçekleri yansıtan biri. Pek çok noktada bilgi sahibi olabilmek için başvurulması gereken isimlerin başında yer alıyor.”

V. T.: “Dünyanın gerçeklerini söylüyor. Önemsenip dinlenmeye değer bir gazeteci.”

A. S.: “Banu Avar düşünce tarzıyla ilgimi çekiyor. Bu yüzden izliyorum.”

M. T.:“Programda vurgulanan noktalar oldukça dikkat çekici. Yayınlanan diğer bölümlerinde de böyle ikna edici veriler yer almaktaysa, kesinlikle takip edilmeli.”

C. Ç.: “Banu Avar, gündemde yaratılan kafa karışıklığını gideriyor. Vizyon sahibi olabilmeme katkı sağlıyor. Bu nedenle sürekli izliyorum.”

A. S.: “Muhafif bir çizgisi var. Bana göre, her zaman olmasa da, genel olarak doğruları aktarıyor. Muhafif çizgisinden memnun olanlar programlarını seve seve izler.”

M. Ç.: “Benzer düşünenler, fikirlerini desteklemek anlamında tercih edebilir Banu Avar’ı ve programlarını.”

İthal Başkanlık Sistemi bölümünde izleyicilerin hangi noktada dikkat topladığını anlayabilmek anlamında; “*İzlediğiniz bu bölümde en çok hangi nokta dikkatinizi çekti?*” sorusu yöneltildi. Birinci grup izleyicinin vermiş olduğu cevaplar şu şekildedir:

B. Y.: “En çok, başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerin ekonomilerinizi çok kötü olduğu dikkatimi çekti.”

S. T.: “Başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerin gelişmişlik listesinde en altta yer almaları beni şaşırttı.”

A. Ö.: “Başkanlık sisteminin ülkeye olumlu bir getirisinin olmadığı vurgulanmış. Başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin felakete sürükleneceğini dair öne çıkarılan noktalar en çok dikkatimi çekenler. Fakat bunu izlerken, Türkiye'nin asla o kıyaslanan ülkeler kadar felakete sürüklenmeyeceğini, böyle bir durumun mümkün olmayacağını düşündüm.”

G. Y.: “Parçalama projeleri dikkatimi çekti. Amerika'nın da bu noktada başı çektiği fikri.”

A. Ş: “Başkanlık sistemini uygulayan Amerika'nın kötülüklerin babası olduğuna yapılan vurgu, en çok dikkatimi çeken nokta.”

E. Y.: “Dikkatimi en çok, para sahiplerinin tüm dünyaya hakim olmak için yaptıkları kurnaz oyunlar çekti.”

Y. P.: “Başkanlık sisteminin oluşturulması için geçmişten bugüne gelen altyapı hazırlıklarının olması, aklımda en çok kalan bölüm oldu.”

B. S.: “Başkanlık sistemine aşamalı olarak geçiyormuşuz, haberimiz yokmuş.”

M. S.: “Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan zamanında yapılan; Kürt bağımsızlık hareketinin dayanak sağladığı anlaşmalar beni çok şaşırttı.

E. D.: “Bankerlerin dünyaya hakim olma çabası, aklımda en çok yer eden konu oldu.”

Üçüncü olarak yöneltilen bu soruya, ikinci grubun verdiği cevaplar şöyledir:

E. D.: “Milliyetçilik kavramının önemi dikkatimi çekti. Başkanlık sistemiyle birlikte milliyetçilik kavramı ortadan kalkacak ve ülkeler bölünecek.”

Ö. A.: “Programa dair pek çok şey aklımda. Ama en çok, ülkelerin para sahipleri tarafından parçalanma planları dikkatimi çekti.”

U. T.: “Küresel bankerlerin ülkeleri nasıl parçaladığı, başkanlık sistemini nasıl dayattığı ve bu dayatılan sistemin ülkeleri nasıl parçaladığı aklımda. Ayrıca dünyanın ilk on ülkesi içinde yalnızca Amerika'nın başkanlık sistemi ile yönetildiği en çok dikkatimi çeken noktalar.”

H. T.: “Batı Dünyası'nın Üçüncü Dünya Ülkeleri üzerindeki korkunç planları ve bu planların teker teker işleyişi, dikkatimi en çok çeken nokta.”

V. T.: “Küresel güçlerin dünya üzerindeki oyunlarını ne kadar muntazam işlediklerini gördüm.”

A. S.: “Batı ülkeleri, diğer ülkeleri parçalamak için uğraşiyor. Programda, Kosova'nın başına trajedilerin yansıtıldığı kareler aklımdan hiç çıkmayacak.”

M. T.: “Küresel bankerlerin bütün ülkeleri vurma isteği. Sırının Türkiye'ye gelmiş olması.”

C. Ç.: “Ülkelerin kendi içinde parçalanarak bölünmesi ve bunun başkanlık sisteminin getirdiği bir sonuç olması.”

A. S.: “Amerika'daki Demokratçıların ve Cumhuriyetçilerin aynı tabandan beslendiği dikkat çekici.”

M. Ç.: “Dünya tek bir masadan; para sahiplerinin masasından yönetiliyor.”

İzleyicilerin programdan edindiği iletinin ne olduğunu anlayabilmek amacıyla; “*Programın aktardığı mesaj sizce nedir?*” sorusu soruldu. Dördüncü olarak sorulan bu soruya birinci grup izleyicinin vermiş olduğu cevaplar şöyledir:

B. Y.: “Başkanlık sistemi iyi bir şey değil.”

S. T.: “Başkanlık sistemi, nasıl diğer ülkelerde büyük yıkımlara neden olduysa, Türkiye'de de uygulanmaya başlandığında sonuç diğerleriyle aynı olacaktır.”

A. Ö.: “Başkanlık sistemi olumsuzluklarla dolu.”

G. Y.: “Programa göre başkanlık sistemi gelmemeli.”

A. Ş.: “Başkanlık sistemi gelmemeli.”

E. Y.: “Başkanlık sistemi asla ve asla gündeme bile gelmemeli.”

Y. P.: “Başkanlık sistemi ülkemizde uygulanmaya başlanırsa Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti kalmayacak.”

B. S.: “Başkanlık sistemi eşittir diktatoryal sistem.

M. S.: “Aktarılan mesaj; parlamenter sistemle yönetilen ülkelerin her zaman daha demokrat olduğu.”

E. D.: “Sözde, çoğu ülke demokrasi ile yönetiliyor. Halk söz sahibi olduğunu sanıyor. Oysaki, halk hiç bir zaman kendi karar vermedi. Halk, bu güçlerin amaçlarına ulaşabilmesi için bir maşa oldu.”

Dördüncü olarak yöneltilen bu soruya ikinci grubun vermiş olduğu cevaplar ise şöyledir:

E. D.: “Başkanlık sistemine sıcak bakmıyorum. Programda açıkça; başkanlık sisteminin bize vereceği zararın ve bankerlere kazandıracak paranın mesajı veriliyor.”

A. Ö.: “Başkanlık sistemine karşı bilinçli olun mesajı veriyor.”

U. T.: “Dünyayı yöneten küresel bir gücün olması ve bunların, ülkeleri bazı kararlara zorlaması. Bunların hepsi belli bir örgütlenmenin ürünü.”

H. T.: “Emperyalizm, dünya üzerindeki etkisini arttırıyor ve bu ülkemize de yansıyor.”

A. S.: “İnsanlar, bir gün demokrasinin geleceğine inanarak yaşıyor.”

M. T.: “Banu Avar, başkanlık sistemiyle yüz yüze gelindiğinde, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kalmayacağına dair uyarıda bulunuyor.”

C. Ç.: “Dış kuvvetlerin, günümüz siyasilerine yön verdiği ve aslında yaşanan olayların daha iyi anlaşılması için tarihin arka planına bakılmasının gerekliliğinin mesajı veriliyor.”

A. S.: “Türkiye'de ulus-devlet anlayışının ve Atatürkçü düşünce sisteminin yıkılmaya çalışılmak istendiğinin mesajı verilmekte.”

M. Ç.: “Küresel sermaye dünyaya hükmediyor. Bunlar, her ülke içinde gizliden iş çeviriyor. Asıl amaç; ülkeleri kendilerine bağlamak. Banu Avar, bunun mesajını veriyor.”

Verilen bu cevaplar doğrultusunda; “*Programın aktardığı mesaj sizin fikirlerinize örtüşüyor mu?*” sorusu soruldu. Beşinci olarak yöneltilen soruya, birinci grubun verdiği cevaplar şu şekildedir:

B. Y.: “Programın içerdiği mesajla fikirlerim aynen örtüşüyor.”

S. T.: “Türkiye'nin, programda yansıtıldığı gibi; başkanlık sistemiyle yönetilen diğer ülkelerde yaşanan felaketleri yaşamayacağını düşünüyorum. Bu nedenle Banu Avar'ın vermek istediği mesaja katılmıyorum.”

A. Ö.: “Banu Avar başkanlık sisteminin felaketlerle dolu olduğunun mesajını vermiş. Bu nedenle, aktarılan mesaja asla katılmıyorum. Tamamen şu anki iktidarı eleştirmeye yönelik olarak hazırlanmış bir program. Başkanlık sisteminin olumlu yanları da olabilir. Bunlara hiç değinmemiş.”

G. Y.: “Aktarılan mesaja katılıp katılmama konusunda tereddütlüyüm. Çünkü Banu Avar, fazlasıyla taraflı açıklamalarda bulunmuş.”

A. Ş.: “Başkanlık sisteminin bu derece olumsuzlanması fikirlerimle örtüşmüyor. Belki de ülkemiz için olumlu getirileri olacak.”

E. Y.: “Tek bir kişinin güdümünde yönetilmek tamamen saçma. Başkanlık sistemi ülkemize gelmemelidir. Banu Avar'ın fikirlerine kesinlikle katılıyorum.”

Y. P.: “Fikirlerim programda aktarılan mesajla aynen örtüşüyor. Başkanlık sisteminin olumlu bir tarafının olmadığını bu programla anladık. Fakat; ne yazık ki, buna yönelik çözümler üretilmemiş.

B. S.: “Banu Avar’ın her bir cümlesi yanlı. Bu nedenle programın aktardığı mesaja katılmıyorum.”

M. S.: “Banu Avar’ın tarafsız bir gazeteci olmadığına bir kere daha emin oldum. Parlamenter sistem görünüşte demokrat görünebilir fakat; başkanlık sistemin de kendi içinde olumlu yönlerinin olduğunun kanaatindeyim.

E. D.: “Banu Avar’ın Programı’nda verdiği mesajla aynı fikri savunuyorum.”

Aynı soruya, ikinci grup izleyicinin verdiği cevaplar ise şöyledir:

E. D.: “Banu Avar’ın Programı’nda aktardığı mesaja kesinlikle katılıyorum.”

Ö. A.: “Tam olarak fikirlerimle örtüşmese de, benzer yorumlara sahibiz.”

U. T.: “Kesinlikle. Milletler uyuyor ve başkalarının baskılarına direnç gösteremiyor.”

H. T.: “Banu Avar’ın verdiği mesajla fikirlerim aynen örtüşüyor.”

V. T.: “Kesinlikle aynı fikirdeyim. Fakat bireysel olarak çözüme kavuşturulabileceğine inanmıyorum.”

A. S.: “Programı izleyene kadar, bu konuya dair herhangi bir fikrim yoktu. Fakat Banu Avar sayesinde aklımda bir şeyler oluştu. İkna oldum.

M. T.: “Program, aynen düşüncelerimi ifade etmiş. Fakat gerçekte olanlar sandığımdan daha da acıymış.”

C. Ç.: “Fikirlerim örtüşüyor.”

A. S.: “Banu Avar programında fazlasıyla iyimser konuşmuş bence. Çünkü gidişatın çok daha büyük felaketler doğuracağı açık. Bu nedenle, verilen mesajla fikirlerim kısmen örtüşüyor.”

M. Ç.: “Programın içeriği ile fikirlerim örtüşmüyor. Çünkü taraflı yorumlar ağırlıklı.”

Altıncı soru olarak yöneltilen; “*Sizce Banu Avar başkanlık sistemi konusunu nasıl yorumlamış?*” sorusuna birinci grubun verdiği cevaplar şöyledir:

B. Y.: “Atatürkçülük fikriyle başkanlık sisteminin asla örtüşemeyeceğini ifade eder nitelikte eleştirel ifadeler kullanmış.”

S. T.: “Banu Avar muhalif bir kimliğe sahip. Yayınladığı program da öyle. Tamamen taraflı ve pek çok noktada abartılı.”

A. Ö.: “Başkanlık sisteminin olumsuz olduğunu ifade edebilmek için her türlü abartıya başvurmuş. Akıl çelme amaçlı olduğu apaçık.”

G. Y.: “Program tamamen karşıt görüşü benimseyenleri istenilen yönde ikna etmeye yönelik. Banu Avar, konuyu abartarak yorumlamış. Hep karamsar tablolar çizmiş. Olumlu olabilecek noktalara hiç değinilmemiştir bile. Tamamen taraflı.”

A. Ş.: “Banu Avar, başkanlık sistemi konusunu baştan sona kötülemiş. Felaket senaryosu yazmış ve oynuyor. Bu derece kötü günlerin yakın olacağına asla inanmıyorum.”

E. Y.: “Banu Avar, başkanlık sistemini gayet gerçekçi yorumlamış. Ne eksik ne fazla.”

Y. P.:“Kötü senaryolar çiziyor Banu Avar. Söylediği gibi korkunç bir tablonun bizi beklediğini düşünmüyorum. Fazlasıyla abartılı ve yanlı bir tutumu var.”

B. S.: “Banu Avar, başkanlık sistemini makul temellere dayandırmış, fakat; felaket tellallığı yapmış. Hep olumsuz ifadelere yer vermiş. Başkanlık sisteminin olumlu yönleri çok daha fazla.”

E. D. “Başkanlık sistemini başka hiç kimse bu kadar açık ve anlaşılır yorumlayamazdı.”

Aynı soruya ikinci grup izleyicinin verdiği cevaplar ise şöyledir:

E. D.: “Çok doğru anlatmış. Az bile söylemiş. Gidişat kötü.”

Ö. A.: “Farkındalık yaratmak için kurmuş bütün cümlelerini. Fakat, haddinden fazla olumsuz yorumlamış. Buna gerek yok. Başkanlık sistemi belki de olumlu sonuçlar doğuracak. Abartılı ifadelere yer verdiğini düşünüyorum.”

U. T.: “Banu Avar, başkanlık sisteminin getireceği olumsuzluklardan az bile bahsetmiş.”

H. T.: “En anlamayacak insanın bile kolayca anlayabileceği şekilde anlatmış Banu Avar başkanlık sistemini. Gerektireceği felaketlere bir yandan hazırlıyor; diğer yandan da tedbirli olmamızı söylüyor. Anlatılanlar arasında herhangi bir abartı ya da yanlış bir ifade söz konusu değil. Hepsi gerçek olan şeyler.

V. T.: “Bütün anlattıkları doğru. Başkanlık sisteminin gelecekte yaşatacağı felaketler noktasında fazlasıyla iyimser bile kalmış.”

A. S.: “Açık ve anlaşılır ifade edilmiş.”

M. T.: “Basitçe ve kolay anlaşılır şekilde yorumlanmış. Doğru olduğunu da düşünüyorum. Abartı falan değil.”

C. Ç.: “Banu Avar, başkanlık sistemi konusunu bizim de bilmediğimiz yönleriyle ele almış. Güzel yorumlamış. Eleştiri yapmak gibi bir amaçla değil; söylediği her şeyi dayanaklarıyla sunmuş.”

A. S.: “Program olumsuzlamalarla dolu. Ve gerçek.”

M. Ç.: “Banu Avar’ın başkanlık sistemi ile ilgili açıklamaları doğru olabilir fakat abartılı olduğunu düşünüyorum muhalif kimliği gazeteciliğinin önüne geçmiş.”

Araştırmanın şekillenmesi anlamında, verilen bütün bu cevapların sonunda, son olarak iki gruba da; “*İzlediğiniz program başkanlık sistemi ile ilgi fikirlerinizin değişmesinde etkili oldu mu?*” sorusu yöneltildi. Birinci grubun bu soruya vermiş olduğu cevap şöyledir:

B. Y.: “Başkanlık sisteminin ülkemize gelmesini istemiyordum zaten. Program sayesinde düşüncelerim daha da kesinleşti.”

S. T.: “Program, fikirlerimin değişmesinde etkili olmadı kesinlikle. Başkanlık sisteminin ülkemizde gayet güzel uygulanacağı taraftarıydım. İzlediklerim, fikirlerimi değiştirmede kesinlikle.”

A. Ö.: “Başkanlık sistemini eleştiren ve yerden yere vuran bu programa itibar edenleri komik buluyorum. Kesinlikle başkanlık sisteminin gelmesi taraftarıyım. Birkaç çıkarıcı muhalifin fikirleriyle düşüncelerim asla değişmez.”

G. Y.: “Başkanlık sistemi ile ilgili fikirlerim programdan önce savunduklarımla aynı yönde. Başkanlık sisteminin olumlu

olabileceğini düşünüyorum. Bu nedenle; kesinlikle bu program fikirlerimi değiştirmedii.”

A. Ő.: “Başkanlık sisteminin ÷lkemize gelmesi taraftarıyım. Benim fikrim bu saımalıklarla ve abartılarla dolu programa göre asla Şekil almaz.”

E. Y.: “Başkanlık sisteminin gelmemesi taraftarıydım zaten. Programı izledikten sonra doğru fikri benimsediğime emin oldum.”

Y. P.: “Programı kesinlikle objektif bulmadım. Sol görüşlü biri çıkmış bir Şeyler söylüyor. Başkanlık sisteminin programda anlatılan kadar felaket olmadığını düşünüyorum. Banu Avar’ın bu derece yanlı tavrı fikirlerimde karışıklığa sebep oldu. Bu derece taraflı olmasaydı bir fikir oluşturabilirim. Fakat Őuan kararsızım.

B. S.: “Başkanlık sistemiyle ilgili kesin bir fikrim bugüne kadar yoktu. Banu Avar bu programında fikirlerimin Őekillenmesinde etkili oldu. Başkanlık sistemi ÷lkemizde uygulanmasın.”

M. S.: “Banu Avar ile tamamen zıt yönlü düşünüyorum. Başkanlık sistemi ÷lkemize gelmeli bence. İzlediğim programın içeriğinde ifade edildiği gibi başkanlık sisteminin kötü sonuçlar doğuracağına asla inanmıyorum. Program fikirlerimi değiştirmedii.

E. D.: “Başkanlık sistemine zaten karşıydım. Programı izledikten sonra fikirlerim netleşti. Türkiye başkanlık sistemi ile yönetilmemeli.”

İkinci grupta yer alan izleyicilerin verdikleri cevaplar ise Şöyledir:

E. D.: “Zaten başkanlık sisteminin ÷lkemize gelmesini istemiyordum. Bu yöndeki fikrim netleşti bu program sayesinde. Umarım tersi fikri savunanları etkiler.”

Ö. A.: “Başkanlık sistemine sıcak bakıyordum. Fakat; programı izledikten sonra geçmiş fikirlerimi yeniden gözden geçirme kararı aldım. Başkanlık sistemine eskisi kadar ılımlı bakmıyorum artık.

U. T.: “Başkanlık sisteminin olumlu bir getirisinin olmadığını düşünüyordum zaten. Program sayesinde fikirlerim netleşti.”

H. T.: “Başkanlık sistemi ile ilgili düşüncelerim bu program sayesinde olgunlaştı. Başkanlık sistemine karşıyım. İnsanların kaderi tek kişinin iki dudağı arasında olmamalı gerçekten de.

V. T.: “Düşüncelerim aynıydı. Başkanlık sistemini zaten istemiyordum. Programı izleyince, bu sistemin dehşet verici olduğuna daha da emin oldum.”

A. S.: “Başkanlık sistemi ile ilgili ilk defa bu program sayesinde fikir edindim. Bu sistemin olumlu bir yanının olmadığını anladım.”

M. T.: “Başkanlık sistemine zaten olumsuz bakıyordum. Programla birlikte bu sistemi dayatmaya çalışanlara nefretim katlandı.”

C. Ç.: “Fikrim başkanlık sisteminin gelmemesi yönündeydi. Program sayesinde netleşti.

A. S.: “Programı izleyene kadar, başkanlık sisteminin olumlu yönlerinin olabileceğini düşünüyordum. Fakat; programla birlikte düşüncelerimi yeniden tartmaya karar verdim.”

M. Ç.: “Zaten bu sisteme karşıydım. Banu Avar sayesinde doğru fikre sahip olduğuma emin oldum.”

4.3. Cevapların Değerlendirilmesi

Yapılan ikili görüşmelerde, programın bütününe daha önce takip edilip edilmediğini anlayabilmek için, iki ayrı gruba da, “*Programı*

biliyor muydunuz? Daha önce diğer bölümlerini izlediniz mi?” sorusu yöneltildi. İki ayrı grubun cevabı göz önünde bulundurulduğunda, orta yaş kesime ait gruptakilerden çoğunun programı daha önce bildiği ve takip ettiği cevabı alınırken; üniversite öğrencilerinden oluşan gruba dahil kişilerden de bir çoğunun programı bildiği, fakat; farklı sebeplerden dolayı programı takip etmediği cevabı alınmıştır. Öğrencilerin programı, genel olarak, takip etmeme sebepleri arasında; Banu Avar’ın taraflı fikirlerini açıkça savunduğunu ileri sürmeleri ve bu durumdan rahatsız olmalarıdır.

“Size göre bu programın tercih edilme nedeni nedir?” sorusuna ise; üniversite öğrencilerinden oluşan birinci grup; çoğunlukla, kendi fikirleriyle örtüşmediği için izlemedikleri cevabını vermiş; izleyenlerin de tamamen kendi fikirlerini doğrulamak anlamında izleyebileceklerinin yargısında bulunmuşlardır. Orta yaş kesiminin oluşturduğu ikinci grup ise; çoğunluklu olarak, Banu Avar’ın yorumlarının kendi fikirleriyle örtüştüğü ve kendi doğruları çerçevesinde yayınlar yaptığı için tercih edilebileceği fikrini savunmuşlardır. Bu noktadan hareketle; alımlama çalışmalarında, izleyiciyi aktif konuma oturtan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının kendini gösterdiği açıktır (Yaylagül, 2013: 71). Banu Avar’ın programını, bazıları tamamen kendi fikirleriyle örtüştüğü için ya da konuyla ilgili bilgi sahibi olabilmek için tercih etmektedir; bazıları ise tamamen Banu Avar’ın, hazırlayıp sunduklarında aykırı tutum sergilediği için tercih etmemektedir.

Çalışmada, asıl olarak ölçülmesi hedeflenen noktalardan biri olan; *“İzlediğiniz bu bölümde en çok hangi nokta dikkatinizi çekti?”* sorusuna, her iki grup da, kendi içlerinde farklı olacak şekilde yanıtlar vermişlerdir. Her iki grupta da farklı cevapların yer almasının yanı sıra; birinci grupta yer alan izleyicilerin akıllarında ağırlıklı olarak, başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerin toplum refahından uzak olacağı, kalırken; ikinci grupta yer alan izleyicilerin akıllarında ise ağırlıklı olarak; küresel bankerlerin dünyaya hakim olma isteği, kalmıştır. Buradan hareketle, programda dikkat çeken noktalar ve içeriğin yorumlanması, toplumdaki her birey için değişiklik göstermekte olduğunun ve demografik özelliklerin burada etkili olduğunun yorumu yapılabilir.

Yine, izleyicinin programı alımlamasının ne şekilde olduğuna yönelik olarak; *“Programın aktardığı mesaj sizce nedir?”* şeklinde yöneltilen soruya, her iki grupta da ağırlıklı olarak, başkanlık sisteminin olumlu getirisinin olmadığı yönünde cevaplar verilmiştir. Fakat, hemen ardından sorulan; *“Programın aktardığı mesaj, sizin fikirlerinize örtüşüyor mu?”* sorusuna cevap olarak, her iki grup da farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Özellikle de; birinci grupta ağırlıklı olarak, programın tamamen yanlış olduğuna dair bir fikir söz konusu olmuştur. Birinci gruba göre; programın aktardığı mesaj, kendi fikirleriyle örtüşmemektedir. Bu nedenle, birinci grup izleyici, çoğunluklu olarak, programın mesajını almış, mesajı yorumlamış; fakat kendi fikirleri çerçevesinde programa karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. İkinci grup izleyicinin de, programın içerdiği mesajı

kolayca çözümlenmiş olduğu açıktır. İkinci grup izleyici, ağırlıklı olarak; programın aktardığı mesaj ile benimsedikleri fikirlerin benzer yönde olduğunu belirterek; müzakereci okuma yapmıştır.

“*Banu Avar başkanlık sistemini nasıl yorumlamış?*” sorusuna cevap olarak; birinci grup izleyici, Banu Avar’ın programda abartılı ve taraflı bir dil kullandığını belirtmiştir. İkinci grupta yer alan izleyiciler ise, ağırlıklı olarak; Banu Avar’ın haklı gerekçelerle gerçeği yansıttığını ifade etmiştir.

Son olarak yöneltilen; “*İzlediğiniz program başkanlık sistemi ile ilgili fikirlerinizin değişmesinde etkili oldu mu?*” sorusunun yanıtıyla, alımlama çalışmasının odak noktası olan; fikirlerin iletilen mesajlar karşısında şekillenip şekillenmediği açığa kavuşmuştur. Birinci grup izleyici, ağırlıklı olarak, programdan önce benimsediği başkanlık sisteminin ülkemize gelmesi gerektiği yönündeki fikrini, programı izlemesinin ardından da savunmaya devam etmiş, programın hiçbir şekilde fikirlerinin değişmesinde etkili olmadığını savunarak; muhalif tavırlarını sürdürmüşlerdir. İkinci grup izleyici ise; ağırlıklı olarak, programdan önce savundukları başkanlık sisteminin gelmemesi yönündeki fikirlerini programı izledikten sonra da sürdürmüş; hatta fikirlerinin kesinleştiği yönünde söylemlerde bulunmuşlardır. Ayrıca; daha öncesinde, başkanlık sistemi ile ilgili olumlu düşünceye sahip ikinci grup izleyicilerden, programın izlenmesinin ardından, başkanlık sistemi ile ilgili fikirlerinde değişiklik olabileceğine, bu konuyu kendi içlerinde yeniden düşüneceklerine dair cevaplar da alınmıştır. Buradan hareketle; ikinci grup izleyiciler üzerinde müzakereci yorum devam

ederken; bir yandan da egemen yorumun etkisinin hissedildiği açıktır. Fakat; çoğunluklu olarak, birinci grup izleyicinin muhalif bir tutum sergilediği; ikinci grup izleyicinin de müzakereci tutumu, ağırlıklı olarak, sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Alımlama analizi ile yapılan araştırmalar noktasında izleyicinin haber metnini tercih etmede özgür davrandığı ve kendi iradesinin istediği doğrultuda yayınları seçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Eleştirel akımın çerçevesinde gelişen kültürel çalışmalar geleneğinin de katkısıyla alımlama; sosyal çevre, kültürün anlam üretimindeki rolü, ideoloji, egemen bakışın bir taşıyıcısı olarak kodlanmış mesaj kavramı ile birlikte çok daha kapsamlı bir hale gelmiştir.

Alımlamaya dönük yürütülen çalışmaların çoğunluğu; metnin kodlanması ile bu mesajı alan izleyicinin kodaçımını gerçekleştirme arasında daima farklılıklar oluştuğunu vurgular. İzleyici, iletilen haber metinleri karşısında etken konumdadır ve gönderilen mesajlarla başa çıkabilecek durumdadır. Medyanın oluşturduğu gündem çerçevesinde paketlenip izleyiciye sunulan her haber metni farklı kişilerce farklı şekilde alımlanır; farklı şekilde yorumlanır. Bu farklılığın temelinde demografik özellikler yer alırken; alımlamada haber metnine yönelik tutum ve davranışın oluşmasında psikolojik durumun da etkili olduğu gerçeği ortadadır. İzleyicinin ürettikleri anlamlar; geçmiş bilgileri, kişisel dünyaları ve yaşadıkları çevre ile de doğrudan ilgilidir.

Hiçbir sav ileri sürüp nokta koyma derdinde olmayan bu çalışma ile; Banu Avar'ın hazırladığı Sınırlar Arasında programından İthal Başkanlık Sistemi adlı bölüm izlerkitle üzerinde sınınmış, çalışmaya katılan izleyicilerden; üniversite öğrencileri ile orta yaş kesimi kıyaslandığında, öğrencilerin daha çok muhalif okumalar yaparak, programın içeriğindeki mesajı kolayca çözümlediği ve aktarılan mesajın tersi yönde fikri savunduğu ortaya çıkmıştır. Orta yaş kesim ise; programın içerdiği mesaj ile kendi fikirlerinin örtüştüğü yargısıyla bu programa yöneldiğini belirterek; müzakereci okuma yaptıkları sonucuna ulaşılmasına neden olmuştur. Üniversite öğrencilerinin fikirlerindeki katı ve değişmez tutum, orta yaş kesiminin cevaplarına bakıldığında, yerini daha ılımlı yaklaşımlara bırakmış; içlerinden bazıları, programın içerdiği mesajın tersi yönünde fikre sahip olsalar bile, programı izledikten sonra fikirlerinin değişebileceğine ve kendi içlerinde sorgulamalar yapacaklarına dair cevaplar vermişlerdir. Buradan yola çıkarak; İthal Başkanlık Sistemi bölümünün alımlanması incelendiğinde, orta yaş kesimi izleyicilerin çoğunun *müzakereci tutum* geliştirdiği; üniversite öğrencilerinin ise daha çok *muhalif* bir tutum sergilediği yorumuna ulaşılmıştır. Çalışma sonunda, egemen okumanın baskın olmadığı sonucuna varılmıştır. Sonuçların genellenemez olduğunu ise çalışmanın nihai sonucuna eklemek yerindedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2014). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, O. (2007). *Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.S.11.
- Aytekin, H. (2013).*Kültür, Sanat ve İletişim Üzerine Bir Örnek: "Işık Sesini Arıyor" Belgesel Filminde Kodlar ve İzleyicilerin Kodaçıklamasına Bağlı Olarak Değişen Anlam*, Maltepe Üniversitesi Uluslararası Kültür, Sanat ve İletişim Sempozyumu, İstanbul.
- Chandler, D. & Munday, R. (2018). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dağtaş, B. (1999). *İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji*, Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi, S. 16.
- Erol, G. (2009). *Haber Değeri ve Televizyon Haberciliğinin Siyasal İletişim Üzerindeki Etkileri: Şişli-Ayazağa Köyü Sakinlerinin Televizyon Haberlerini Okuma Biçimleri Üzerine Bir Alımlama Çalışması*, Selçuk İletişim Dergisi.
- Hall, S. (1994). *Kültür, Medya ve İdeolojik Etki*, Der. Mehmet Küçük, Medya, İktidar, İdeoloji, Ankara: Ark Yayınevi.
- Hall, S. (2005).*Kodlama-Kodaçıklama*, Der. Şahide Yavuz, Medya ve İzleyici Bitmeyen Tartışma. Ankara: Vadi Yayınları.
- İnal, M. (1996). *Haber Oluşturmak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.
- Kellner, D. (2010). *Medya Gösterisi*.İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Marks, K. (2003).*Kapital Cilt 1*, İstanbul: Eriş Yayınevi.
- Maigret, E. (2019). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, E. (2017). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özer, H. (2011).*Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Şeker, T. (2009).*5N1K Haber Programı'nın Alımlama Analizi*. Selçuk İletişim Dergisi, S.4.

- Şeker, T. & Şimşek, F.,(2012). *Kodlama-Kodaçma Bağlamında Muhteşem Yüzyıl Dizisinin Lise Öğrencileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Alımlama Analizi*, Selçuk İletişim Dergisi, S. 7.
- Tekinalp, Ş. & Uzun, R. (2019). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. (5. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Yaylagül, L. (2010).*Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

BÖLÜM 3

SİYASAL İLETİŞİM BAĞLAMINDA KAMUSAL ALANDA SÖYLEM KURULUMUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM¹

Dr. Ahmet Cevdet AŞKIN²

¹ Bu çalışma, 10-11 Nisan 2021 tarihlerinde düzenlenen IV. Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar Kongre'sinde sözlü sunumu yapılan ve özeti kongrenin özet kitapçığında yayınlanan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Kitle iletişimi alanında bağımsız araştırmacı, İstanbul, Türkiye, ahmetcevdetaskin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2049-2941

GİRİŞ

Siyasal iletişim, siyasal aktörlerin ideolojik amaç ve politikalarını gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara benimsetmek üzere iletişim araç ve yöntemlerinin kullanılmasıdır (Aziz, 2017). Siyasal iletişim açısından kritik önem taşıyan kamuoyunun oluşumunda, siyasal aktörlerin yani başta siyasal partilerin ve siyasetçilerin kamusal alanda ve ağırlıklı olarak medya mecralarında aktarılan söylemleri başat bir rol oynamaktadır. Gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel mecralara, dijital teknolojinin yarattığı sosyal medya gibi yeni imkânların eşlik ettiği günümüzde, aktörlerin kamuoyunda kendi lehine algı oluşturmaları gündelik bir pratiğe dönüşmüştür. Hakikat sonrası (post-truth) siyaset olarak tarif edilen tarzı benimseyen popülist siyasal aktörler, geleneksel medya mecralarından daha çok kitlelere sosyal medya üzerinden ulaşabilmektedir. Ancak televizyon ve gazeteler bu tarzı benimseyen siyasetçilerin *Twitter* ve *Facebook* üzerinden gönderdiği mesajları ve onlara gösterilen tepkileri ekranlarına ve sayfalarına taşımaktan da geri durmamaktadır. Bu durum söz konusu siyasal aktörlere yeni izleyici kitleleri sağlamaktadır (Rowinski, 2021; Ouyang ve Waterman, 2020).

İnternetin medya ekolojisinde yarattığı değişikliklere koşut olarak siyasal iletişime kuramsal yaklaşımların ve araştırma yöntemlerinin gözden geçirilmesi ve değişikliklere gidilmesi gerekliliği kendini hissettirmektedir (Vowe ve Henn, 2016). Bununla birlikte siyasal iletişimin retorik ve söylem sanatı olması gerçeği eskiden olduğu gibi bugün de karşımızda durmaktadır. O nedenle bu çalışmada, siyasal iletişimin kamusal alanda bir söylem mücadelesi de olduğu noktasından hareket edilerek, medyanın sahiplik yapısının söylem kurulumuna olan etkisine dikkat çekilmekte ve alternatif imkânlar tartışılmaktadır. Bu çerçevede aşağıda kamusal alan, söylem ve kamuoyu kavramlarına ilişkin literatürden çalışmanın kapsamına koşut aktarımlar yapılmakta, ardından bu üç kavram temelinde siyasal iletişimin öncelikli hedefi olan yurttaşların durumuna dikkat çekilmekte ve son olarak da yurttaş perspektifinden değişim zeminine ve yapılması gerekenlere değinilmektedir.

1. KAMUSAL ALAN VE İŞLEVİ

Kamusal alan kavramı, Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak temsilcilerinden Jürgen Habermas tarafından literatüre kazandırılmıştır. Yazarın doktora çalışmasının ürünü olan kavram, 18. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Almanya'da feodaliteye karşı yükselen genç burjuvazinin ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeni dönüştürücü fikirlerinin ve haberlerin tartışıldığı kafeler, kulüpler ve salonlar gibi fiziksel mekânların yanı sıra kitaplar, gazeteler ve broşürler gibi basılı ürünlere gönderme yapan ideal bir modeldir. Habermas, kamusal alanı yüz yüze ve basılı metinler aracılığıyla dolayımlanmış iletişim ve

etkileşim yoluyla siyasal iradenin serbestçe olduğu kurumsal bir uzam olarak düşünmektedir. Kitlemel okuryazarlığın ve basın yaygınlaşmasıyla birlikte 19. yüzyılın ortalarına dek yükselişini sürdüren kamusal alan, ticari basının ortaya çıkışıyla beraber inişe geçmiştir. O dönemden itibaren kamusal alanın yeniden feodalleşmesi söz konusudur, yani yurttaşların değil, güç odaklarının kendi çıkarlarına uygun görüşleri “kamuoyu” diye sunulmaktadır (Habermas, 2003). Habermas’ın ilk kez 1962 yılında yayınlanan çalışması, demokrasi kuramı açısından taşıdığı önem nedeniyle ve özellikle 1989 yılında İngilizceye çevrilmesinden sonra ilgi ve eleştirilerin odağı olmuştur. Kavramın popülerleşmesinin temelinde iletişim, medya ve demokrasi açısından taşıdığı çağrışımların yattığı söylenebilir.

Bennett ve Entman, kamusal alanın, kafelerden internetteki sohbet odalarına, gazete, dergi ve televizyon programlarındaki görüş alışverişlerine dek uzanan halkın gayri resmi (informal) yaşam alanlarına gönderme yaptığı görüşündedirler. Onlara göre kamusal alan “siyasetle ilgili fikir ve duyguların açıktan açığa aktarıldığı ya da tartışıldığı bütün mahaller”den oluşmaktadır (2005: 2-3).

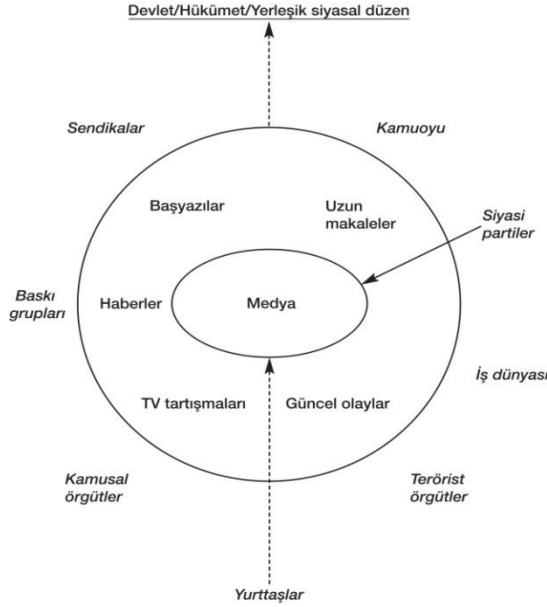
Gingras ise kamusal alanı kurumsal, gayri resmi, maddi ve sembolik her türlü biçimiyle iktidar dinamiklerinin faaliyette olduğu bir yer olarak düşünmektedir. Ona göre kamusal alanla ilgili yapılacak çalışmaların, medya ve kültür kuruluşlarını, yöneticilerin ya da sivil toplum aktörlerinin siyasal mesajlarını ve siyasal iletişim olgularını

işlevsel ve ekonomi politik açıdan ele alması gerekmektedir (2003: 65).

Negt ve Kluge'a göre kamusal alan özgül kurumlara, eyleycilere ve örneğin kolluk, basın, kamuoyu, belediye işleri gibi pratik faaliyetlere işaret etmektedir. Bunun yanı sıra kamusal alan, toplumun bütün üyelerini sahiden ya da göstermelik olarak ilgilendiren her şeyin bütünleştiği genel bir toplumsal deneyim ufkudur da. Yani kamusal alan bir taraftan örneğin siyasetçiler, sendikacılar ve editörler gibi bir avuç profesyonel meselesidir; diğer taraftan da herkesi ilgilendiren ve insanların ancak zihinlerinde canlanan bir şeydir. O nedenle kamusal alan kavramı, çeşitli şekillerde kullanılmaya müsait bir meşrulaştırmanın yanı sıra toplumu neyin ilgilendirdiğine dair algıyı kontrol eden bir mekanizmaya da işaret etmektedir. Kamusal alanın sınıfsal kullanım değerinin önemine vurgu yapan Negt ve Kluge, “*Kamusal alanı işçi sınıfı hangi ölçüde kullanmaktadır?*” ve “*Yönetici sınıflar onun vasıtasıyla hangi çıkarlarını korumaktadırlar?*” sorularını ortaya atmaktadırlar. Onlara göre her kamusal alan biçimi bu sorular ışığında incelenmelidir (1993: 1-2). Bu bakış açısından kamusal alanın sınıfsal hegemonyanın inşa edildiği bir alan olarak da görülebileceği çıkarsaması yapılabilir. Meşruluk ve algı kontrol işlevlerine yapılan vurgu da bu hegemonyanın inşasıyla ilgili işleyişi bize hatırlatmaktadır.

McNair'e göre kamusal alan özünde bir toplumun iletişimsel kurumlarından oluşmaktadır. Enformasyon ve fikirler bu kurumlar aracılığıyla dolaşıma sokulmaktadır. Böylelikle kolektif siyasal

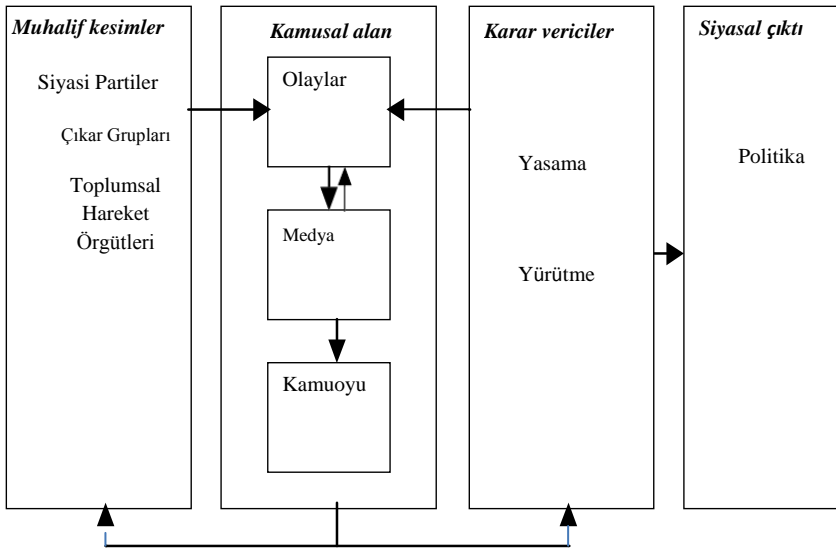
eylemin zeminini oluşturacak ortak görüşe ulaşılmaktadır. Kitle iletişim araçları toplumun bu ortak deneyiminin esas unsurlarıdır (2003: 20-21). McNair, çeşitli aktörlerin birbirleriyle etkileşimlerini ve bu etkileşimin siyasal kararlar üzerindeki etkisini gösteren şöyle bir kamusal alan şeması sunmaktadır:

Şekil 1: Kamusal Alan (McNair, 2003)

Kriesi ise kamusal alanın farklı bireysel ve kolektif aktörlerin halkın dikkatini çekmek ve desteğini almak için yarıştığı etkileşime açık iletişimsel bir uzam olduğu görüşündedir. Geniş izleyici kitlesi açısından görünür olan bütün mecraları içeren kamusal alan, profesyonel siyasetçiler arasında ve onlarla yurttaşlar arasında siyasal iletişimin gerçekleştiği yerdir. Kamusal alanda siyasal aktörler, medya ve izleyici yurttaşlar bilgiler, istekler ve savlar sunarak karşılıklı

olarak birbirlerini etkilerler. Bununla birlikte Kriesi, iletişimsel uzamın sınırlı olması nedeniyle gündelik söylemdeki tüm mesajların ancak küçük bir bölümünün yurttaşların dikkatini çekeceğini ve bunların daha küçük bir bölümünün tartışma konusu olabileceğini ileri sürmektedir (2004: 188). Kriesi kamusal alanın siyasal karar alma süreçlerindeki rolünü aşağıdaki şemada modellemektedir:

Şekil 2: Kamusal Alan ve Siyasal Karar İlişkisi (Kriesi: 2004, 190)

Geçen yüzyılın son dönemine damga vuran küreselleşme olgusu ve tartışmalarının kamusal alan kavramı üzerinde de etkili olduğu gözlemlenmektedir. Ulus-devletlerin egemenliğinin giderek zayıfladığını ve artık post-Westphalia dönemde yaşadığımızı ileri süren Fraser (2014), ulus-devlet temelinde düşünülen Habermasyan kamusal alandan artık söz edilemeyeceğini savunmaktadır. Ona göre

kamusal alanın artık ulus ötesi boyutta düşünülmesi ve küresel aktörlerin kavrama dâhil edilmesi gerekmektedir.

Kamusal alan kavramına ilişkin yukarıda yapılan aktarmalar temelinde ana akım medyanın kamusal alandaki tartışmaların yürütüldüğü temel platform olduğu söylenebilir. Günümüzde alternatif medya mecralarının geliyiyor olması bu durumu radikal biçimde henüz değiştirmemiştir.

2. SÖYLEM VE KURULUMU

Söylem kavramı literatürde farklı içeriklerle kullanılmaktadır. Maingueneau, dilbilimciler ile dilbilimci olmayanların ekseriyetle kavramı kontrolsüz bir biçimde kullandıklarını söylemektedir. Kimileri ona çok sınırlı bir anlam atfederken kimileri de onu çok gevşek biçimde “metin” ya da “ifade” ile eşanlamlı kullanmaktadır (1976: 11). Ona göre söylem analizi çerçevesinde kullanıldığında bu kavram, sınırlı bir araştırma alanından daha çok dilin belli bir anlaşılma tarzına işaret etmektedir. Söylem keyfi bir oluşum olarak değil, belirli bağlamlar içindeki öznelerin faaliyetlerinin sonucu olarak düşünölmelidir (1996: 28).

Bir toplumda söylem üretimin özgür olmadığını, çeşitli usullerle kontrol altında tutulduğunu savunan Foucault ise şunları söylemektedir: “*Bana göre söylemin üretimi her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, bellisiz olagelişini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan birtakım yollarla, hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır*” (1987: 23). Dolayısıyla söylem üretimi sürekli

olarak ekifşemenin srdđđ bir alandır: “Söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan Şey değil, ama onun için onun vasıtasıyla mücadele edilen Şey, ele geçirilmek istenen erkter” (1987: 24). Foucault’nun bakış açısından söylem, imkân ve sınırlılık yapısıdır; bilginin örgütlenmesi ve dolaŐımında tarihsel olarak oluşturulmuş toplumsal inŐadır.

Metin ile söylem arasındaki farka vurgu yaparak söylem kavramını tanımlayan Talbot ise Şunları söylemektedir: “*Metin terimini etkileşimin gözlemlenebilir ürününü- kültürel bir nesne-, söylemi bizzat etkileşim süreci- kültürel bir faaliyet- anlamında kullanıyoruz. Metin ve söylem arasındaki bu fark (...) ister yazılı ister sözlü, ister bir kişi ister birçok kişi tarafından üretilmiş olsun metnin, içinde söylemin tezahür ettiği yapı olmasıdır*” (2007: 9). Talbot’un söylemi, Maingueneau’nun işaret ettiği gibi “*belli bağlamalarda öznelerin faaliyetlerinin sonucu*” olarak grdđđ söylenebilir. Dolayısıyla söylem toplumsal bir pratiktir.

Fairclough ve Wodak da söylemi toplumsal bir pratik olarak görmektedirler. Bu bakış açısı söylemin, toplumsal kurum ve yapılar tarafından Őekillendirildiđini ama söylemin de onları Őekillendirdiđini ima etmektedir. Yani söylem hem toplumsal olarak kurucudur hem de toplumsal olarak koŐullanır. İnsanlar ve insan grupları arasındaki ilişkiler, toplumsal kimlikler ve bilgi nesnelere söylem ile inşa edilir. Söylem hem toplumsal statükonun korunması ve yeniden üretilmesine yardımcı olması hem de onun dönüŐtürülmesine katkıda bulunması anlamında kurucu rol oynar. Söylemsel pratiklerin büyük ideolojik

etkileri olabilir, çünkü söylem şeylerin temsili ve insanların konumlandırılması yoluyla toplumsal sınıflar, kadınlar ile erkekler, etnik/kültürel çoğunluklar ile azınlıklar arasında eşitsiz iktidar ilişkilerinin üretilmesine ve yeniden üretilmesine yardımcı olur (1997: 258). Söylemin iktidar ilişkilerini üretme ve yeniden üretme özelliği, siyasal açıdan meşruiyet kazanılmasında kritik önemdedir.

3. KAMUOYU VE MEŞRUIYET

En basit tarifiyle kamuoyu, kamusal alanda oluşan genel ve ortak görüştür. Habermas muhakeme yeteneğine sahip bir kamusal topluluğun akıl yürütmesiyle ilişkili olarak kamuoyu kavramının 18. yüzyılın sonlarında biçimlendiğine işaret etmektedir (2003: 183). Kavram, yurttaşların devlet biçiminde örgütlenmiş yönetici yapıyı eleştirme ve denetleme görevlerini resmi olmayan kanallardan yerine getirmelerine gönderme yapmaktadır (Habermas, 1974). Buradan yurttaşların yönetici yapıyı eleştirmesi ve denetlemesinin hem meşru bir görev hem de bunun sonuç alıcı olmasının gerektiği sonucu çıkmaktadır. Fraser de kamuoyunun normatif meşruiyetinin ve siyasal etkinliğinin kamusal alan kavramı için kritik önemde olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu ikisi olmadığında kavram siyasal özünü ve eleştirel gücünü kaybeder (2014: 9).

Bourdieu, modern toplumlarda ideal biçimiyle tanımlanan kamuoyu tarifinin “görüş sahibi olmaya layık olanların görüşü” olduğunu gizlediğinden söz etmektedir. Kamuoyu çok sınırlı bir kesimin görüşünün genelin görüşü olarak sunulmasıdır. Kamuoyu araştırmaları da bu sınırlı kesimin dert ettiği sorunlara dair soruların herkese

dayatılması ve bu şekilde üretilmiş yanıtlar verilmesini sağlamaktır. Böylece “*egemenlerin hakikati herkesin hakikati haline gelir*” (2016: 85-87). Bourdieu’ye göre kamuoyu araştırmaları bir siyasal eylem aracıdır ve en önemli işlevi tek tek bireylerin fikirlerinin toplamı olarak bir kamuoyunun mevcut olduğu yanılsamasını yaratmaktır. Gazetelerin birinci sayfalarından yüzdelik oranlarla ilan edilen kamuoyu eğilimleri tamamen yapaydır. Bu araştırmalar esas olarak güya herkesin aynı görüşte olduğu bir kamuoyunun var olduğu algısını yaratırlar. Bu sayede izlenen bir politikanın meşrulaştırılması ve o politikayı mümkün kılan güç ilişkilerinin takviye edilmesi söz konusudur. Bourdieu bu nedenlerden dolayı kamuoyu araştırmalarını yapanların ya da onların sonuçlarını kullananların kabul ettiği biçimde bir kamuoyunun mevcut olmadığını ileri sürmektedir (1973: 7).

Bourdieu ile benzer görüşleri paylaşan Champagne, siyaset oyununun modern biçimiyle kamuoyunun etrafında yeniden örgütlendiği ve yapılandığı görüşündedir. O nedenle siyasal mücadele, giderek artan biçimde, kamuoyu araştırma şirketleri tarafından görünüşte bilimsel tarzda ölçülen kamuoyunun kazanılması savaşına dönüşme eğilimi sergilemektedir (1990: 12). Lippmann (1998) temsili demokrasilerde basın üzerinden oluşan kamuoyunun hükümetler açısından yanıltıcı olduğunu savunmaktadır. Ona göre demokrasinin sağlıklı işleyişi için yasama ve yürütme alanındaki karar vericilerin dikkate alması gereken kamuoyu, özel eğitimli profesyonellerin istihbarat büroları tarafından sağlanacak doğru bilgilerin ışığında tespit ettikleri kamuoyudur. Lippmann’ın aslında manipölasyondan sakınmak için önerdiği kamuoyu anlayışının da manipölasyona açık olduğu söylenebilir.

Bourdieu ve Champagne'nin dikkat çektiği kamuoyu araştırma şirketleri bir anlamda Lippmann'ın karar vericilerin ihtiyacı olan “kamuoyu”nu tespit eden özel eğitilmiş profesyonellerin çalıştığı kurumlar gibi görülebilir.

4. KAMUSAL ALAN, SÖYLEM VE KAMUOYU ÜÇGENİNDE YURTTAŞIN DURUMU

Yukarıda belirtilenler temelinde modern toplumlarda siyasal iletişim açısından kamusal alan, söylem ve kamuoyunun birbirleriyle ilişkili olarak düşünülmesi gereken kavramlar oldukları söylenebilir. Kamusal alanda söylem yoluyla kamuoyu oluşturulmaktadır. O nedenle siyasal aktörler yurttaşların desteğini almak için kamusal alanda söylem kurulumunu ağırlıklı olarak medya üzerinden kontrol altında tutmaya çalışmaktadırlar. Ancak medya günümüzde büyük şirketlerin çatısı altında faaliyet göstermektedir. Chomsky, medyanın haberlerin ve çözümlerinin çatısını yerleşik ayrıcalıkları destekleyen bir çerçevede kurarak ve bu doğrultuda her türlü tartışmayı sınırlayarak, birbiriyle sıkı sıkıya kaynaşmış olan devletin ve şirketlerin çıkarlarına hizmet ettiğini ileri sürmektedir (2012: 16). Ramonet (2010) de iletişime liberal-çoğulcu yaklaşıma göre yürütme ve yargı karşısında denetleyici ve düzeltici işlevi nedeniyle “dördüncü güç” (karşı güç) olarak nitelendirilen medyanın küreselleşme ve sermaye yapısındaki değişimlerin sonucu olarak artık bu özelliğini yitirdiğini düşünmektedir:

Medya, dijital devrimle yaygınlaşan, internetin görkemli gelişimiyle engelleri yıkan medya gruplarının (Murdoch,

Google, Blackberry) mülkiyetindedir. Tüm alanlar, kitle kültürü, enformasyon, iletişim ve internet iç içe geçmektedir. Bu alanların tümünü kontrol eden medya grupları, çokuluslu ve küresel boyuttadır. Varlıklarını gevşek anti-tröst yasalara borçlu olan bu mega gruplar, küresel iktidarın merkezî aktörleridir. Artık bir karşı güç olmaya kalkışmıyorlar, sadece diğer üç güce katılan bir dördüncü güç konumundalar. Güçlerini vatandaşları baskılamak için kullanıyorlar.

Bu çerçeveden bakıldığında kamusal alanda söylem yoluyla oluşturulan kamuoyunun yurttaşların gerçek çıkarları doğrultusunda olamayacağı görülmesi zor olmayacaktır. Yurttaşların çıkarlarını ilerleteceği savunulan ve kamusal alan-söylem-kamuoyu üçgeni temelinde şekillenen kararlar, yapısal olarak, ana akım medyayı da kontrolü altında tutan elitlerin çıkarına olma eğilimindedir.

Castells (2009), iktidarı güçlü bir toplumsal aktörün kendi iradesi, çıkarı ve değerleri lehine olacak şekilde diğer toplumsal aktörlerin kararlarını asimetrik biçimde etkileme kapasitesi olarak tarif etmektedir. Ona göre bu iktidar, zor (ya da zor kullanma imkânı) ve/veya toplumsal aktörlerin faaliyetlerine rehberlik eden ve söylem temelinde kurulan anlamlar aracılığıyla uygulanmaktadır. Ana akım medya söz konusu kapasitenin cisimleştiği toplumsal kurumlar arasında yer almaktadır. O nedenle kamuoyunun yurttaşların gerçek çıkarları yönünde oluşmasının yolu kamusal alanda söylem kurulumuna yurttaş lehine bir müdahaleden geçmektedir. Kamusal yayıncılığın geçmişte kalan bir olgu olduğu hatırlandığında, yurttaş

odaklı gazetecilik (Haas ve Steiner, 2006; Massey, 1998; Fouhy, 1994) ilkeleri temelinde dijital teknolojinin sağladığı imkânların kullanılmasından başka bir çıkış yolu görünmemektedir.

Demirhan (2017) da hâkim siyasal iletişim modeline yeni medya temelinde alternatifi müzakereci ve agonistik demokrasi yaklaşımları çerçevesinde geliştirilebileceğini düşünmektedir. Ona göre müzakereci model yeni medyayı, rasyonel eleştirel kamusal iletişimin yeniden canlanması ve ortak toplumsal değerlerin üretilmesi için gerekli iletişim ortamı olarak görürken, agonistik model farklı kimliklere sahip öznelerin, uzlaşmadan dışlananların, kamusal alanda yer bulamayanların kendi söylemlerini geliştirebilecekleri, yayacakları ve hâkim söylemler karşısında çeşitli koalisyonlar kurarak karşıt mücadeleler geliştirebilecekleri bir alan olarak tasarlamaktadır.

SONUÇ

Kamusal alan ve orada oluşan kamuoyu, ideal biçimiyle ve liberal-çoğulcu yaklaşımla halkın çoğunluğunun görüşünü yansıtmaktadır. Ancak eleştirel yaklaşım çerçevesinde ne kamusal alan herkesin söz sahibi olduğu bir uzamdır ne de kamuoyunun büyük ölçüde olduğu medya tarafsız bir platformdur. Büyük şirketlerin denetimine girmiş olan ana akım medya güçlü elitlerin çıkarına olacak şekilde yayıncılık yapmaktadır. Dolayısıyla günümüzde kamuoyu araştırmalarıyla “ölçülen” kamuoyunun, egemen azınlığın çıkarları doğrultusunda politikaları hayata geçirmek için dayandığı manipüle edilmiş “kamuoyu” olduğuna işaret edilmesi yerinde olacaktır.

Bununla birlikte demokratik bir toplumda yurttaşların kendi çıkarlarına olacak şekilde siyasal elitin kararlarını etkilemesinin, yani kamusal alanda kendi lehine bir kamuoyu oluşturmalarının yolu tümden kapalı da değildir. Dijital teknolojinin yarattığı imkânlar alternatif bir habercilik için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Brants ve Voltmer'a (2011) göre herkese açık oluğu, interaktif yapısı ve esnekliği ile internet, yurttaşların siyasal iletişimin edilgen tüketiciler olmaktan çıkarmakta; evrimii iletişim kurumsal politikanın sınırlarını daraltmaktadır. *Twitter*, *Facebook* ve *YouTube* gibi sosyal medya platformlarının yanı sıra internet temelli bağımsız haber portalları ve bloglar, yurttaşların enformasyon ve iletişim ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük rol oynamaya başlamıştır. Bu durum, Atton ve Hamilton'ın (2008) da dikkat çektiği gibi habercilik mesleğinin temellerini sarsıyor olsa da yurttaş perspektifinden olumlu bir tablonun şekillenmekte olduğuna işaret etmektedir. Gitgide artan bir şekilde habercilik artık mesleği gazetecilik olmayanlar tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda yurttaşların haber alma hakkını en etkin şekilde kullanmasına hizmet eden katılımcı iletişim projelerinin desteklenmesi ve hayata geçirilmesi demokratik bir toplum ideali için hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Atton, C. & Hamilton, J.F. (2008). *Alternative Journalism*. London: Sage Publications.
- Aziz, A. (2017). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel.
- Bennett, W. L.&Entman, R. M. (Eds.) (2005). *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1973).L'opinion publique n'existe pas. Erişim adresi: <http://www.acrimed.org/article3938.html>. Erişim tarihi: 30.01.2021.
- Bourdieu, P. (2016). *Devlet Üzerine*. A. Sümer (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brants, K. & Voltmer, K. (Eds) (2011). *Political Communication in Postmodern Democracy*. Cham: Palgrave MacMillian.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Champagne, P. (1990). *Faire L'opinion: Le Nouveau Jeu Politique*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Chomsky, N. (2012). *Medya Gerçeği*. A. Yılmaz & O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Demirhan, K. (2017). Yeni Medya'da Siyasal İletişim Sürecinin Kavramsallaştırılmasında Alternatif Modeller: Müzakereci ve Agonistik Demokrasi Yaklaşımları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5 (1), 174-200.
- Fairclough, N. &Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. In T. Van Dijk(Ed.).*Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Vol.2, (pp.258-284). London: Sage Publications.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Fouhy, E. (1994). The Dawn of Public Journalism.*National Civic Review*, Summer-Fall, 259- 266.
- Fraser, N. (2014). Transnationalizing the Public Sphere: On TheLegitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westpalian World. In K. Nash (Ed.) *Transnationalizing The PublicSphere* (pp.8-43). Cambridge: Polity Press.
- Gingras, A.M. (2003). *La Communication Politique: Etat de Savoir, Enjeux et Perspectives*.Québec: Presses de l'Université Québec.
- Haas, T. & Steiner L. (2006). Public Journalism: A reply to critics. *Journalism*, 7(2): 238-254.

- Habermas, J. (1974). The Public Sphere: An Encyclopedia Article. *New German Critique*, (3): 49-55.
- Habermas, J. (2003). *Kamusalliğin Yapısal Dönüşümü*. T. Bora & M. Sancar (Çev.) (5. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kriesi, H. (2004). Strategic Political Communication: Mobilizing Public Opinion in 'Audience Democracies'. In F. Esser & B. Pfetsch (Eds.) *Comparing Political Communication: Theories, Cases, and Challenges* (pp. 184-212). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Negt, O. & Kluge, A. (1993). *Public Sphere and Experience: Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. P. Labanyi, J. O. Daniel & A. Okiloff (Trans.). Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Maingueneau, D. (1976). *Initiation aux Méthodes de L'analyse du Discours*. Paris: Hachette.
- Maingueneau, D. (1996). *Les Termes Clés de L'analyse du Discours*. Paris: Seuil.
- Massey, L. B. (1998). Civic Journalism and Nonelite Sourcing: Making Routine Newswork of Community Connectedness. *J&MC Quarterly*, 75 (2): 394-407.
- McNair, B. (2003). *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge.
- Ouyang, Y. & Waterman, R.W. (2020). *Trump, Twitter, and the American Democracy*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Ramonet, I. (2010). Una Reflexión Sobre los Medios y la Democracia. Erişim adresi: <http://www.rebelion.org/noticias/2010/12/118309.pdf>. Erişim tarihi: 3.02.2021.
- Rowinski, P. (2021). *Post-Truth, Post-Press, Post-Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Talbot, M. (2007). *Media Discourse: Representation and Interaction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vowe, G. & Henn, P. (Eds.) (2016). *Political Communication in the Online World*. New York & London: Routledge.

BÖLÜM 4
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE
ADNAN MENDERES (1950-1960)

Dr. Aziz BALCI¹

¹ Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye. azizbalc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9995-1708

GİRİŞ

1899 yılında Aydın'da dünyaya gelen Ali Adnan Ertekin Menderes, ilk kez 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası saflarında siyasi hayata atılmış, bu partinin kısa süreli tecrübesinden sonra o yıllarda ülkenin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçerek uzun yıllar sürecek siyasi hayatında ciddi başlangıcını yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, birçok yerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasiye geçiş talepleri ağır basmaya başlamış ve Menderes'in hayatını baştan değiştirecek bir deneyim olan Demokrat Parti, Türk siyasi hayatında yerini almıştır. Nitekim Adnan Menderes'in 1950'li yıllardaki bu parti içindeki Başbakanlık görevi, onun siyasi hayatının en üst noktası olmuş, bununla beraber, özellikle 1950'li yılların sonuna doğru yaşanan süreç hem partinin hem de kendisinin sonunu hazırlamıştır. Bütün bu sebepler, Adnan Menderes'i şüphesiz Türk siyasi hayatının en tartışmalı isimlerinden biri haline getirmiştir. Dolayısıyla Menderes, biraz da bakış açısı farklılıklarına göre farklı değerlendirmelere maruz kalmıştır (Kodaman, 2013: 39). Yine de Menderes'in genel fikir yapısına bakıldığında gerek gençliğinde aldığı Batı tarzı eğitim, gerekse de özellikle son dönemlere doğru içinde bulunduğu CHP yönetimine karşı aldığı tavır, onu demokrasinin gerekliliğine inanmış bir kişi olarak ön plana çıkarmıştır. Bununla beraber, Başbakanlığı döneminde önceki yılların aksine biraz daha halka yakın politikalar izlerken, kendisi bunu biraz da popülist politikalar izleyerek gerçekleştirmiş görünmektedir.

Dış politikada en çok da Soğuk Savaş'ın sert yıllarının etkisiyle 1945 sonrası CHP iktidarında uygulanmaya başlanan genelde Batı Bloğuna özeldir ABD'ye yakın politikalar; Demokrat Parti'nin iktidarı döneminde artarak devam etmiş ve tam anlamıyla Türkiye-ABD ilişkileri en uyumlu dönemlerinden birini yaşamıştır. 1950'li yıllarda, Sovyetler Birliği'nin tüm dünyaya yaymak için çabaladığı komünizm, başta ABD'nin olmak üzere, Türkiye'nin de dış politikasını bu algı ekseninde şekillendirmiş ve Türkiye kendisini ve yakın coğrafyasını bu tehditten uzak tutmak için çeşitli politik kararlar almıştır. Bu bağlamda hükümetin başı olarak Başbakan Adnan Menderes de gerek demokrasi/özgürlük zemininde Batı'ya yakın politikalar, gerekse Sovyet tehditlerinden korunmak amacıyla, özellikle ABD ile oldukça yakınlaşmıştır. Türkiye'yi ABD ile yakınlaştıran bir diğer sebep de her ne kadar ülke İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da savaşı kendi içinde de hissetmesi, bu bakımdan ekonomisinin de oldukça bozulmasıdır. Savaş sonrası Batı'dan alınan askeri ve ekonomik yardımlar, Menderes'in iktidarı döneminde katlanarak artmış ve bu durum biraz da Türkiye'yi ABD'ye hem içeride hem de dışarda bağımlı hale getirmiştir.

Bu makalede Adnan Menderes'in kişilik özelliklerinden hareketle Demokrat Parti'nin dış politika uygulamaları incelenmiş, bu bağlamda Menderes'in dış politika karar alma sürecinde etkili olan faktörlerin neler olduğu sorularına yanıtlar aranmıştır. Dönemin dış politikasının da ayrıntıları ile ele alındığı bu çalışmada, Menderes'in bu dönemdeki

dış politikaya etkileri; düşünceleri, sözleri ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda makalenin ilk bölümünde Menderes'in biyografisinden ve içinde bulunduğu siyasi dönemden bahsedilmiş; ikinci bölümde makalenin geneline bir çerçeve oluşturması açısından, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yılların bir tablosu çizilmiştir. Üçüncü bölümde dış politika karar alma süreçlerini etkileyen faktörlere ve Menderes hükümetinin tutumuna kısaca değinilmiştir. Dördüncü bölüm ise makalenin asıl bölümü olup, bu bölümde Demokrat Parti dönemi dış politika gelişmeleri ve bununla ilişkili olarak Menderes'in bu dış politika gelişmelerindeki rolü araştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise makalenin geneline ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır.

1.MENDERES'İN BİYOGRAFİSİ VE DÖNEMİN GENEL SİYASİ ATMOSFERİ

1950-1960 arası dönemde iktidar partisi olan Demokrat Parti'nin Genel Başkanı ve Türkiye'nin 9. Başbakanı olan Adnan Menderes, 1899'da Aydın'da varlıklı bir toprak ağasının çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Menderes'in Melike isimli kendinden büyük bir kız kardeşi de vardır fakat onu küçük yaşta kaybetmiştir (Haberler, 2021). Kaybetmesinin nedeni ise verem hastalığıdır. Aslında, Menderes'in yakın çalışma arkadaşı, doktoru ve sonrasında Demokrat Parti milletvekili olan Mükerrer Sarol'a göre, Adnan'ın babası İzmirli Katipzadelerden İbrahim Ethem Bey ve annesi büyük toprak sahibi Hacı Ali Paşa'nın kızı olan Tefrika Hanımda verem hastasıdır. Kızları

Melike'ye hastalık böyle geçmiş ve kısa süre sonra Melike hayatını kaybetmiştir (Sarol, 2014: 13). Yakınlarının kaybı ile Menderes, babaannesi Fitnat Hanım'ın yanında yetişmiştir. Hastalığın onu da bulacağı endişesiyle ve akabinde doktorun muayenesinin tehlikeli sinyaller vermesiyle babaannesi tarafından kendisine sıkı tedbirler alınmıştır. Fitnat Hanım'ın aldığı bu tedbirler sonucu Adnan, sağlığına kavuşmuştur (Sarol, 2014: 18). Ayrıca, Menderes'in toprağa verdiği kıymeti ve sonraları kendisinin de büyük bir toprak sahibi olmasının payı da babaannesi Fitnat Hanım'ın vasiyetlerinden görülmektedir. Babaannesi, Adnan'a *“sana tek vasiyetim; hangi tahsili yaparsan yap, ne olursan ol, nerede bulunursan bulun, mutlaka ecdadından kalan toprakların kucağına dön, sakın onları öksüz bırakma.”* (Sarol, 2014:20) demiştir. İlkokulu İzmir'de bitiren Menderes, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açmış olduğu Batı tipi ve aynı zamanda vatansever bir eğitim veren İttihat ve Terakki İdadisine kaydolmuş ve buradan mezun olduktan sonra da İzmir Amerikan Koleji'nde lise eğitimini tamamlamıştır. İngilizceyi bu kolejde aldığı eğitim sonucu öğrenen Menderes'in, Celal Bayar ile tanışması da yine bu lise yıllarına denk gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi'nde Bayar ile tanışan Menderes, Bayar'ı genç yaşında etkilemeyi başarmıştır (Örmeci, 2010). Bu durum ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Adnan Menderes, Amerikan Koleji yıllarında okuldaki rahiplerin Müslüman gençler üzerinde misyonerlik faaliyetleri yaptıklarından hareketle, iki arkadaşı ile, Bayar'ı ziyaret edip, devletin bu konu ile ilgilenmesini talep etmişlerdir. Bayar, bu olay karşısında bir gencin okulunda olup bitenlere karşı dikkatli olmasını takdirle karşılamış,

ayrıca Bayar'a göre böyle bir davranış milli duyguları ve dini hassasiyetleri ortaya çıkarmıştır (İnan, 2002: 10). Bayar bu olaydaki gençlerden birinin Adnan Menderes olduğunu yıllar sonra yakın dost oldukları zamanlarda Menderes'in kendisinden öğrendiğini de belirtmektedir. Bir gün Menderes, Bayar ile görüşürken ona; *“Hatırlar mısınız? Sizin İzmir Katib-i Mesullüğünüz sırasında, Amerikan Kolejinden üç öğrenci sizi ziyarete gelmiştik, işte o üç öğrenciden biri benim”* demiştir. Bayar ise; anılarında *“o üç gençten zayıf, narin, uçuk benizli, gözleri kıvılcımlı gencin, sonradan dostum olan Adnan Menderes olduğunu hatırladım”* demektedir (Bayar, 1986: 23).

Menderes'in askerlik dönemine bakıldığında ise; öncelikle 1. Dünya Savaşı yıllarında yedek subay olarak alındığı, fakat savaşın Mondros Mütarekesi ile bitmesiyle beraber terhis işlemi yapıldığı görülmektedir. Menderes, savaş yıllarında aktif olarak bir cephede savaşmamış, daha çok cephe gerisinde görev almıştır (İnan, 2002: 11). Bununla beraber Türk Kurtuluş Savaşı'na da katılan Adnan Menderes, bu savaş sırasında gösterdiği başarılarından ötürü İstiklal Madalyası almaya layık görülmüştür (Sabah, 2020). Menderes'in hayatının önemli anları ayrıca Batı basınının da ilgisini çekmiştir. İngiliz basınından Observer'a göre Menderes, *“askerlik mesleği sona erdikten sonra çiftliğine dönmüş ve ziraat metotlarını modern bir hale getirmeye başlamıştır. Menderes'in bu faaliyeti, kendisine bölgesinde ileri bir çiftçi şöhretini kazandırmış ve bu şöhretle ilk defa siyasi hayata atılmıştır (BCA, 1952).”*

Menderes'in siyasete girmesi ve önünün açılmasını sağlayan asıl etken ise evliliği olmuştur. 1928 yılında Adnan Menderes, Fatma Berrin Hanım ile evlenmiştir. Ünlü Evliyazade ailesine gelin gitmiş Mesude Hanım'ın aracılığıyla Berrin Hanım'la evlenen Menderes, artık Tevfik Rüştü Aras, Doktor Nazım ve sonrasında kendi Başbakanlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı yapacak olan Fatin Rüştü Zorlu'nun da damat gittiği güçlü bir ailenin kanatları altına girmiştir (Kodaman, 2013: 40). Bu sayede Ali Fethi Okyar ile de tanışan Menderes, ilk kez 9 Eylül 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının İl Başkanlığı görevi ile aktif siyasete atılmıştır (İnan, 2002: 26). Serbest Cumhuriyet Fırkası, kısa süreli siyasi hayatı sonrası feshedilince, Menderes özellikle daha önceden de tanıyıp saygı duyduğu Celal Bayar'ın başkanlığında, içinde bildiği ve fikirlerine önem verdiği kişilerin de yer aldığı bir kurulun etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne girmeye karar vermiştir. Menderes böylece CHP Aydın İl İdare Heyeti Başkanlığı görevini üstlenmiştir (İnan, 2002: 30-31). Menderes'in asıl keşfedilişi ise Atatürk sayesinde olmuştur. Atatürk, Serbest Fırka sonrası yanına Recep Peker'i de alarak yaptığı bir yurt gezisinde Aydın'a uğramıştır. Bu ziyaret sırasında Atatürk, o sıralar CHP Aydın İl Başkanı olan Adnan Menderes ile tanıştırılmıştır. Menderes, Atatürk ile sohbeti sırasında; sanayileşme, ziraat, kredi işleri gibi birçok memleket meselesi hakkında konuşmuştur. Bütün bu konuşmalar Atatürk'ün çok ilgisini çekmiştir (Aydemir, 2001: 88) ve Atatürk, Menderes'ten bu sohbet sonunda "Şayan-ı dikkat bir genç" diye bahseder. Kısa süre sonra ise Menderes'in adı CHP Milletvekilleri

arasında geçer (Yeni Asır, 2010). Böylelikle Menderes, henüz 32 yaşında milletvekili olarak parlamentoya girmiştir.

Adnan Menderes'in ilk soy ismi ise Ertekin'dir. 1934 yılında çıkan Soyadı Kanunu ile Ertekin soyadını alan Ali Adnan, iki yıl sonra yakın arkadaşı Ethem Menderes'in etkisiyle soyadını "Menderes" olarak değiştirmiştir (Örmeci, 2010). 1933-35 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitiren Menderes (Bora, 2015: 332), 1945 yılına kadar CHP içerisinde Komisyon Raportörlüğü yapmış, o yıl Şükrü Saraçoğlu hükümetinin getirdiği "Toprak Kanunu Tasarısını"² reddederek komisyondan istifa etmiştir (Biyografi, 2021). Menderes'in en sert çıkışını yaptığı bu yasa tasarısı, siyasi sonuçları itibariyle önemli gelişmelere neden olmuş, CHP içerisinde derin çatlaklar yaratmıştır. Bu ayrılmalar kısa süre sonra çok partili hayata geçiş için bir zemin oluşturmuştur. Çok partili hayata geçişte ve dolayısıyla Demokrat Parti'nin kurulmasında en önemli yapıtaşı ise; Adnan Menderes'in diğer üç milletvekili arkadaşı Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile CHP meclis grubuna görüşülmesi için sundukları önerge'dir. Bu önerge, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesini takiben, dünyada demokratik rejimlerin söz sahibi olmaya başlaması ve dolayısıyla Türkiye'de de o ana kadarki tek parti olan CHP'ye karşı geliştirilen muhalefetin bir göstergesidir. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP meclis grubuna sunulan bu önergenin başlangıcında şöyle denmekteydi:

² Toprak Kanunu Tasarısı ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu konusunda daha kapsamlı bilgi için bkz. (İnce, 2006).

“Daha kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti’nin ve CHP’nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik (BCA, 1945).”

Dört milletvekilinin imzasının olduğu ve ülkede demokrasinin ve hürriyetlerin yerleşmesinin teklif edildiği bu önerge, Türk siyasi hayatında “Dörtlü Takrir” adını almıştır. Meclis grubuna sunulan önerge 12 Haziran 1945 tarihinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun konuşmasının ardından oylanmaya geçilmiş ve yapılan oylama sonucunda önergeye imza atan dört milletvekilinin haricinde oturuma katılan tüm CHP milletvekillerinin verdikleri “ret” oyuyla takrir reddedilmiştir (Akandere, 2003:13). Önergenin reddi, önergeyi veren milletvekilleri ile parti arasındaki bağın kopmasına neden olmuş ve bir süre sonra Menderes’le beraber diğer iki Milletvekili Refik Koraltan ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir. Özellikle Köprülü ve Menderes’in partiden ihraç edilmelerine yol açan belirgin etken ise, Celal Bayar’a göre bu iki ismin CHP’nin politikalarına muhalifliğiyle bilinen *Vatan* gazetesinde yazılar yayınlamalarıdır. Bu durum kendilerine karşı olan söylemi güçlendirmiştir (Bayar, 1986: 35). Celal Bayar’ın kendisinin de partiden istifa etmesiyle birlikte Türk

siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu olaylar sonrası partiden ihraç edilen dört isim 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi Ankara'da kurmuşlardır. Demokrat Parti'nin parti programındaki temel yaklaşımlar ise; Atatürk ilkelerine bağlılık (devletçilik ilkesinde ılımlılık bulunmaktadır), teşvik edici, insaniyetçi ve anti-komünist bir anlayış olmuştur. Program içerisinde ayrıca CHP anlayışına muhalif bir şekilde “liberalleşme” ön plana çıkmıştır (Dokuyan, 2014: 161-162). Kurulduğu yıl ilk milletvekili genel seçimlerine katılan Demokrat Parti, 465 milletvekili için yaklaşık 270 aday gösterebilmiştir. “Açık Oy-Gizli Sayım” ilkesine göre uygulanan seçim, sistem eleştirilerine yol açmış, hile ve yolsuzluk yapıldığı iddiaları ön plana çıkmıştır. Bu itirazların hiçbiri bir sonuç vermemiş; sonuçta CHP 403 milletvekili çıkarırken, DP 54 milletvekili çıkarabilmiştir (Ertuğrul, 2008: 76-77). 1946 seçimlerinde Celal Bayar'ın ardından ikinci önemli isim haline gelen Adnan Menderes de Kütahya Milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir (Kodaman, 2013: 41). Menderes'in Kütahya milletvekili olarak parlamentoya girmesini yakın dostu Mükerrer Sarol şöyle anlatmaktadır: “*Biz de (Demokrat Parti) bütün Türkiye’de olduğu gibi Aydın’da seçimleri kaybettik. Adnan Menderes seçim listemizin bir numarasıydı, ben iki numarasında. Ama Menderes ayrıca Manisa ve Kütahya listesine de alındığı için parlamentoya gitti. Ben gidemedim*” (Sarol, 2014: 42). Menderes'in Kütahya listesinden seçilebilmesi Celal Bayar'ın anlattıklarına göre, onun CHP'deki Kütahya Parti Müfettişliği görevi sayesinde olmuştur. Bu görev süresince Menderes daima saygı ve sevgi toplamıştır. Kütahyalılar da Menderes'e oy vererek onu meclise

göndermişlerdir (Bayar, 1986: 28). Demokrat Parti'nin ve dolayısıyla Adnan Menderes'in 1946-1950 yılları arasında böylece parlamentoda muhalefet görevi başlamıştır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde netleşmeye başlayan sonuçlara göre DP, 487 milletvekilinden 434'ünü kazanırken; 52'sini CHP ve 1'ini de Millet Partisi kazanmıştır (Cumhuriyet, 1950: 1). 22 Mayıs 1950 tarihinde yeni meclis Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı seçerken, Bayar ise Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Kaynar, 2015: 19). Başbakanlık görevi böylelikle başlayan Menderes, 1954 ve 1957 seçimlerinde de üst üste başarılar kazanarak Başbakanlık görevini sürdürmüştür. 27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bir grup subayın ülke yönetimine tümüyle el koymasıyla Menderes'in Başbakanlığında kurulan son hükümet devrilmiş ve Menderes, Yassıada'da kurulan mahkemelerin yargılamaları sonucu, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'la birlikte idama mahkûm edilmiştir. 17 Eylül 1961 tarihinde İmralı Adası'nda idamı gerçekleştirilmiştir (Seyri tarih, 2009). Adnan Menderes'e Yassıada yargılamaları esnasında dönemin önemli siyasi olaylarından kişisel davalara kadar birçok konuda suçlamalar yöneltilmiştir.³

Demokrat Parti'yi ve Adnan Menderes'i 27 Mayıs 1960 müdahalesine götüren nedenler çoğunlukla iç siyasi çekişmelerle ilgilidir. Bu çalışmada, dönemin dış politikası üzerindeki Menderes'in etkisi ele alınacağı için, iç siyasete genel çerçeve dışında değinilmemeye özen gösterilmiştir.

³ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Topçu ve Topçu: 2017).

17 Eylül 1990'da ise Menderes'in naaşı İmralı'dan alınarak devlet töreni ile İstanbul Vatan Caddesi'nde yaptırılan Anıtmezaraya nakledilmiştir.

2. DEMOKRAT PARTİ VE SEÇİMLER

Demokrat Parti'nin 1950-1960 arası dönemde kurduğu hükümetlere bakıldığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır:

- 22 Mayıs 1950 – 9 Mart 1951 (I. Menderes Hükümeti)
 - 9 Mart 1951 – 17 Mayıs 1954 (II. Menderes Hükümeti)
 - 17 Mayıs 1954 – 9 Aralık 1955 (III. Menderes Hükümeti)
 - 9 Aralık 1955 – 25 Kasım 1957 (IV. Menderes Hükümeti)
 - 25 Kasım 1957- 27 Mayıs 1960 (V. Menderes Hükümeti)
- (Akdevelioğlu, 2009: 479).

Görüldüğü üzere Adnan Menderes, 14 Şubat 1950 seçimi ile 22 Mayıs 1950'de ilk hükümetin kurulmasından itibaren 27 Mayıs 1960'a kadar dört hükümette daha Başbakanlık görevini yerine getirmiştir.

3. DIŞ POLİTİKA KARAR ALMA SÜRECİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türk Siyasi Hayatında 1950-1960 yılları arası Demokrat Parti dönemi dış politikasını Başbakan Adnan Menderes özelinde anlayabilmek için; genel olarak dış politika karar alma sürecini etkileyen faktörlerin neler olduğunu bilmek önemli görülmektedir. Bu bağlamda; dış politika analizinde dış politika kararlarının verilmesini dört farklı faktör etkilemektedir. Bu faktörler; uluslararası ortam, ulusal birimler,

sosyolojik ve psikolojik faktörlerdir. Uluslararası ortamın içerisine uluslararası sistemin yapısı, devletlerin birbirlerine bağımlılık düzeyleri gibi konular; ulusal birimlerin içerisine bürokratik birimler, devletin güç unsurları, medya, çıkar grupları gibi konular; sosyolojik ve psikolojik faktörlerin içerisine ise karar verici liderlerin dünya görüşleri, algılama kapasiteleri, inançları, ülkenin siyasi kültürü, tarihi gibi unsurlar girmektedir (Efegil, 2016: 150). Bununla beraber bir devletin dış politika karar alma sürecinde etkili olan birimlerin çeşitlenmesinde Soğuk Savaş'ın bitişi özellikle etkili olmuştur. Soğuk Savaş döneminde dış politika konusunda tek yetkili olan aktör devletin kendisi görülürken; Soğuk Savaş sonrası dönemde devletlerin yanı sıra, devlet-dışı ulusal ve uluslararası aktörler de bu sürece katılmışlardır (Efegil, 2016: 18).

Çalışmanın temel konusunu oluşturan dönem 1950-1960 arası olup, Soğuk Savaş'ın en sert denilebilecek bir dönemine denk geldiği için, bu dönemin Türk Dış Politikasını öncelikle devlet merkezli analiz etmek, bununla beraber bu devlet merkezli analize uluslararası sistemin yapısını dahil etmek uygun görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bu dönemde, Türk Dış Politikasının belirlenmesinde dış çevrede meydana gelen değişimler ve iç siyasi yapıda yaşanan değişimlerin etkili olduğu söylenebilir. Türkiye, Adnan Menderes'in Başbakanlığı döneminde Sovyetler Birliği tehdidinin etkisi nedeniyle Batı Bloku ile güvenlik merkezli ittifaklar arayışı içinde olmuş, öte yandan ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek için dış ekonomik yardıma ihtiyaç duymuştur. Türkiye'nin ayrıca iç siyasi yapısında

demokratik sistemi benimsemesi, liberal ekonomiye geçiş yapmaya başlaması gibi nedenler kendisini Batılı ülkelere daha yakın görmesine yol açmıştır (Efegil, 2012: 93-94). Bu anlamda Türkiye, Menderes'in Başbakanlığı döneminde iki kutuplu düzenin etkisiyle ve kendi iç dinamiklerinin de zorlamasıyla, kendisini iki başat aktörden biri olan ABD'nin yanında konumlandırmış ve bu başat aktörün himayesinden çıkıp diğer başat aktör olan Sovyetler Birliği'ne yanaşması çok kolay olmamış, böyle bir davranış ciddi riskler içermiştir (Oğuzlu, 2012: 211). Bununla beraber Adnan Menderes'in almış olduğu Batı tarzı eğitim, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselen iç dinamiklerin etkilediği demokrasi ve özgürlük talepleri, Menderes'in bu taleplere cevap verir nitelikteki kişiliği, onu iktidar olduğu dönemde Batı ile uyumlu bir dış politika takip etmeye yöneltmiştir.

4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ÖNEMLİ DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

Adnan Menderes'in Başbakanlığı döneminde (1950-1960) yılları arasında meydana gelen önemli dış politika gelişmeleri kronolojik olarak aşağıdaki gibidir.

- 1950-1953 Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Kabul Edilişi
- Balkan Paketi'nin Kurulması (1953)
- Kıbrıs Sorununun Başlaması ve Türk-Yunan İlişkilerinde Bozulma (1954-1955)
- Menderes'in Kıbrıs Politikaları

- Bağdat Paktı'nın Kurulması (1955)
- Menderes'in Ortadoğu Politikaları
- Eisenhower Doktrininin İlanı ve Menderes'in Tutumu (1957)
- Irak'taki Askeri Darbe ve Menderes Hükümeti'nin Tepkileri
- Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya

4.1. Dönemin Dış Politikası ve Adnan Menderes'in Rolü

1950-1960 yılları arası Demokrat Parti döneminde uygulanan dış politikaya bakıldığında, bu politikanın 2. Dünya Savaşı sonrası başlayan genelde Batı Bloğuna özelde ABD'ye yakın politikaların bir devamı olduğu görülmektedir. On yıllık Menderes hükümeti döneminde Türkiye'nin dış politikası, özellikle ABD'nin dış politikasına entegre olmuş şekilde gelişme göstermiştir. Aslında Batı'ya yakın politikalar, 2. Dünya Savaşı sonrası yıllardan itibaren başlayarak CHP'nin iktidar olduğu yıllarda SSCB'nin Türkiye üzerindeki tehdit algısı ölçüsünde şekillenmiştir. Bu yıllarda oluşmaya başlayan bir tarafta ABD'nin öncülük ettiği Batı Bloku, diğer tarafta SSCB'nin öncülük ettiği Doğu Bloku karşısında Türkiye, bahsedilen nedenden dolayı tercihini Batı Bloğundan yana kullanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin yüzünü Batı'ya dönmesindeki bir diğer neden, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa dahi, bu savaşın yol açtığı durumun, ülkeye ekonomik olarak olumsuz yansımaları ve savaş sonu oluşan düzende, Türkiye'nin bozulan ekonomisini düzeltmek için yardıma ihtiyacı olmasıdır. Bununla beraber, uluslararası sistemdeki ideolojik bölünmenin doğası Türkiye'nin dış

politikasında önemli etkiler oluşturmuştur. Bu etki ise, Batı Bloğunun küçük veya orta büyüklükteki devletlerin bağımsızlıklarına saygı gösterdiği inancının varlığıdır. Zira Sovyet komünizmi bu türden bir güvence sağlamazken, aksine tehdit oluşturmaktadır. Bu etken, ayrıca Rusya konusundaki tarihi kuşkuları ve güvenlik endişelerini de kuvvetlendirmektedir (Hale, 2013: 79). Dolayısıyla tarihi seyri içinde, özellikle 1947 yılından itibaren Truman Doktrini ve Marshall Yardımları gibi Amerikan yardımları sayesinde Türkiye ile ABD arasında askeri ve ekonomik iş birliği gelişmeye başlamıştır. Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) katılım konusu da Türkiye açısından bu kapsamda düşünülmüştür. NATO'nun 1949'da kuruluş kararı açıklandığında Ankara, Türkiye'nin de pakta alınacağı beklentisine girmiştir. Ancak bu yıllarda Türkiye'nin pakta alınması için CHP iktidarının çabaları sonuçsuz kalmıştır (Özcan, 2015: 108). Bununla beraber Türkiye'nin NATO'ya üyelik isteğinin sadece SSCB'nin yol açtığı düşünülen güvenlik tehdidi ile açıklanamayacağını belirten görüşler de vardır. Bu şekilde düşünen Gencer Özcan'a göre hem CHP iktidarı hem de DP iktidarı NATO'yu bir savunma örgütü olmaktan çok yeni küresel ekonomik düzenin bir kurumu olarak görmektedirler. Bu şekilde Türkiye ekonomisinin küresel ekonomi ile uyumlu hale gelmesi ihtiyaç duyulan kaynakların da ABD'den alınabileceği beklentisini ortaya çıkarmıştır (Özcan, 2015: 110). Ayrıca bir başka görüşe göre; Türkiye'de NATO'ya katılımın herkes tarafından desteklenmesinin bir diğer nedeni de NATO'ya girişin o dönemde Türkiye'ye demokrasi getireceği inancıdır (Oran, 2009: 497). Bütün bu görüşler doğru olmakla birlikte, Batı ülkeleri açısından

düşünüldüğünde öncelikle SSCB'nin Batı Avrupa'da yayılmasına karşı düşünülmüş olan NATO'ya, Türkiye'nin de yine aynı amaç çerçevesinde (Türkiye üzerindeki SSCB tehdidi) katılmak istemesi çabası birincil neden olarak göze çarpmaktadır.

Demokrat Parti hükümetinin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelene kadar geçen sürede Türkiye'nin NATO'ya katılma çabaları sonuçsuz kalmış; ancak bu çabalar yine 1950'de başlayan Kore Savaşı esnasında meyvesini vermiştir. Mayıs 1945'te, ABD ile SSCB bir antlaşma yapmış ve savaş bittikten sonra Kore'nin ABD, SSCB, İngiltere ve Çin'in ortak kontrolü altına alınmasına karar verilmişti. Aynı yılın temmuz ayında ise, askerî harekât bakımından Kore, 38. enlem çizgisinden ikiye ayrılmış ve bu enlemin kuzeyi Sovyet, güneyi de Amerikan güvencesi altına alınmıştır. 1949'da Çin'de bir komünist rejimin işbaşına geçmesiyle Sovyetlerin Asya'daki pozisyonu kuvvetlenmiş ve Sovyetler ABD'yi Asya'dan atma politikası takip etmeye başlamıştır. Bu nedenden dolayı, Rusların talimatı ile Kuzey Kore güçleri 25 Haziran 1950'den itibaren 38. Enlemi geçerek Güney Kore'ye saldırı düzenlemiştir (Armaoğlu, 2010: 552-553). İki gün sonra ABD, Kuzey Kore güçlerine müdahale için Birleşmiş Milletlere çağrı yapmış ve 16 birlik üyesi "Birleşmiş Milletler Müttefik Güçleri" altında Güney Kore askerleriyle birlikte savaşmak için birlik oluşturmuştur (Trueman, 2015). Birleşmiş Milletler, bu birliği kuzeyden gelen işgale karşılık vermek için Kore yarımadasına gönderdiği zaman Türkiye de hemen asker sunan birkaç ülkeden biri olmuş ve öncelikle 5000 kişilik tugaydan oluşan bir birliği Kore'ye

göndermiştir (Zürcher, 2006: 341). Bu karar yeni Demokrat Parti hükümetinin Batı Bloğuna açık bir sinyali olarak görülmüştür ve Başbakan Adnan Menderes bu bağlılığı şu sözlerle dile getirmiştir: *“Eğer bugün Güney Kore’ye karşı yapılan saldırganlık karşısında kayıtsız kalırsak, yarın güçlü komşumuz bize saldırdığında kim bizi kurtarmaya gelecek”* (Hale, 2013: 85). Menderes kuşkusuz bu sözüyle özellikle Türkiye’nin NATO üyeliği için tekrar gönderme yapmış ve dış politika konusunda özgürlükler ve demokrasi bağlamında Batı ile farklı düşünmediğini belirtmiştir. Öte yandan Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesi o güne kadarki politikalardan farklı bir karar olmuştur. Çünkü Türkiye 1950 yılına kadar, herhangi bir askerî harekâta ya da müdahaleye girmekten kaçınmıştı. Bu durum ise; iç siyasette tartışmalara neden olmuş, Büyük Millet Meclisi’ne danışılmadan gönderildiği konusunda iktidar ve muhalefet partileri arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Dahası bu kararlar Anayasa’ya aykırı bir durum yaratılıyormuş izlenimi verilmiştir (Bağcı, 2014: 20). Başbakan Adnan Menderes Aralık 1950’de Meclis’te yaptığı konuşmada muhalefet milletvekillerinden yükselen bu eleştirilere cevap vermiş ve Kore’ye asker gönderilmesinin Türk Anayasası’nı ihlal anlamına gelmediğini ve alınan kararın BM Güvenlik Konseyi’nin çağrısı üzerine alındığını belirtmiştir. Bu amaçla Menderes BM Anayasası’nın 42. maddesine gönderme yapmaktadır. Menderes bu durumu şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Arkadaşlar, Anayasamızın 26. Maddesi mucibince anlaşma ve muahede, yani Birleşmiş Milletler Anayasası, bu kürsüye

getirilmiş ve Büyük Millet Meclisi'nin tasdikinden geçmiştir. O halde Meclis'ten istedikleri hangi tasdiktir? B.M.M.'nin salahiyetlerine taalluk eden maddesinin o madde ise harp ilanı hususunun B.M.M.'nin salahiyetleri dahilinde olduğuna dair maddedir. İşte kendisinin, (muhalafet milletvekili) meseleyi kanunsuzluk bakımından bizim Anayasanın bu maddesine dayatmak istediği anlaşılıyor. Fakat ortada harp ilanı mevcut olmadığına göre Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 42. Maddesine göre Kore'ye Silahlı Kuvvetler göndermemizin Anayasamıza muhalafetini nereden çıkartıyorlar?" (T.B.M.M., 1950, 63).

Görüldüğü üzere Menderes, bu sözleriyle uluslararası anlaşmaları ve anayasaları hukuki yönden ulusal anayasa üzerinde bağlayıcı görmektedir. Diğer yandan bahsi geçen anayasanın (Birleşmiş Milletler Anayasası) Büyük Millet Meclisi'ne getirilerek onaylanmış olması ve buna göre hareket edildiğini belirtmesi Menderes'in Meclis üstünlüğüne inandığını göstermektedir. Aynı zamanda Birleşmiş Milletlerin dünya barışı ve refahı için üyelere çağrıda bulunması üzerine hareket edildiğini belirtmesi, bu kararın ise savaş ilanı olmadığı sadece bölgeye destek kuvveti göndermek olarak algılanması gerektiği, Menderes'in kararı bu durum çerçevesinde meşru saydığının göstergesidir.

Bununla beraber, muhalafet partisi CHP'nin Kore'ye asker gönderme konusunda olumsuz bir tavır takındığını söylemek güçtür. Onların tek rahatsız oldukları konu bu kararın meclisten çıkmayarak alınmasıdır.

Muhalefet partisinin, Kore'ye asker gönderme konusundaki destek verir tavrı, bu sürecin devamında 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin katılmayı çok arzuladığı NATO'dan olumlu cevap alması esnasında görülebilir. Bu tarihte NATO'ya giriş hem DP hem de CHP tarafından çok büyük bir başarı olarak kutlanmış (Zürcher, 2006: 342), ayrıca NATO'ya Türkiye Cumhuriyeti'nin katılmasına dair kanun, mecliste yapılan oylamada sadece 1 çekimser oy haricinde, muhalefetinin de desteğiyle 409 oyla kabul edilmiştir (T.B.M.M., 1952: 339).

Adnan Menderes, özellikle Türkiye'nin NATO'ya kabulünden ve Sovyet tehditleri konusunda güvence sağladıktan sonra, NATO politikaları ile uyumlu şekilde bölgesel antlaşmalar yapmaya başlamıştır. Bu ittifak antlaşmalarından ilki Balkan Paktı ve ittifakıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş'ın etkilediği alanlardan birinin de Balkanlar olması ve bölgenin SSCB'den destek alan sosyalist ülkeler ile ABD'den destek alan Türkiye ve Yunanistan olarak iki kampa ayrılmış olması (Fırat, 2009: 588), Menderes'i Batı politikaları ile uyumlu olacak şekilde Sovyet tehditlerinden korunabilmek için bu bölgede bir önlem almaya itmiştir. Bu önlem ise Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında, bölgenin büyük bölümünü hâkimiyetinde bulunduran potansiyel düşman SSCB'ye karşı alınan ve bu üç ülke arasında 1953'te imzalanan Balkan Paktı olmuştur (Hale, 2013: 90). Fakat özellikle Menderes'in büyük beklentiler taşıdığı Balkan Paktı istenilen sonucu verememiştir. Bunun sebepleri Bağcı'ya göre; Kıbrıs sorunu nedeniyle Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmaya başlaması, SSCB lideri Stalin'in 1953'te

ölümü nedeniyle bu ülkenin Yugoslavya'ya karşı yumuşayan tavrı, bununla birlikte Yugoslavya lideri Tito'nun tarafsızlık politikasına yönelişidir (Bağcı, 2014: 55). Bu şekilde Balkan Paktı başarısız bir deneyim sonucu 1960 yılında resmen dağılmıştır (Tarihi Olaylar, 2021).

Kıbrıs Sorunu nedeniyle Türk-Yunan ilişkileri 1950'li yılların ilk yarısında bozulmaya başlamıştır. Aslında ilişkilerin yakın geçmişine bakıldığında, özellikle 1930'dan sonra olumlu bir hava yakalanmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Truman Doktrininin bu iki ülkeye yardımı, 1952'de NATO'ya birlikte katılım gibi olaylar bu olumlu havayı pekiştirmiştir. Bununla beraber, Yunanistan daha savaş sonundan itibaren Kıbrıs konusu ile ilgilenmeye başlamış ve adayı kendisine bağlama (enosis) faaliyetlerine girişmiştir. Yunanistan'ın bu faaliyetlerinin sebebi Armaoğlu'na göre, Doğu Akdeniz'de stratejik bir bölgede bulunan Kıbrıs'ın İngiltere'den çıkmasını sağlamak ve adadaki Batı etkisini zayıflatmaktır (Armaoğlu, 2010: 639). Türkiye ise neredeyse 1954 yılına kadar Kıbrıs konusuna kayıtsız kalmıştır. Bunun en büyük nedeni, Türkiye'nin Yunanistan ile NATO nezdinde süregelen olumlu ilişkilerini bozmak istemeyişindedir. Bu konuda Menderes, 18 Aralık 1954'te Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs sorununu görüşmeme kararı almasını *"Bu mesele tamamıyla kapandığı için, artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor"* (Armaoğlu, 2010: 641) sözleriyle değerlendirmiştir. Bu gelişmelere karşın, Mayıs 1954 seçimlerinden sonra yeni DP

hükümetinde Fatin Rüştü Zorlu'nun, Kıbrıs işlerinden sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmasıyla, Türkiye, Kıbrıs Sorunu konusunda duyarlı olmaya başlamıştır. Bu atama DP'nin siyasal gündeminde Kıbrıs konusunu üst sıralara taşıdığını göstermektedir (Özcan, 2015: 116). Sonraki süreçte Zorlu, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Kıbrıs Komisyonu'nu kurmuş ve Menderes hükümetinin Kıbrıs hakkındaki stratejisini belirlemek ve geliştirmek için çalışmıştır (Bağcı, 2014: 109). Kıbrıs adasında olayların şiddetlenmesi üzerine İngiltere; Türkiye ve Yunanistan'ı, 29 Ağustos 1955'te Londra'ya konferansa davet etmiştir. Aslında böyle bir çağrı ile Türkiye, konunun direkt olarak içine çekilmiştir (Armaoğlu, 2010: 641). Türkiye'nin bu konferans süresince Kıbrıs konusundaki temel politikası öncelikle adada statükonun korunması yani, 1923 Lozan sonrası kabul edildiği şekliyle adanın İngiltere'de kalmaya devam etmesiydi. Bununla beraber, eğer İngiltere adadan çekilecekse, adanın eski sahibine yani Türkiye'ye geri verilmesi, Türk tezlerinden biriydi. Başbakan Menderes, bu tezleri 24 Ağustos 1955'te düzenlediği bir basın toplantısında şöyle aktarmıştır:

“Şurasının herkesçe ve açık olarak bilinmesi lazım gelir ki; Türkiye sahillerinin büyük bir kısmı, başka devlete ait olan tarassut[gözlem] ve tehdit palangalarıyla[araçlarıyla] muhat[çevrilmiş] bulunuyor. Bir Kıbrıs sahası bugün salim görünmektedir. Bu bakımdan Kıbrıs Anadolu'nun bir devamından ibarettir. Ve onun emniyetinin esas noktalarından birisidir. Bu itibarla onun bugünkü durumunda bir tebeddül[el değiştirme]bahis

mevzu olursa, bunun etnik esaslara değil, çok daha mühim ve esaslı olan diğer hakikatlere ve mesnetlere göre halledilmesi ve Türkiye'ye raci olması[geri dönmesi] lazım gelir. Londra'ya gidecek heyetimiz, statükonun muhafazasını asgari şart olarak müdafaa edecektir. Statükonun muhafazası, her türlü ihtilafları menedecek bir haldir (Akşam, 1955: 2).”

Konferans için görevlendirilen Fatin Rüştü Zorlu'ya Başbakan Menderes tarafından gönderilen 27 Ağustos 1955 tarihli mektupta bu politika açıkça görülmektedir: Menderes, Zorlu'ya Kıbrıs konusunun ülke içindeki yansımalarını da aktararak şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Sayın Fatin Rüştü Zorlu

Memlekette hakim olan heyecan ve yaptığım beyanatın bütün memleketçe tam bir tasvipte karşılanmış olması, başka türlü hareket etmek, yani asgari şartımızın Kıbrıs'ta statükonun muhafazasıdır şeklindeki mutlak ve kati ifadenin gayri mahsus bir şekilde dahi hududu haricine çıkmanın hükümetimiz için asla bahis mevzuu olamayacağı aşikârdır. Memleketin büyük bir heyecanla ve yak vücut olarak üzerinde durduğu Kıbrıs davasının görüşülmesinde noktai nazarımızı liyakatle müdafaa edeceğinizden emin bulunuyorum (BCA, 1955).”

Menderes hükümeti Kıbrıs konusunda öncelikle, İngiltere'nin politikalarına uygun davranmaya ve bu politikaların kendi politikaları ile uyumlu hale getirilmesine özen göstermiş görünmektedir. En

azından Kıbrıs sorununun ortaya çıktığı bu ilk yıllarda Türkiye, İngiltere'nin de arzu ettiği şekilde adada statükonun korunması taraftarı olmuştur. Şüphesiz Menderes ve ekibinin bu şekilde bir karar almasındaki belirleyici faktör, adanın halihazırdaki sahibinde, yani İngiltere'de kalmasının, Yunanistan ile birleşmesinden daha olumlu görülmesindedir. Zira adadaki enosis faaliyetinin başarıya ulaşması adadaki Türkler için iyi bir politik sonuç meydana getirmeyecektir. Diğer yandan, Armaoğlu'nun da dikkat çektiği üzere, Türkiye'nin Kıbrıs konusuna İngiltere tarafından çekildiği görüşü, 7 Temmuz 1956'da şahsen Adnan Menderes'e gönderilen İngiliz makamlarının teşekkür yazısında izler taşımaktadır. Londra'dan gelen yazıda İngiliz yetkili A. Smith, Menderes'e şu sözlerle seslenmektedir:

“Sayın Adnan Menderes, Başvekil, Ankara, Türkiye

Sizi temin etmek isterim ki İngiltere'deki pek çok kimseler Kıbrıs meselesindeki azimli hattı hareketinizden dolayı minnettardır. Kıbrıs'ın yüz kızartıcı bir şekilde Yunanistan'a teslim edilmesine mani olmanıza teşekkür ederiz. Yazıyı A. Smith, Menderes'e bir uyarıda bulunarak sonlandırmaktadır: Hattı hareketinizi asla gevşetmeyiniz, azimle karşı durun ve Kıbrıs'ın Yunan idaresine geçmesini daima reddediniz (BCA, 1956).”

Kıbrıs konusunda Menderes'e gönderilen bu yazının refere ettiği bir diğer önemli gelişme 6-7 Eylül 1955'te yaşanmıştır. 6 Eylül tarihinde, Londra'da konferans devam ederken DP'ye yakınlığı ile bilinen İstanbul Ekspres gazetesinin Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı iddiasını taşıyan manşetten sonra (İstanbul Ekspres,

1955: 1); İstanbul, İzmir ve Ankara’da özellikle o dönemde kurulmuş olan *Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti*’nin yönlendirmeleriyle halk galeyana gelmiştir. Devam eden olaylarda azınlıklara ait iş yerleri tahrip edilmiştir. Bu olay, 27 Mayıs 1960 sonrası kurulan Yassıada Mahkemeleri esnasında, “hükümetin olayları organize ettiği” iddiasıyla DP hükümetinin yargılandığı ana davalardan biri olacaktır. Fakat Bağcı’ya göre; Yunan aleyhtarı bir görünüme bürünen bu gösterileri kontrol altına almak mümkün olamamıştır ve DP hükümeti burada çok zayıf kalmış, bu durum ise hükümete karşı gerek yurtiçinde gerekse de yurtdışında güven kaybına yol açmıştır (Bağcı, 2014: 113). 12 Eylül 1955 tarihinde olayların içeriği ile ilgili Meclis’te yaptığı konuşmada Adnan Menderes, emniyet güçlerinin olayları önleme çabalarındaki eksikliğini kabul etmekle beraber, bu olayın sadece bir gençlik hareketi olduğundan ve kendiliğinden gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Menderes bu konuda şöyle demektedir:

“Bu hareket, dünyanın her tarafında görülen nezahet dairesindeki bir gençlik nümayişi nikabı[görüntüsü] altında vuku buldu. Efkâr o derece hazırlanmıştı ki, adeta bir psikoz bütün memleketi, ruhları ve vicdanları istila etmişti...Hadiseyi önlemek için kâfi kuvvetlerimiz mevcuttu. Fakat hadise bir anda öylesine imbisat etti[genişledi] ve yaratılmış olan psikoz o derece müessir bir şekilde bütün zabıta kuvvetlerini ilk anda hareketsiz bıraktı ki, milletçe milli bir felakete maruz

kalındığını, hakikaten baskına uğranıldığını kabul etmek lazımdır (T.B.M.M., 1955: 689).”

Aynı günde, 12 Eylül 1955’te olayların meydana geldiği üç şehir olan İstanbul, İzmir ve Ankara’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve gösteriler sırasında maddi zarara uğrayan kişilere verilecek tazminat miktarları konusunda görüşmelere geçilmiştir (Bağcı, 2014: 115).

1956 yılı içerisinde meydana gelen Süveyş Krizi sonrası, İngiltere’nin Kıbrıs politikaları da değişikliğe uğramıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere’nin bölgede elde ettiği aktif sorumluluk sonlanacaktır. Bu durum, Kıbrıs sorununun Türkiye açısından da yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmış ve bölgede yapılacak düzenlemelerde ABD’nin istek ve tavsiyelerinin daha fazla dikkate alınacağı bir dönem başlamıştır. İngiltere’nin Süveyş Kanalı’nı kaybetmesi, Kıbrıs’a duyduğu gereksinimin azalması anlamına gelmiştir (Özcan, 2015: 122). 16 Kasım 1956’da Menderes, Kıbrıs Sorunu ile ilgili görevlendirdiği Nihat Erim’e hükümetin siyasi hedefini beş maddede açıklamıştır: Bunlar; “1) Kıbrıs’ın İngiltere’de kalması, 2) İngilizlerin çekilmesi durumunda adanın Türkiye’ye verilmesi, 3) Bu olmazsa adanın Yunanistan’la Türkiye arasında yarı yarıya taksimi, 4) Ada’da self-government uygulanırsa Kıbrıs Türklerinin ve Türkiye’nin hakkının emniyete alınması, 5) Hiç kabul edilmeyecek şekilde Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi” (BCA, 1956). Bu siyasi hedeflerin ortaya çıkmasından sonra, Aralık 1956’da İngiltere’nin Koloniler Bakanı Lennox-Boyd’un Kıbrıs’ta self determinasyonun düşünülebileceğinden başka, özellikle Ada’nın bölünme seçeneğinin

de dikkate alınabileceğini söylemesi, Türkiye’de Başbakan Menderes tarafından olumlu karşılanmıştır (Özcan, 2015: 123). Menderes bu konu ile ilgili Anadolu Ajansı’na verdiği beyanatta yeni politikasını ortaya koymaktadır:

“Müstemlekeler [koloniler] nazırı Mr. Lennox-Boyd Kıbrıs halkının mütecanis [homojen] olmaması keyfiyetini tebarüz ettirdikten [belirttikten] sonra, Ada halkının reyine müracaat edildiği takdirde, Kıbrıs’taki Türk cemaatinin oradaki Rumca konuşanların teşkil ettiği cemaatten asla daha az olmayan şekilde kendi mukadderatını[kaderini] serbestçe kendisi tespit etmek imkânına malik kılınacağını söylemiş ve bunun Ada’nın taksimi hususunun muhtemel neticelerinden biri olacağı manasına geldiğini tasrih eylemiştir [açıkça belirtmiştir]. Mr. Lennox-Boyd’un İngiltere hükümeti namına yaptığı beyanat, Kıbrıs meselesinin nihai şekilde hallini temin edebilecek hareket noktaları ihtiva etmektedir (BCA, 1956).”

Bu tarihten sonra Menderes hükümetinin Kıbrıs’ta taksim politikasını benimsediği ve kamuoyunda bu politikanın “Ya taksim ya ölüm” şeklinde destek bulduğu görülmektedir. Bu destek, adada bu yıllarda Rumların Türkler üzerindeki baskılarının bir sonucu olarak gelişmiştir. 1958 yılına gelindiğinde ise, adadaki tedhişçiliğin çok fazla şiddetlenmesi nedeniyle Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz ilişkileri gerginleşmiş ve ABD, NATO aracılığıyla soruna aracılık etmeye başlamıştır. Türkiye ve Yunanistan’ın ikili müzakerelere girişmesi sağlanmış ve iki ülke Başbakanlar düzeyinde 5-11 Şubat 1959’da

Zürih'te görüşmeler yapmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması kararı verilmiştir (Armaoğlu, 2010: 644). Zürich'te verilen bu kararın uygulanmasını kolaylaştırmak için ayrıca, ““bir Centilmenlik Antlaşması”, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal çerçevesini belirten “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısına İlişkin Antlaşma” ve “Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında bir ittifak antlaşması”” imzalanmıştır. Bunlara ilaveten, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanacak “Garanti Antlaşması” parafe edilmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanmış bu antlaşmaların, İngiltere ve Kıbrıs'taki toplumlar tarafından da imzalanması gerekliliği sebebiyle (Fırat, 2009: 608), 19 Şubat 1959'da Londra'da toplanılması kararlaştırılmıştır. 17 Şubat'ta Londra'ya giderken uçağı düşen Menderes'in, bu kazadan dolayı hastaneye gidilerek imzası alınmıştır.⁴ Böylece 15 yıldan beri devam etmekte olan Kıbrıs sorununun ilk adımı, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için gerekli hukuki metinlerin imzalanmasıyla sona ermiştir (Fırat, 2009: 610).⁵

⁴ Menderes'i taşıyan uçağın Londra-Gatwick yakınlarında düşmesi ve bu olaydan Menderes'in mucizevi bir şekilde sağ çıkması, kendisinin Türk iç siyasetinde özellikle 1957 seçimleri sonrası olumsuz ekonomik gidişat yüzünden düşen popülaritesini tekrar arttırmıştır. Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerinden Menderes'e “geçmiş olsun” mesajları da gelmiştir. Bir örnek için bkz. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 21 121 2, 11 Mart 1959.

⁵ Zürich ve Londra Antlaşmaları ile hukuki çerçevesi çizilen Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti, tam olarak 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle resmen kurulmuştur. Ayrıca, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Zürich ve Londra Antlaşmalarının içeriği ve hukuki niteliği konusunda geniş bilgi için bkz. (Vatansever, 2010).

Demokrat Parti hükümetinin 1950-1960 yılları arası Ortadoğu’da uyguladığı dış politikaya bakıldığında, bu politikanın İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Sovyet tehdidine karşı Batı Bloku ile bütünleşme politikasının Ortadoğu eksenini olarak görülebilir. Özellikle Türkiye 1952 yılında NATO’ya kabul edildikten sonra, güvenlik sorunları ve ekonomik sebeplerden dolayı, Batı Bloğunun Ortadoğu’daki politikalarını kendi politikaları ile uyumlu hale getirmeye özen göstermiş, dahası bu bölgede “hür dünyanın” sözcülüğünü üstlenmiştir. NATO’ya girişten sonra Ortadoğu bölgesini SSCB tehdidine karşı savunma bağlamında bazı ittifak denemeleri olmuşsa da bunlar arasında en önemlisi 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalanan ve Bağdat Paketi’nin kurulmasına kapı aralayan “Karşılıklı İşbirliği Antlaşması” olmuştur. Bu pakta daha sonra 4 Nisan 1955’te İngiltere, 23 Eylül 1955’te Pakistan ve 3 Kasım 1955’te İran katılacaktır (Özcan, 2015: 127). Türkiye ve Irak arasında imzalanan “Karşılıklı İş Birliği Antlaşması” iki ülkenin de kendilerinin ve Ortadoğu’nun savunulması anlamında isteklerini göstermektedir. Bu bağlamda, Adnan Menderes ve Iraklı yetkililerin konu ile ilgili yazışmaları önemlidir. Irak Başbakanı Nuri Es Said, Menderes’e gönderdiği yazıda anlaşmanın önemini şöyle vurgulamaktadır:

“Bugün imza ettiğimiz antlaşma münasebetiyle, bu antlaşmanın, memleketlerimizden herhangi birisine tevcih edilen [yönelen] herhangi bir tecavüz hareketine karşı koymak için, memleketlerimizin iş birliği yapmalarını mümkün kıldığı hususundaki antlaşmamızı kayd ve yine Ortadoğu’da sulh ve emniyetin idamesini temin maksadıyla

Filistin hakkındaki Birleşmiş Milletler kararlarınının tatbikinin tahakkuku için sıkı iş birliği halinde çalışma hususunda mutabık kaldığımızı bildirmekle şeref kazanırım.”

Başbakan Menderes de gönderdiği cevabi nitelikteki yazıda, bu antlaşmanın önemine binaen iki ülke arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendireceğine işaret etmektedir:

“Bu hadise Irak-Türk kardeşlik ve ittifakının milletimizce ne derecelere kadar samimi ve halisane bir surette emel edinilmiş olduğunu göstermek bakımından çok manalıdır. Ve müştereken elde ettiğimiz neticenin ehemmiyetinin milletlerimizce tamamıyla takdir edildiğini göstermektedir (BCA, 1955).”

Ortadoğu’daki Bağdat Paktı gibi yapılanmalar, güç mücadelesinin arttığı bu dönemde Sovyetler Birliği’ni rahatsız etmiştir. Sovyetler Birliği’nin öncelikle Bağdat Paktı’nın kurulmasına karşı ilk tepkisi, Dışişleri Bakanı’nın 16 Nisan 1955’teki resmî açıklamasında görülebilir. Bu açıklamada *“Yakın ve Ortadoğu’da belli bazı Batılı güçler tarafından kurdurulan askeri gruplaşmalar”* reddedilmiş (Bağcı, 2014: 67) ve Türkiye’ye bu anlamda tepki gösterilmiştir. Aslında 1950’li yıllarda Ortadoğu’daki siyasi atmosfere bakıldığında, özellikle 1952 yılında başlayan Mısır’daki yönetim değişikliğinden sonra,⁶ SSCB bu bölgede daha aktif rol oynamaya çalışmıştır. 1952’de Mısır’da iktidara gelen Cemal Abdülnasır’ın Batı’ya karşı duruşu,

⁶ 1952 yılının temmuz ayında Mısır’da Cemal Abdülnasır öncülüğünde “Hür Subaylar Hareketi” adı verilen bir askeri darbe gerçekleştirilmiş ve Mısır Kralı Faruk tahttan çekilmeye zorlanmıştır. Bu tarihten sonra Mısır, daha milliyetçi bir söyleme kavuşmuştur.

Arap milliyetçiliği savunusu, bu ülke ile SSCB'nin yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu bölünmüş yapı içerisinde Suriye'nin de Batı karşıtı bir tutumda olduğu söylenebilir. Türkiye ile Mısır ilişkileri, bu bölünmüş yapıdan dolayı bu dönemde olumlu seyretmemektedir. Aslında Türkiye ve Mısır bir yandan bölgesel bir liderlik mücadelesine girişmişlerdi. Ortadoğu ülkeleri ikiye bölünmüşlerdi: Batı Bloku ile iş birliği içindeki ülkelerin liderliğini Türkiye; Batı'ya karşı olan ülkelerin liderliğini Mısır yapmaktaydı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 621). Bununla beraber Türkiye Bağdat Paktı'na diğer Arap ülkelerinden bazılarını daha dâhil etmek istemiştir. İlk akla gelen ülkeler Lübnan ve Ürdün olmuştur. Bu konuda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ortadoğu'nun savunma hattında bir boşluk olduğunu ve bu boşluğun doldurulması gerektiğini ifade etmiştir. Menderes de bu konuda Bayar ile aynı fikri paylaşmaktadır. Fakat bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Bağcı, 2014: 72-73). Demokrat Parti hükümetinin Ortadoğu'da Bağdat Paktı tarzı oluşumları desteklemesi ve öncüsü olmasındaki bir diğer nedenin ise özellikle 1954 yılından sonra ekonomisinin hızla bozulmaya başlaması olduğu söylenebilir. ABD'den daha fazla ekonomik yardım alma ihtiyacı hisseden Menderes hükümeti, coğrafi konumunu, Batı ile uyumlu politikasını, bölge ile kültürel bağlarını öne çıkararak, bölgenin savunulması için vazgeçilmez bir ülke olduğunu gösterme çabasına girmiştir (Yeşilbursa, 2011: 88). Bağdat Paktı bu çabaların en önemlisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Nasır'ın monarşiyi devirip iktidara gelmesinden dört yıl sonra yani 1956'da Türk Dış Politikasını teste tabi tutan önemli bir olay meydana gelmiştir: Süveyş Krizi. Bu krize yol açan etken, Mısır lideri Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme politikası olmuştur. 1956 yılına gelindiğinde; Süveyş krizine Nil Nehri üzerinde yapılmakta olan Asvan Barajı'nı özellikle ABD ve İngiltere'nin finanse etme önerilerini geri çekmesi ve sonraki süreçte İngiltere ve Fransa sermayeli olan Süveyş Kanalı Şirketi'nin Nasır tarafından millileştirilmesi kararı alınması neden olmuştur. Bununla birlikte bir süredir Mısır, ABD ve İngiltere'den silah satın almak da istemiş, bu iki ülkenin silah satışını kabul etmemesinden sonra Nasır, ABD'nin rakibi olan SSCB'ye savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla yönelmiştir (Serbest, 2017: 693-695). Türkiye'de Menderes hükümeti, Mısır'ın kanalı millileştirme, kendi kontrolünü alma politikasının SSCB'nin Süveyş'i hâkimiyeti altına alma anlamına geleceğini düşünerek, kanaldaki İngiliz varlığını desteklemiştir. Krizin savaşa dönüştüğü aşamada, Türkiye'nin Mısır'a karşı İsrail'i desteklemesi ise, Arap ülkeleri arasında Türkiye'nin prestij kaybetmesine neden olmuştur. Savaş sonunda Mısır lideri Nasır'ın askeri olarak kaybetse de siyasi olarak krizden kazanarak çıkması, Ortadoğu'da bölgesel liderlik yarışına girmiş Türkiye'nin bir yenilgisi anlamına gelmiştir (Özcan, 2015: 129). Savaş sonunda meydana gelen bir gelişme de Bağdat Paktı üyesi ülkelerin Menderes hükümetine İsrail ile ilişkilerini kesmesi yönünde yaptığı baskılardır. Bu baskılar sonucunda Türkiye de 26 Kasım 1956'da Tel Aviv'deki Büyükelçisini geri çekmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2015: 130). Bununla beraber

Hariciye Vekâleti Vekili Etem Menderes, Filistin sorununun çözümüne yönelik olarak daha etkili bir konum kazanabilmek amacıyla Büyükelçiyi geri çekme kararı verdiklerini iki gün sonra Meclis'te açıklamıştır (T.B.M.M., 1956: 331).

ABD Başkanı Dwight Eisenhower'ın kendi ismiyle anılacak "Eisenhower Doktrini", özellikle 1956 Süveyş Krizi sonrası Ortadoğu'da etkili olmaya başlayan SSCB'yi "çevrelemek" amaçlı uygulanmaya konulmuş bir başka projedir. Süveyş fiyaskosunun ardından ABD, bölgedeki "güç boşluğunu" doldurmaya çalışmış ve Eisenhower, Ocak 1957'de ABD tarihindeki sayısız başkanlık doktrinlerinden bir diğerini açıklamıştır. ABD bu doktrin kapsamında "uluslararası komünizmin" kontrol ettiği herhangi bir devlet tarafından gelen silahlı saldırı karşısında yardım talep eden Ortadoğu ülkelerini korumak için Amerikan desteğinin sağlanması sözünü vermiştir (Hale, 2013: 94). Başkan Eisenhower, kongreden geçmesi için uğraştığı bu doktrin için ayrıca üç öneri daha getirmektedir: *"ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik gelişmeleri için ortaklaşa iş birliği; bölgedeki bir ülkenin isteği üzerine askeri yardım programı hazırlanması; 1958-1959 yılları için, 200 milyon dolarlık tahsisatın onaylanarak, Başkanın emrine verilmesi"*. ABD, doktrini genel olarak 9 Mart 1957'de açıklamış ve Menderes hükümeti için bu doktrin; Truman Doktrininin Türkiye için sunmuş olduğu avantajların şimdi de Ortadoğu ülkeleri için sunulması ve bu bölgeye genişlemesi anlamına gelmiştir (Bağcı, 2014: 85). Menderes, Eisenhower Doktrininin açıklanmasıyla beraber ABD'yi bölgede koruyucu bir güç olarak

kazanma amacına ulaşmıştır. Bu bakımdan Menderes'e göre Ortadoğu'da Sovyet etkisini önleyebilecek tek güç ABD'dir. Bir anlamda Menderes, Rus yayılmacılığını önlemek için ABD'yi bir "denge faktörü" olarak kullanmıştır (Bağcı, 2014: 90). Menderes'in, Eisenhower Doktrinini bu kadar desteklemesinin Sovyet tehdidi haricindeki bir başka nedeni, 1957 yılında iyiden iyiye bozulmaya başlayan ekonomik durum olmuştur. Doktrinin desteklenmesiyle ABD'nin bölgesel politikaları ile uyum sürdürülecek ve aynı zamanda ekonomik destek alınmaya devam edilecektir. Nitekim 1956 yılı içerisinde ABD tarafından Menderes hükümetine gönderilen bir muhtıradaki; Türkiye'nin kendi ordusunun ve ekonomisinin ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından sağlayabilecek duruma getirilmesi için mali yardıma ihtiyacı bulunduğu belirtilmektedir. Bu yardımın karşılanması için de bir sonraki yıl içinde (1957'de) 70 milyon tutarında iktisadi yardımın verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 1956). Anlaşıldığı üzere Menderes hükümeti vaat edilen bu miktarın ve benzeri yardımların alınabilmesi için de Eisenhower Doktrinini olumlu karşılamış, dahası bölgede uygulayıcılığını üstlenmiştir.

Demokrat Parti hükümetini iktidarının son yıllarına doğru endişelendiren bir olay Irak'ta yaşanmıştır. Irak'ın Bağdat Paketi üyesi olması ve Türkiye ile Ortadoğu politikası çerçevesinde yakın ilişkiler kuruyor oluşu, bu ülkede ortaya çıkacak bir gelişmenin doğrudan Türkiye'yi etkilemesi anlamına gelmiştir. SSCB'ye yakın politikaları ile bilinen Suriye ve Mısır'ın 1 Şubat 1958'de "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı altında birleşmelerinden sonra, Ürdün ve Irak da 14

Şubat 1958 tarihinde bir Arap Birliği kurmak istemişlerdir. Bu gelişme Mısır'ın oldukça tepkisini çekmiş ve özellikle Irak'ta bulunan monarşiye karşı belli bir kesimin muhalefetini arttırmasına sebep olmuştur. Yani Irak, içeriden bir muhalefetle de karşılaşmıştır (Armaoğlu, 2010: 620-621). Bu gelişmeler İstanbul'da Bağdat Paktı'nın bir zirve toplantısı gerçekleştireceği gün, 14 Temmuz 1958'de, Irak Monarşisinin General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen bir darbe tarafından devrilmesine yol açmıştır. Toplantı için beklenen Irak Kralı Faysal, Naip Prens Abdülilah ve Başbakan Nuri Es Said'in darbe sırasında öldürülmesi, İstanbul'da bekleyen Bağdat Paktı liderlerinde şaşkınlığa yol açmıştır. 14-17 Temmuz tarihlerinde toplantı esnasında Irak'taki olay görüşülmüş ve olay kınanarak, olayın dışardan kaynaklanan yıkıcı faaliyetlerin bir sonucu olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca pakt üyesi ülkeler, ABD'nin Eisenhower Doktrini gereğince Irak'a müdahale etmesini istemiş (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2009: 632) fakat böyle bir müdahale gerçekleşmemiştir. Irak'ta darbe olayı Türkiye'de iç siyaseti de gerginleştiren bir dönem başlatmıştır. Gerek iktidar gerekse de muhalefet partileri tarafından darbe, kendi stratejileri gereği araç olarak kullanılmıştır. Muhalefet, DP'yi olaylardan ibret almaya çağırırken; hükümet çevreleri de muhalefeti darbe özentisiyle suçlamışlardır (Özcan, 2015: 131). Irak'ta darbe olayı uzun yıllar sonra ilk kez iktidar ve muhalefet partilerini de dış politika konusunda ayırttırmaya başlamıştır. CHP lideri İnönü, 2 Ağustos 1958'de bir basın açıklaması yapmış ve Menderes'i Ortadoğu'da bir "macera politikası" takip etmekle suçlamıştır (Bağcı, 2014: 99). Irak'taki

darbe, ABD'nin ve Türkiye'nin Ortadoğu çıkarları açısından büyük endişe yaratmıştır. Çünkü Bağdat Paktı'nın en önemli üyesinin sahneden çekilişi paktın da etkisiz hale gelmesini ve SSCB'nin Ortadoğu'ya inişini kolaylaştırabilirdi. Bu yüzden ABD ve beraberinde Türkiye Ortadoğu'da izleyen günlerde yaşanan gelişmelere daha duyarlı olmuşlardır. Bölgede bu açıdan ortaya çıkan önemli bir gelişme Lübnan'da yaşanmıştır. Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'un, ülkede başlayan olaylardan sonra ABD'yi yardıma çağırması üzerine, ABD öncelikle kararsız bir tutum takınmış, fakat Irak olayı sonucunda Amerikan birlikleri 15 Temmuz'dan itibaren Lübnan'a çıkarma yapmaya başlamış (Armaoğlu, 2010: 620) ve bu harekât da Türk hükümeti tarafından desteklenmiştir.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ve akabinde yönetim değişikliğinden sonra, Bağdat Paktı'nın geleceği de soru işareti haline gelmiştir. 24 Mart 1959'da yeni yönetim Irak'ın, Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını duyurmuştur. Gerçekleşen bu darbe ve devamında Irak'taki yeni yönetimin Paktı terk etmesi, bu Paktın da dağılmasına sebep olmuş ve yerine “Merkezi Antlaşma Teşkilatı” ya da daha çok bilinen adıyla CENTO'nun kurulmasına zemin hazırlamıştır (Yeşilbursa, 2011: 96). Dolayısıyla Bağdat Paktı 19 Ağustos 1959 tarihinde CENTO ismini almış ve sonrasında merkezinin de Ankara'ya taşınmasına karar verilmiştir (Bostancı, 2013: 181). Ankara'da ise, 2. TBMM olarak kullanılan bina, 1961 yılında CENTO'ya tahsis edilmiştir (KTB, 2021). ABD, yapılan tüm tekliflere rağmen CENTO'ya üye olmayı reddetmiş; fakat Sovyet

tehlikesinin varlığını sürdürdüğü gerekçesinden hareketle, bu tehditle mücadelenin devam edilmesinin gerekliliği konusunda diğer üyeler ile mutabakata varmış ve ABD Başkanı Eisenhower ve Başkan Yardımcısı Nixon, CENTO ülkelerine Amerikan desteği güvencesini vermişlerdir (Bağcı, 2014: 102). Bununla beraber CENTO askeri bir antlaşma olarak fazla önemli olmamış, fakat ekonomik, teknik, kültürel alanlarda Sovyet tehlikesine karşı caydırıcı bir rol oynamıştır. CENTO'nun dağılmasına yol açan olay ise 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi olmuştur. Dolayısıyla CENTO, devrimden sonra tarihi misyonunu da tamamlamıştır (Bostancı, 2013: 182).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ali Adnan Ertekin Menderes, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile siyasi hayata atılmış, fakat asıl ortaya çıkışı Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği sırasında olmuştur. 1945 yılındaki “Toprak Kanunu” görüşmeleri ve akabinde gerçekleşen “Dörtlü Takrir” Menderes’in siyasi hayatının en önemli aşamasını teşkil etmiştir. Çünkü bu olaylar sonrası Muhalefet Partisi olan Demokrat Parti kurulmuş ve Menderes de bu partinin en önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. 1950 seçimlerindeki büyük başarı Demokrat Parti’ye iktidar yolunu açmış ve Menderes artık ülkenin 9. Başbakanı olmuştur. 1954 ve 1957 seçimlerindeki üst üste gelen zaferler, Menderes’in görevini sürdürmesini sağlamış ve 27 Mayıs 1960 sabahı gerçekleşen bir askeri darbe ile görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu darbe ayrıca on yıllık Demokrat Parti iktidarının da sonu olmuştur. Gerçekleşen darbeyle birlikte, Yassıada’da mahkemeler kurulmuş ve çeşitli yargılamalar sonrası 1961 yılında Adnan Menderes, iki Bakan arkadaşıyla beraber idama mahkûm edilmiştir.

Adnan Menderes, Demokrat Parti bünyesinde Başbakanlık yaptığı 1950-1960 yılları arasında, 1945 sonrası Batı Bloğuna yakınlaşma şeklinde başlayan dış politikayı, genelde bu bloka özelde ABD’ye tümüyle uyumlu hale getirmiştir. Türk Dış Politikası, bu on yıllık zaman diliminde, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Sovyet tehditleri karşısında alınan önlemler kapsamında düşünülen Truman Doktrini ve Marshall Yardımları gibi askeri ve ekonomik destekleri, daha da genişletecek yönde ilerleme göstermiştir. 1952’de Türkiye’nin

uzun yıllar kabul edilmek için çaba harcadığı Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) giriş gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra Türkiye, Batı ittifakının dış politikası (SSCB'yi çevreleme) ile uyum göstermeye daha sıkı bir şekilde devam etmiştir. Zira gerek Balkanlar'da gerekse Ortadoğu'da Türkiye'nin aldığı dış politik kararlar bu uyumun açık bir göstergesidir. Menderes'in bu dönemde Türk Dış Politikasının belirgin bir aktörü olması, Batı ile özellikle İngiltere ve ABD ile ilişkilerdeki geçmişte başlayan karşılıklı çıkar dengesinde aranabilir. Bu denge kapsamında Türkiye, 1945'in ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Sovyet tehditleri karşısında bir güvence sağlama, her ne kadar savaşa katılmamış olsa da gerek İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan kötü ekonomik durumunu düzeltme, gerekse de ordusunu modernize etme gibi önemli ihtiyaçlardan dolayı Batı Bloğuna yaklaşma gereksinimi duymuştur. Batı Bloku açısından bakıldığında ise; bu çıkar dengesi yine 1945'ten itibaren savaş sonu çift kutuplu dünya düzeninde, SSCB'yi siyasi, ekonomik, kültürel; her yönden en önemli rakip görme politikası kapsamında ele alarak, bu devleti "çevreleme" stratejisi uygulanmış ve Türkiye de bu strateji içerisinde önemli bir ittifak olarak düşünülmüştür. 1950 yılıyla beraber Demokrat Parti yönetiminin iş başına gelmesi ve Adnan Menderes'in Başbakan seçilmesi sadece bu çıkar dengesini devam ettirecek politikaları üretmiştir. Zaten özellikle 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbeye kadar Türkiye'de DP ve CHP'nin dış politika düşüncelerinde herhangi bir belirgin farklılık görülmemektedir. Bu yıldan itibaren iç siyasetin gerginleşmeye başlaması, şüphesiz iktidar partisinin bazı dış politika kararlarının da eleştirilmesine neden olmuştur.

Menderes'in Başbakanlık yaptığı on yıllık sürede Türkiye; Kore Savaşı'ndan, Balkan Paktı'na, Kıbrıs Sorunundan Ortadoğu'ya kadar geniş bir çerçevede önemli dış politika kararları almıştır. Menderes ve hükümeti, bu politikalar içinde etkin bir oyuncu olmuş, ayrıca Batı Bloğunun dış politikasına uyumu nedeniyle önemli ittifaklardan biri olarak görülmüştür. Bu uyumun, özellikle Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına bakıldığında; Arap ülkeleri arasında bir hoşnutsuzluğa sebep olduğu söylenebilir. Türkiye'nin 1956 yılındaki Süveyş Krizi sırasında izlediği politika bunun önemli bir örneğidir. Bu kriz esnasında, Türk karar alıcıları geleneksel Batıcılık siyasetini sürdürmüşler ve daha önemlisi bu siyaset kapsamında Arap ülkelere karşı İsrail'i desteklemişlerdir. 1958'de Irak'ta meydana gelen askeri darbe ise, Türkiye'yi iki yönden çok fazla etkilemiştir. Bu yüzden Irak darbesi bir kırılma noktası olarak nitelendirilebilir. Birinci yön, dış politik sonuçlardır. Bu kapsamda, Irak'taki yönetim değişikliği, Türkiye'nin ve dolayısıyla Batı'nın izlediği Ortadoğu politikasının yara almasına neden olmuştur. Yaklaşık 1954'ten beri geliştirilen Ortadoğu politikası, SSCB karşısında dezavantajlı bir konuma düşmüştür. Özellikle ABD ve İngiltere bu dezavantajı avantaja dönüştürebilmek için aynı yıl içerisinde Lübnan'a ve Ürdün'e müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu müdahaleleri Menderes hükümeti de desteklemiştir. İkinci yön ise iç politikada yaşanan gelişmelerdir. Bahsedildiği üzere, iktidar partisi DP ve muhalefet partisi CHP'nin bu olaya kadar dış politik bakışlarında herhangi önemli bir ayrışma görülmemektedir. Fakat bu olay, iç siyasette de özellikle 1957 yılı ile başlayan gerilim atmosferini arttırmış ve iktidar partisine izlediği dış politika nedeniyle eleştiriler gelmeye başlamıştır.

Fakat yine de yaklaşık iki yıl sonra 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’yi Irak’la benzer bir sonuçta buluşturan nedenin, çoğunlukla iç siyasi çekişmeler olduğu düşünülmektedir.

Son olarak; Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes’i iktidarda olduğu yıllarda dış politika kararlarında etkileyen nedenlere bakıldığında şunlar söylenebilir: İlk olarak; uluslararası sistemin çift kutuplu yapısı ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehditlerinin yoğunlukla devam ettiği algısı, Menderes’in kendisini güvenlik amaçlı Batı ittifaklarının bir üyesi konumunda bulmasına neden olmuştur. Menderes, sonuna kadar bu ittifak ilişkisini sürdürme çabası içerisinde olmuştur. İkinci olarak; Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan kötü ekonomik durumunun, Menderes’in iktidarı döneminde de devam etmesi ve Batı Bloğundan gerekli olan ekonomik yardımın alınması ihtiyacıdır. Bu yardımların alınması karşısında Türkiye de dış politikasını Batı ile uyumlu hale getirmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak; Türkiye’de 1945 yılı ile başlayan sosyolojik baskının ülkeyi demokrasi ve özgürlükler cephesine kaydırmasıdır. Dördüncü ve son olarak; Menderes’in kişisel özellikleri de ülkenin Batı’ya yakın politikalar almasında etkili olmuştur. Menderes’in gençliğinde aldığı Batı tarzı eğitim, 1945 yılına kadar tek parti yönetiminin yaşanması ve bu yönetimin her ne kadar Batıcılık ilkesine göre şekillendiği görülse de Menderes’e göre aslında demokrasiden yoksun oluşu gibi nedenlerdir. Bu yüzden 1946 yılıyla beraber demokrasiye geçiş ve “demokrasinin temsil edildiği” Batı’ya yakın politikaların izlenmesi; 1950 yılıyla beraber yoğunlukla sürdürülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akdevelioğlu, A. (2009). Dönemin Yönetimi. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde (479. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları, 15.Baskı.
- Akandere, O. (2003). Bir Demokrasi Beyanamesi Olarak Dörtlü Takririn Amacı ve Mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 5-28.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 17.baskı.
- Aydemir, Ş. S. (2001). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7.Basım.
- Bağcı, H. (2014). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 4.baskı.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*, İ. Bozdağ (Ed.). İstanbul: Tercüman Yayınevi.
- Bora, T. (2015). Adnan Menderes. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (331-348. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bostancı, M. (2013). Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7, (13), 171-184.
- Dokuyan, S. (2014). Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, (2/1), 151-169.
- Efegil, E. (2016). *Dış Politika Analizi Ders Notları*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2.Basım.
- Efegil, E. (2012). Türk Dış Politikası Karar Alma Sürecini Etkileyen Faktörler. E. Efegil ve R. Kalaycı (Ed.), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1* içinde(85-102. ss.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ertuğrul, N. İ. (2008). *Cumhuriyet Tarihi El Kitabı: 1923-2008*.Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Fırat, M. (2009). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde(576-614. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları, 15.Baskı.

- Fırat, M. Ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)* içinde (615-635 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları, 15.Baskı.
- Hale, W. (2013). *Turkish Foreign Policy since 1774*. New York: Routledge, 3.edition.
- İnan, S. (2002). *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- İnce, E. (2006 Güz). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, 59-78.
- Kaynar, M. K. (2015). Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (15-38. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodaman, T. (2013). Menderes'in Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları. H. Çakmak (Ed.), *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları* içinde (37-58. ss.). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Oğuzlu, T. (2012). Uluslararası Sistemin Yapısı ve Dış Politika. E. Efeğil ve R. Kalaycı (Ed.), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1* içinde (203-224. ss.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt1.1919-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 15.Baskı.
- Örmeci, O. (2010, 4 Ağustos). Adnan Menderes. Erişim Adresi: <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/08/adnan-menderes.html>
- Özcan, G. (2015). Ellili Yıllarda Dış Politika. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (97-134. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarol, M. (2014) *Bilinmeyen Menderes 1.Cilt*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Serbest, M. B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (4), 689-711.
- Topçu, İ.ve Akılmak Topçu, S. (2017, Mayıs-Haziran). Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 59-80.

- Trueman, C.N. (2015, 26 May). The United Nations and The Korean War. Erişim Adresi: <http://www.historylearningsite.co.uk/modern-world-history-1918-to-1980/the-united-nations/the-united-nations-and-the-korean-war/>
- Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, Özel Sayı.
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955-1959). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6,85-100.
- Zürcher E. J. (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 20.baskı.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 49001, 572 2277 3, 12 Haziran 1945.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001,102 638 8, 19 Ekim 1952.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 35 215 4, 24 Şubat 1955.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 1 8 19, 27 Ağustos 1955.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 6 31 1, 07 Temmuz 1956.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 62 381 10, 03 Kasım 1956.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 38 227 1, 16 Kasım 1956.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 62 381 28, 21 Aralık 1956.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 03001, 21 121 2, 11 Mart 1959.
- Akşam Gazetesi*, 25 Ağustos 1955.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1950.
- İstanbul Express Gazetesi*, 6 Eylül 1955.
- T.B.M.M. Tutanak*; C.3, 1950.
- T.B.M.M. Tutanak*; C.13, 1952.
- T.B.M.M. Tutanak*; C.1, 1955.
- T.B.M.M. Tutanak*; C.15, 1956.
- Biyografi. (2021). Erişim Adresi: <https://www.biyografi.info/kisi/adnan-menderes>
- Haberler. (2021). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/adnan-menderes/biyografisi/>
- KTB. (2021). Erişim Adresi: <http://dosim.kulturturizm.gov.tr/muze/89>
- Sabah. (2020). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/adnan-menderes/biyografisi/>

Seyritarih. (2009). Erişim Adresi: <http://seyritarih.blogspot.com/2009/>

Tarihi Olaylar. (2021). Erişim Adresi: <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/balkan-pakti-1953-225>

Yeni Asır. (2010). Erişim Adresi: https://www.yeniasir.com.tr/politika/2010/12/18/menderesi_ataturk_kesfetti

BÖLÜM 5

ÖCALAN'IN YAKALANMASI OPERASYONUNDA, KARAR MEKANİZMASINA YENİ KLASİK GERÇEKÇİ YAKLAŞIM AÇISINDAN KAPSAMLI BİR BAKIŞ

Dr. Burak KÜRKCÜ¹

¹Bakan Müşaviri, T.C. Ticaret Bakanlığı, Ankara, Türkiye burakkurcu1923@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5174-4988.

GİRİŞ

Abdullah Öcalan'ın 16 Şubat 1999'da Kenya'da gerçekleştirilen bir operasyonla yakalanarak Türkiye'ye getirildiği haberi o gün coşkuyla karşılanmış olmasına karşın, ardından pek çok soruyu da beraberinde getirmiştir. Yakalama operasyonu esnasında azınlık hükümetinin Başbakanı olan Bülent Ecevit'in 2004 yılında verdiği bir röportajda, Öcalan'ın neden Türkiye'ye teslim edildiğini anlayamadığı yönündeki beyanı bu soruları daha da artırmıştır.² Öcalan, bu kadar yıl boyunca Suriye'de barınma imkânı bulup ziyaretine giden Avrupa ülkelerinden pek çok siyasetçi ile görüşebilirken, Türkiye'nin bu operasyon için düğmeye neden 1998 yılında bastığı ve ABD'nin bu konuda neden yardımcı olduğu sorularının akademik alanda daha fazla araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalede, Yeni Klasik Gerçekçilik (*Neo-Classical Realism*) kuramı çerçevesinde Öcalan'ın yakalanma operasyonunun arka planına ışık tutularak, karar alma süreci uluslararası sistem, iç politika ve karar alıcı lider ekseninde incelemeye tabi tutulmaktadır. Operasyonun zamanlaması, ABD'nin yaklaşımı ve diğer bölgesel aktörlerin Türkiye'nin kararı karşısındaki tutumları iç ve dış dinamikler ekseninde analiz edilirken, sistemsel olanaklar ve kısıtlar çerçevesinde iç politika gelişmelerinin karar alıcı liderler tarafından filtrelendiği yönündeki tartışma ışığında elde edilen bulgular ortaya konulmaktadır.

² Radikal Gazetesi, Eylül 13, 2004.

Bir sonraki bölümde Yeni Klasik Gerçekçilik yaklaşımına ve çalışmanın metodolojisine dair kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, yakalama operasyonuna dair tarihsel bir özet sunularak karar süreçlerine odaklanılmaktadır. Gazete arşivleri, siyasi ve diplomatik hatıratlar ile ABD Dışişleri Bakanlığının gizliliği yakın zamanda kaldırılmış olan arşiv belgelerinden faydalanılarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Türkiye’de dış politikayı yürüten liderlerin iç politikadaki dinamiklerden nasıl etkilendikleri ve karar mekanizmalarını nasıl işlettiklerini vaka incelemesi olarak Öcalan’ın yakalanma operasyonu çerçevesinde analiz etmektir.³

1. KURAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA KURGUSU

Dış politika analizinde, yalnızca karar çıktıklarına odaklanıp bu kararların nasıl alındığı hususunda devlet altı seviyede bir incelemeye inmeyen Gerçekçilik ve Liberalizm gibi teorik yaklaşımların, insan doğasına dair çıkarımlar ile devlet davranışlarını anlamlandırma gayretleri dış politika yapım mekanizmasını açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Benzer devletlerin neden farklı dış politika davranışları sergiledikleri ya da farklı devletlerin neden benzer dış politika davranışları sergiledikleri hususlarını açıklayamayan bu geleneksel yaklaşımların ardılları bahse konu sorulara cevap aramaya çalışsa da, uluslararası sistem merkezli çıkarımları çok katmanlı bir incelemenin gerekliliğini ihmal etmektedir. Gerçekçiliğin ardılı olarak ortaya çıkan Yeni Gerçekçilik, Waltz’ın (1959) öncül çalışmalarında ortaya koyduğu

³ ABD Dışişleri Bakanlığı’nın gizliliği yakın zamanda kaldırılmış olan arşiv belgelerine, Bilgi Özgürlüğü Yasası (FOIA) çerçevesinde <https://foia.state.gov/Search/Search.aspx> adresinden “Case No” ve “File No” ile erişilebilmektedir.

birey ve devlet biçimindeki iki imajdan daha çok, yine Waltz'ın (1979) savaşın asıl sebebi saydığı ve üçüncü imaj olarak nitelediği anarşik uluslararası sisteme odaklanmıştır. Bu kapsamda, devletlerin güç dağılımlarıyla orantılı olarak uluslararası sistemin getirdiği kısıtlamalar ve olanaklar çerçevesinde dış politika oluşturabildikleri yaklaşımla, sistem seviyesinde bir analiz ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak dış politika oluşumunun karmaşık ve kompleks dinamiklerini açıklama noktasında iç politikaya daire belirli hususlara açıklama getirememiştir. Bu çerçevede, dış politikanın analiz edilebilmesi için, uluslararası sistemin kısıt ve olanaklarının karar alıcı liderler tarafından iç politika değişkenleri ekseninde bilişsel bir süreçle filtrelenmesini öneren Rose'un (1998) Yeni Klasik Gerçekçilik yaklaşımı, öne sürdüğü çok katmanlı yaklaşımıyla dış politika yapımında daha umut verici varsayımlar ortaya koymaktadır.

Her ne kadar dış politikanın iç politikadan izole edilerek uzun vadeli çıkarlara uygun stratejik kararlar almayı gerektirdiği yönünde bir anlayıştan bahsedilebilse de, iç politikada oy kaygısıyla seçim hesapları yapmak zorunda olan karar alıcı siyasi liderlerin dış politikayı tamamen izole ederek yürütmesi mümkün görünmemektedir. Özdamar'ın (2012: 486) belirttiği gibi, bu kaygı ulusal seçimlerin hemen öncesinde zirveye çıkarken, seçimlerden uzak dönemlerde şüphesiz daha düşük seyrebilmektedir. Bu noktadan bakıldığında, karar alıcı liderlerin uluslararası sistemi ve iç politikadaki dinamikleri ne derecede doğru veya yanlış anladığına bağlı olarak bilişsel teorilerin de belirttiği üzere dış politika davranışları değişiklik gösterebilmektedir (Jervis,

1976: 29). İç politikadaki dinamikler ise yalnızca seçim ve seçmen profiline göre değişen popülist yaklaşımlarla değil, aynı zamanda devlet ve toplum arasındaki ilişkiler, devlet kurumları ve elitlerin karar almadaki ağırlıkları ve karar mekanizmasına etki edebilen diğer aktörlerin de durumu bir arada değerlendirilerek anlaşılabilir.

Öcalan'ın yakalanması sürecinin kronolojik özeti gerek Özkan (2000) gerekse Yetkin (2004) tarafından yazılmış kitaplarda yayınlanmış; yakalanması sonrasında Savcılığa verdiği ifadelerde de tarihsel detaylar yer almıştır.⁴ Bunun yanında, kriz incelemesi açısından Aykan (1999), Mumcu ve Kahramaner (2004), Şihmantepe (2019: 173-181) ve Varouhakis (2009) tarafından hazırlanan akademik çalışmalar da konuya dair zengin bir içerik sunmaktadır.⁵ Bunlardan ilk üçü Öcalan'ın yakalanması operasyonuna Suriye ile ilişkiler açısından yaklaşmakta iken, Varouhakis ise Yunanistan iç politikası açısından izahat getirmektedir. Bu çalışma ise, söz konusu tarihsel akışa ilişkin adı geçen eserlerde yer alan bilgileri tutarlılık açısından arşiv belgeleriyle mukayese ederken, aynı zamanda karar sürecine ilişkin sistem ve devlet altı seviyelerde yapılan bir incelemeyi ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede, Öcalan'ın yakalanma operasyona ilişkin vaka incelemesi yapılırken operasyon kararının neden 1998 yılında alındığı ve bu kararı etkileyen sistemsel ve iç politika dinamiklerinin neler olduğu ile

⁴ Bu konuda, Öcalan'ın yakalanması sonrasında ilk sorgusunu yapan Uğur (2011) da sorguya dair detayları aktarmaktadır.

⁵ Fuat Aksu tarafından hazırlanan kriz ve karar denklemi içindeki incelemeler için ayrıca bkz <https://www.tdpkrizleri.org/index.php/1998-suriye-oecalan-krizi#ftn23> ve <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-iliskileri-etkileyen-temel-faktoerler/karsilikli-algilamalar/kars-l-kl-niyetlere-iliskin-alg-lamalar/1998-abdullah-oecalan-ve-pkk-bunal-m> Erişim Tarihi 17/01/2021.

başlanmaktadır. Ardından 16 Şubat 1999 tarihindeki yakalanma anına kadar alınan kritik kararların her birinin arka planına sistem, devlet-toplum ilişkisi ve devlet içindeki diğer aktörlerin yaklaşımı da esas alınarak Yeni Klasik Gerçekçi yaklaşım ekseninde açıklamalar getirmeye çalışılmaktadır.

1998 yılında, ne oldu da 1979 yılından beri Suriye’de rahat biçimde faaliyet gösteren Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması kararı alındı? Türk dış politikasındaki bu kararın arka planında, uluslararası sistemdeki gelişmeler ekseninde devlet altı seviyedeki aktörleri ve karar alıcı liderleri etkileyen dinamikler nelerdir? ABD’nin bu konuda Türkiye’ye sunduğu destek Ecevit’in öngördüğü üzere ABD içindeki bir lobi veya grubun ABD devletinin Kürtlere ve bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik politikalarından duyduğu rahatsızlığın bir tezahürü müdür?⁶ Yoksa, tam aksine, eski Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman’ın 2007 yılında tahminlerini paylaştığı biçimde ABD’nin bu politikayı desteklemeye devam ettiği ve 2003’te gerçekleştirdiği Irak’a yönelik operasyonun planlarının 1998 yılında yapılmış olması sebebiyle, hem Türkiye’yi bu politikada yanında görebilmek hem de Irak’ın kuzeyindeki Barzani’nin Kürdistan Demokratik Parti’si (KDP) ile Talabani’nin Kürdistan Yurtseverler Birliği’ni (KYB) uzlaştırarak liderlik noktasında ön plana çıkarabilme gayretlerinin bir sonucu mudur?⁷ Bir yandan Türkiye’nin karar mekanizmasının dinamikleri araştırılırken, bir yandan da ABD Dışişleri Bakanlığı’nın gizliliği kaldırılmış belge-

⁶ Sabah Gazetesi, Nisan 13, 2005.

⁷ “PKK’la geçen 24 yılın komutanları”, Milliyet, Kasım 3, 2007.

lerinin incelenmesi suretiyle söz konusu soruların cevabına ulaşılmaya çalışılmaktadır.

2. ÖCALAN'IN YAKALANMASI VE KARAR DİNAMİKLERİ

16 Eylül 1998 tarihinde, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde, Suriye sınırına yakın bir mevkide dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in Suriye'ye yönelik sert ve son uyarı niteliğindeki konuşmasının ardından 1 Ekim 1998 tarihinde farklı bir ton ama benzer bir içerikle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından bu uyarının TBMM açılış konuşmasında tekrar edilmesi, Öcalan'ı toprakları içinde barındıran Suriye açısından ciddi bir kararın alınmasını zorunlu kılmıştır.⁸ Suriye yönetiminin baskıları sonucunda 9 Ekim 1998'de, PKK sempaticisi olan ve Almanya'da yaşayan Abdullah Sarıkurt ismine düzenlenmiş pasaportla, Suriye'yi terk ederek önce Yunanistan'a gidip burada geçirdiği birkaç saatin ardından Rusya'ya geçen Öcalan, 12 Kasım 1998'de İtalya'ya geçmek üzere buradan ayrılmıştır.⁹ İtalya'ya giriş yaptığı 12 Kasım günü tutuklanarak 20 Kasım'da ev hapsine karar verilmesine rağmen, siyasi sığınma talebi reddedilmiş olmakla birlikte 16 Aralık'ta serbest bırakılması ve bu sayede tekrar Rusya'ya kaçması, krizi daha da derinleştirmiştir. 29 Ocak 1999'a kadar

⁸ Orgeneral Atilla Ateş'in konuşması için bkz <https://www.youtube.com/watch?v=sNIIGqPPC8w> Erişim Tarihi: 11/01/2021; Cumhurbaşkanı Demirel'in Meclis açılış konuşması Yılmaz (2011: 128) tarafından yayına hazırlanmıştır. Konuşmanın tam metni için bkz, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/cumhurbaskani_genel_kurul_konusmalari/CB_konusmalari_cilt_2.pdf Erişim Tarihi: 11/01/2021.

⁹ Burada Gökçan (2018: 172), Elik'ten (2012: 85) alıntı yaparak Öcalan'ın Suriye'den çıkışının 17 Ekim olduğuna dair bir değerlendirmenin de bulunduğunu belirtmektedir. Ancak gerek ABD arşiv belgeleri, gerekse Kalenderidis ve Öcalan'ın notlarında bu tarih 9 ekim olarak teyit edilmektedir.

kaldığı Rusya'dan Yunanistan Deniz Kuvvetlerinde görevli bir subay olan Andonis Naksakis ile aynı uçakla ayrılıp Yunanistan'a geri dönmüştür. Burada geçirdiği birkaç gün sonrasında 2 Şubat'ta Yunan İstihbarat subayı Albay Savvas Kalenderidis'in refakatinde önce Hollanda'ya geçmek üzere transit olarak Belarus'a inmesi ve ülkeye giriş yapamayınca Yunanistan'a dönerek Korfu Adası'ndan uçağa binip Kenya'da Yunan Büyükelçiliğine sığınması, sürece dair soru işaretlerini daha da artırmıştır. Kalenderidis'in (2011) ifadelerine göre; Öcalan, siyasi sığınma talebinde bulunacağı nihai varış ülkesi olan Güney Afrika öncesi geçici bir güzergâh olarak belirlenen Kenya'ya Güney Kıbrıs Rum Yönetimi vatandaşı ve PKK sempaticisi olan gazeteci Lazarov Mavros ismine düzenlenmiş pasaport ve Yunan Falcon jeti ile giriş yapmış ve Yunan Büyükelçisinin kançılıryasına yerleşmiştir. PKK lideri, 15 Şubat 1999'da elçilik binasından çıkarak Nairobi Havalimanı'na ulaştığında Türk Milli İstihbarat Teşkilatı'nın Kenyalı yetkililerle ortak gerçekleştirdiği operasyon sonucunda yakalanmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. Bu süreçte ABD'nin siyasi desteği ve hatta ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı CIA'nın yakalama operasyonunda bizzat destek verdiği yönündeki değerlendirmeler literatürde sıklıkla tekrarlanmıştır. Ancak bu çalışmada literatürde yoğunlukla işlenen sürecin kronolojik örgüsünden ziyade, Türkiye'nin bu yakalama operasyonuna dair kararını etkileyen iç dinamiklerin ve uluslararası gelişmelerin siyasi liderler tarafından ne ölçüde dikkate alındığına odaklanılmaktadır.

2.1. Uluslararası Sistem: Olanaklar ve Kısıtlar

Uluslararası sistemin imkân ve kısıtları açısından bakıldığında, ilk etapta ABD'nin politikalarına ve tutumuna odaklanmak isabetli olacaktır. Birinci Körfez Savaşı olarak anılan, 2 Ağustos 1990'da ABD'nin Irak'a karşı başlattığı Çöl Kalkanı Operasyonu ile 17 Ocak 1991'de devam ettirdiği Çöl Fırtınası Operasyonu sonrasında, 1998 yılının kritik bir evre olduğunu belirtmek gerekir. 16 Aralık 1998'de başlatılan Çöl Tilkisi Operasyonu'na geline süreçte Ortadoğu'ya dair politikalarının Öcalan'ın yakalanma operasyonu açısından da sistemsel olanak ve kısıtlamaları ortaya çıkardığı değerlendirmesi bu noktada önem arz etmektedir. Körfez Savaşı sonrasında Saddam Hüseyin'i düşürebilmek için Irak'a yönelik nihai operasyona hazırlık evresinde, özellikle Irak'ın kuzeyindeki yerel aktörlerden Mesud Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) uzlaştırma girişimleriyle ön plana çıkan ABD'nin bölgesel politikasının 1998 yılının Eylül ayında adı geçenler ile ABD arasında imzalanan bir anlaşma ile sonuçlandığı da düşünüldüğünde, bölgede Türkiye başta olmak üzere bölgesel aktörlerin bu politikaya uyum sağlaması ya da en azından karşı çıkmaması için ABD'nin çaba gösterdiği ifade edilebilir.¹⁰

Henüz 11 Eylül saldırıları gerçekleşmemiş olmakla birlikte, ABD'nin teröre karşı küresel mücadeleyi başlatması ve bu çerçevede PKK,

¹⁰ İlgili anlaşmaya dair ABD resmi basın açıklaması için bkz <https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980917a.html> Erişim Tarihi 23/01/2021.; Burada, ABD Kongresi'nin Saddam Hüseyin'i devirmek için Barzani ve Talabani hareketlerine 97 milyon dolarlık bir ödenek çıkarılması kararını onayladıklarını da not etmek gerekir. Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692864.

Hamas, Hizbullah ve Ebu Nidal gibi örgütleri 8 Ekim 1997’de terör listesine alması da eklendiğinde, 1998 yılının Öcalan operasyonu açısından sistemsal anlamda Türkiye için iki sebepten ötürü ciddi olanaklar sunduğu değerlendirilebilir.¹¹ Birincisi, terörle mücadele konusunda ABD’nin küresel bir mücadele yürütüyor olması, PKK ile mücadelede hem Suriye ve Yunanistan gibi komşu ülkelerin hem de AB ülkelerinin Türkiye ile işbirliği konusundaki isteksizliğini ortadan kaldırıp, PKK lideri Öcalan’ın yakalanması konusunda uzlaşmanın önünü açabileceği düşünülebilir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı’nın arşiv belgelerinde 1998 yılında Büyükelçiliklerden merkeze iletilen terörle küresel mücadele raporlarının öne çıkması; bu raporlarda ayrıca Öcalan’ın terör örgütü lideri olduğunun ve ABD’nin tavrının net olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.¹²

İkinci husus olarak, Barzani ve Talabani’yi uzlaştırmaya çalışıp Irak operasyonu öncesi diğer bölge ülkelerinin kendisiyle işbirliği yapmasını hedefleyen ABD’nin, bölgedeki istikrara terör eylemleriyle zarar veren PKK’nın liderinin yakalanması konusunda Türkiye’nin politikasına karşı çıkmayacağı düşüncesi belirtilebilir. Burada, Barzani ve Talabani’nin ortak hareket etmesinin ötesinde, Irak’ın toprak bütünlüğüne zarar verecek bölgesel politikalara sıcak bakmayan Türkiye’nin ABD’nin bu yaklaşımına karşı çıkabileceği endişesinden ötürü, Öcalan’ın yakalanması operasyonuna ABD’nin verdiği desteğin mecburi-

¹¹ PKK’nın ABD tarafından terör örgütü listesine alındığı resmi ilan için bkz <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/> Erişim Tarihi: 20/01/2021.

¹² Suriye, Yunanistan ve Rusya Büyükelçiliklerinden iletilen ve Öcalan’ın durumunu da kapsayan terörle küresel mücadele raporları için bkz Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692918, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692917 ve Case No. F-2012-26902 Doc No. C05197971.

yetten kaynaklı olup olmadığı da tartışmaya açık bir noktadır. İlginçtir ki, ABD Ankara Büyükelçisi'nin 12 Aralık 1998'de Washington'a ilettiği bir mesajda, Öcalan'ı kınayan bir mesaj yayınlaması uyarısına rağmen Talabani önderliğindeki KYB'nin bunu yapmamış olmasının ve PKK ile bağıni kesmemesinin rahatsızlık oluşturduğu belirtilmekte; ayrıca bu durumun Türk Genel Kurmayının irtibat subayının Süleymaniye'ye geri dönüşünü de geciktireceği vurgulanmaktadır.¹³ Benzer şekilde, 24 Aralık 1998 tarihindeki bir diğeri mesajında da, Amerika'nın Sesi (Voice of America) adlı yayın organında Öcalan'a ilişkin bir röportajın yayınlanmasındaki zamanlamanın Türkiye açısından oluşturduğu rahatsızlık hatırlatılarak, Kuzeyden Keşif Harekatı'nın Türk Parlamentosunda yeniden oylanacağı bir anda yayınlanacak bu röportajın ABD açısından oluşturacağı sorunların altı çizilmektedir.¹⁴

Bu noktada Robins (2003: 320-325), KDP ile KYB'nin anlaşması neticesinde PKK'nın varlığının bölgede sorun oluşturduğunu ve tasfiyesi noktasında özellikle KDP'nin Türkiye'nin operasyonlarına sıcak baktığını ifade etmektedir. Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'dan aktaran Baytok (2001: 179) ise, Bakü-Ceyhan Boru Hattı ile birlikte Hazar ve Kafkasya Bölgesi enerji koridoru üzerindeki stratejik çıkarları çerçevesinde ABD'nin Türkiye'yi oturttuğu konumun daha da önemli hale geldiğini belirtmekte; Öcalan'ın yakalanmasına verdiği desteğin gerekçesini de buna bağlamaktadır.

Öcalan'ın Suriye'den çıkarılıp Kenya'da yakalandığı ana kadarki süreçte, ABD'nin İtalya, Almanya, Yunanistan, Belçika ve Hollanda

¹³ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692930.

¹⁴ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693053.

başta olmak üzere tüm Avrupa ülkelerine ve ayrıca Rusya'ya Öcalan'a sığınma hakkı vermemeleri ve yargılanmak üzere Türkiye'ye teslim etmeleri konusunda baskı yaptığı görülmektedir. Bu belgelerde sıklıkla tekrar edilen üç hususun ise “Öcalan'ın adil yargılanmak üzere Türkiye'ye teslim edilmesi”, “Teröre karşı açılan savaşta işbirliği” ve “Türkiye'nin AB üyeliği için insan hakları konusunda iç problemlerini çözme fırsatı” biçiminde aktarıldığı dikkat çekmektedir.¹⁵ Bu noktada, ABD'nin Türkiye'ye özellikle diplomatik seviyede sağladığı desteğin, hem teröre karşı açtığı küresel savaşta Türkiye'yi yanında görebilmek hem de Türkiye'nin insan hakları ve Öcalan konularında AB ile uyumu zedeleyebilecek politikalardan uzak durabilmesini sağlamak ekseninde şekillendiği ifade edilebilir. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Demirel, Öcalan Türkiye'nin kesin ve kararlı tavrı dikkate alındığında, ABD'nin Türkiye'ye engel olamayacağı bir sürece girilmiş olduğunu ve ABD'nin bu noktada en azından Öcalan'ın Türkiye'ye sağ getirilerek adil bir yargılama sürecine girmesini sağlamaya odaklandığını belirtmektedir.

AB'nin bu konudaki yaklaşımının ABD ile aynı paralelde seyretmemesi sistemsel kısıtlamalar noktasında ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin PKK ile mücadelede askeri yaklaşıma ağırlık verdiği değerlendirilmesiyle insan hakları noktasında problemlerin ortaya çıktığını öne süren AB'nin, Öcalan'ın yakalanması ve Türkiye'ye teslim edilmesi hususunda ABD kadar istekli olmayışı Türkiye açısından bir kısıt oluşturmaktadır. Bu anlamda, ABD Dışişleri Bakanlığı belgeleri de

¹⁵ Bu çalışmada atıf yapılan belgelerin çok büyük bir kısmında bu hususlar yer aldığı için ilgili notlar takip edilebilir.

Türkiye'nin PKK ile mücadelesini insan hakları konularından ayrı tutan ABD yaklaşımının aksine bu mücadeleyi insan hakları problemlerinin gerekçesi gören AB anlayışını hatırlatmaktadır.¹⁶

Sistemsel gelişmeleri etkileyebilecek bir diğer aktör olan Rusya'nın durumuna bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Devlet Başkanı Boris Yeltsin'le birlikte iç ve dış politikada çalkantılı bir süreç içinde olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Her ne kadar Kozyrev Doktrini ile yakın çevresinde eski etkinliğini yeniden elde etme gayretine girmiş olsa da (Litera, 1995); Suriye'ye Soğuk Savaş döneminde olduğu kadar destek sağlayamadığı, ABD'ye karşı da ekonomik ve siyasi açıdan eski dönemlere nazaran daha pasif durduğu belirtilebilir. Bu noktada, Rus Meclisi Duma'nın 4 Kasım 1998'de Öcalan'a sığınma hakkı vermesi kararının hukuki bir geçerliliği olmasa da, gerek bu karar gerekse Öcalan'ın Suriye'den çıktıktan sonra iki defa Rusya'da barınabilmesi hususunda Türkiye'nin tek başına yaptığı baskıların ümit edilen sonucu vermediği ve ABD'nin bu konudaki desteğine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya'nın Öcalan'ın toprakları içinde olmadığı açıklamaları karşısında Türkiye Başbakanı Yılmaz'ın 19 Ekim 1998'de Rus Büyükelçisi Lebedov'a Öcalan'ın barındığı Rus devlet binasının adresini dahi vermiş olması ve Cumhurbaşkanı Demirel'in de 29 Ekim resepsiyonda Rusya'ya yönelik baskıyı artırmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamamıştır. Burada, ABD Moskova Büyükelçiliği'nin Washington'a ilettiği 4 ve 5 Kasım 1998 tarihli raporlara bakıldığında; ABD'nin baskılarına cevap

¹⁶ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692938.

olarak Rus yönetiminin Öcalan'ın varlığını kesin bir dille reddetmiş olmasına rağmen Duma'nın bu kararından Yeltsin yönetiminin memnuniyetsiz olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Duma'da Öcalan'a sempati duyan Yablaka Partisi'nin bu karara desteğinin asıl sebebinin, Hazar Bölgesi enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın çıkarlarının Türkiye tarafından tehdit edilmiş olmasından ötürü Türkiye'yi zor duruma sokmak olduğu değerlendirilmesine de yer verilmektedir.¹⁷

Bu çerçevede, Öcalan'ın yakalandığı dönem, ABD'nin hegemon liderliğinde Rusya ve AB gibi güç merkezlerinin de bulunduğu uluslararası sistem, teröre karşı açılan küresel savaş ve Ortadoğu'ya dair stratejik yaklaşımlar dikkate alınarak bölgedeki en önemli aktörlerden olan ve müttefikliğine ihtiyaç duyulan Türkiye açısından ciddi olanaklar sunmaktadır.

2.2. İç Dinamikler

Türkiye'de 28 Şubat 1997 tarihindeki askeri muhtıra sonrası Başbakan Necmettin Erbakan'ın istifasıyla sonuçlanan süreçte, devlet elitleriyle toplumun muhafazakâr kesimi arasında bir uzaklaşma olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Devlet elitlerinin içinde ise, bir tarafta PKK ile mücadelede sert politikalar takip edilmesini tercih edenler ile muhafazakâr kesime zaten mesafeli olmakla birlikte AB'ye üyelik hedefi çerçevesinde insan hakları konusunda askeriyenin mevcuttaki politikalarını da eleştiren ve “aydınlar” olarak kendisini tanımlayan bir elit arasında süregelen uyumsuzluğu da vurgulamak gerekir. Bu kap-

¹⁷ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692640, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692641.

samda, askeri muhtıra sonrasında toplumun devletten uzaklaşabileceği endişesiyle birlikte, tüm toplumun ortak biçimde memnuniyet duyacağı Öcalan'ın yakalanması operasyonunun bu dönemde başlatılması, siyasi karar alıcılar açısından iç dinamikleri okuma eksenli bir yaklaşım olarak görülebilir. Liderlerin iç dinamikleri kendi bilişsel süreçleri içinde filtreledikleri karar mekanizmasında, 28 Şubat sonrasında askeriyenin de etkisinin hâkim olduğu zayıf ve istikrarsız koalisyon hükümetlerinin Öcalan operasyonun oluşturacağı etkiyle birlikte iç politika oy kazandırabilecek bir süreci de isteyeceklerini hatırlatmak doğru olacaktır. Buna, Öcalan'ın ülkenin ekonomisini ve güvenliğini ciddi şekilde tehdit eden, 1996 yılında ilan ettiği, büyük şehirlerde intihar saldırılarını başlatma kararı da eklendiğinde (Alan, 2016: 53), karar alıcı liderler açısından Öcalan'ın yakalanması birinci öncelik haline gelmiştir. Başbakan Mesut Yılmaz'ın da bu dinamiklere uygun olarak Öcalan'ın yakalanması operasyonunda Cumhurbaşkanı Demirel ve Orgeneral Ateş ile aynı çizgide durduğu anlaşılmaktadır.

Burada, devlet kurumları ile siyasi karar alıcı liderlerin dış politika kararları noktasında müzakere masası olarak görülebilecek Milli Güvenlik Kurulu toplantılarının da iç dinamikleri anlama noktasında önem arz ettiğini belirtmek gerekir. Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan ve Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve ilgili diğer bakanlardan oluşan üyeleriyle Türkiye'nin iç ve dış politikalarına dair kararları tartışan bu kurul, basın bildirimleri ile gündem değerlendirmesi sunmaktadır (Öztürk ve Yurteri, 2011). Bu çerçevede, 1998 yılı Temmuz ayında gerçekleştirilen MGK toplantısında Öcalan'ın yakalanması için

fikir birliğine varıldığı ve operasyon için gerekli diplomatik ve askeri hazırlıkların yapılmasına karar verildiği anlaşılmaktadır (Yetkin, 2004: 203). Bu noktada, Öcalan'ın ele geçirilmesine dair kararın 1998 yılından ziyade 23 Ocak 1996'da iletilen sert nota ile güçlendiğini ifade etmek gerekir (Öymen, 2017: 406). Her ne kadar 1996'da gerçekleştirilmesi planlanan operasyon son dakikada gazeteci Yalçın Küçük tarafından Öcalan'a haber sızdırıldığı için başarısız olsa da, Suriye'ye bu tarihten itibaren yoğun bir diplomatik baskının başlatıldığı dikkat çekmektedir.¹⁸

O dönem için toplumdaki beklentinin, uzun yıllardır terör nedeniyle kaybedilen hayatların yarattığı travmadan ötürü, Öcalan'ın ölü ya da sağ biçimde ele geçirilmesi ve sağ olarak Türkiye'ye getirilmesi halinde idam cezasına mahkûm edilmesi olduğu değerlendirilebilir. Devlet elitleri açısından ise, bir yandan Öcalan'ın yakalanması ile toplumda güven ve huzur duygusunu temin etmek, diğer yandan da devletin güvenlik kaygılarını ortadan kaldırırken aynı zamanda Avrupa ve ABD ile ilişkilere zarar vermeden yargılama sürecini tamamlayabilmek kaygısı ön plana çıkmaktadır. Burada, aydınlar olarak tanımlanan grubun içinde yükselen sesin, insan hakları konusunda yasal düzenlemelerin yapılması halinde hem AB ile entegrasyonu hem de Öcalan'ın Avrupa ülkelerinden iadesini daha kolaylaştıracağı düşüncesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasi karar alıcı olan liderlerin ka-

¹⁸ Yalçın Küçük'ün söz konusu beyanı ve ifadesindeki diğer detaylar için bkz <https://www.haberturk.com/gundem/haber/121050-iste-yalcin-kucukun-carpici-ifadesi> Erişim Tarihi: 10/01/2021.

rarlarının da, uluslararası sistemin getirdiği değişkenlere göre bu iç dinamikler ekseninde şekillenmiş olduğu değerlendirilmektedir.

Karar sürecini etkileme noktasında, askeri muhtıra sonrasında askeri-
yenin dış politika yapımı üzerindeki etkisini artırmış olması ve hatta
Robins'in (2003: 66) ifadesiyle bazı generallerin adeta ikinci bir Dı-
şışleri Bakanı gibi davranması, ayrıca bu etkinliğini siyasi liderlere
politika önerileri sunmakla yetkili Milli Güvenlik Kurulu üyesi olan
generaller vasıtasıyla pekiştirmesi vurgulanması gereken hususlardır.
Bunun yanında, yakalama operasyonu boyunca Başbakanlık yapan
liderlerden Yılmaz'ın zayıf bir koalisyon hükümetini idare ederken bir
de güven oylaması problemiyle karşı karşıya oluşu da bir başka husus-
tur. Yılmaz'ın güven oylaması sonucu hükümetinin düşmesinin ardın-
dan 11 Ocak 1999'da Başbakanlık koltuğuna oturan Ecevit'in ise, bir
azınlık hükümetiyle gelecek seçimlere kadar yönetimde oluşu da Öca-
lan'ın yakalanma operasyonunun iç politikadaki dinamiklere ne denli
bağlı olduğunu göstermesi açısından önemli görülmektedir.

2.3. Karar Süreci Analizi

Yeni Klasik Gerçekçilik, liderlerin sistemsel dinamikler ile iç değiş-
kenleri filtrelerken sadece doğru algılamalarını değil, yanlış algılam-
larını da karar sürecinin ana faktörü olarak kabul etmektedir. Bu de-
ęerlendirmeden hareketle, Türkiye'nin yakalama operasyonu boyunca
uyguladığı zorlayıcı diplomasi ve diplomatik baskıların de arka planı-
na ışık tutmak gerekir.

ABD ve Rusya'nın haricinde bu süreç boyunca en çok gündeme gelen ülkelerin Suriye, Yunanistan, İtalya, Almanya ve Kenya olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin zorlayıcı diplomasiyi kullanarak hangi aşamaya kadar gelebildiği önem kazanmaktadır. CIA tarafından 24 Mart 1988'de hazırlanan bir rapora göre; Öcalan'ın 1979'da Suriye'ye ilk yerleştiği dönemden beri PKK ve Öcalan kartını hem Türkiye'nin güvenlik ve su politikalarına karşı bir koz olarak kullanmaya gayret eden hem de kendi iç politikasında demografik bir manevra unsuru olarak kullanan Hafız Esad yönetimi (Aykan, 1999: 175), aslında 1987 yılında da Öcalan'ı sınır dışı etmek istemiş, fakat bunda başarılı olamamıştır.¹⁹

Türkiye'nin 23 Ocak 1996'da Suriye'ye ilettiği sert notadan itibaren yoğunlaştırdığı baskılar ve 1998 yılının Eylül ayındaki doğrudan savaş tehdidi sonucunda, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden aldığı destekten artık yoksun kalan Suriye'nin kendi iç ve dış politika dinamikleri ışığında Öcalan'ı topraklarından çıkarma kararı aldığı görülmektedir. 20 Ekim 1998'de Türkiye ile imzaladığı Adana Muta-bakatı öncesinde Öcalan'ı sınır dışı ederek yıllardır kullandığı bu karttan vazgeçme ve PKK ile mücadelede Türkiye ile ortak hareket etme kararının nasıl şekillendiği, bu noktada önem kazanmaktadır. ABD Şam Büyükelçiliği'nin Washington'a yazdığı bir rapora göre, 1998 yılının başında terörle mücadele konusunda ABD ile uzlaşan Suriye'nin, 1997 yılında İsrail'in terör bombalamalarına maruz kalmasıyla gerilen ilişkileri düzeltmek amacıyla Arap-İsrail uzlaşısının hayata

¹⁹ <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88-01203R000200060002-2.pdf>
Erişim Tarihi: 21/01/2021.

geçmesi için de gayret gösterdiği vurgulanmaktadır.²⁰ Aynı rapor, 1998 yılının Nisan ayında da Arap Birliği ülkeleriyle teröre karşı ortak mücadele hususunda anlaşma imzalayarak Eylül ayında bir grup radikal örgüt üyesini Cezayir'e teslim eden Suriye'nin, terörle mücadele noktasındaki işbirliğinin 1998 yılında yükselmesine işaret etmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında, güney komşusu olan İsrail ile gerilimi azaltma gayreti içindeki Suriye'nin, o dönem İsrail ile yoğun bir müttefiklik ilişkisi içerisinde olan kuzey komşusu Türkiye ile ilişkileri olumsuz anlamda tırmandırmaktan uzak durması da bu açıdan değerlendirilebilmektedir. Türkiye perspektifinden bakıldığında, 1996 yılında İsrail ile imzaladığı Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması sonrasında imkân ve kabiliyetlerini daha da güçlendirmişken (Robins, 2003: 75), Suriye'yi bir yakın savaş tehdidiyle zorlayıp yıllardan beri boğuştuğu terör sorununu bitirecek hamle olarak Öcalan'ı yakalama kararını kabul ettirebileceği uygun fırsatı bulmuş görünmektedir. Bu anlaşmanın Suriye'yi PKK'ya verdiği destekten alıkoyacak bir işbirliğini de not etmiş olması (Aykan, 1999: 176), Suriye açısından sorunun ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Eski Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ve emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın (1996) ortaya koyduğu ve Türkiye'nin o dönemki güvenlik politikasını temelden etkileyen "İki Buçuk Savaş Stratejisi", Türkiye'nin aynı anda Suriye ve Yunanistan ile tam, PKK ile de yarım bir savaşa hazırlıklı olması ve güvenlik algısını bu çerçeveye oturtması gerektiği üzerinedir. Bu anlamda, Öcalan'ın yakalanması sürecinde,

²⁰ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692918.

uzun yıllardan beri PKK'ya ve Öcalan'a desteğini devam ettiren bu iki ülkeye yönelik zorlayıcı diplomasinin eş zamanlı yürütülmesi önem taşımaktadır. Suriye'den çıktığında Pasok Partisi Milletvekili Kostas Baduvas'ın davetiyle Yunanistan'a geçen, ancak Yunan İstihbarat Birimi EYP'nin başkanı Haralamvos Stavarakakis'in havaalanındaki uyarıları doğrultusunda birkaç saat içinde buradan Rusya'ya ayrılan Öcalan'ın, Türkiye'nin ABD'den aldığı siyasi destekle birlikte uyguladığı diplomatik baskı ve zorlayıcı diplomasi neticesinde bu yolu seçmek durumunda kaldığı görülebilir.²¹ Her ne kadar Yunanistan Parlamentosu içinde Öcalan'a siyasi sığınma hakkı verilmesi yönünde sesler yükselmiş olsa da, ABD Atina Büyükelçiliği'nin Washington'a ilettiği raporlara göre Simitis Hükümeti'nin bu konuda kati suretle farklı düşündüğün ve ABD'ye verilen taahhüt çerçevesinde Öcalan'ın ülkeleri içinde barınmasına müsaade edilmeyeceğinin not edildiği görülmektedir.²² Nitekim Tuygan (2012: 103) AB tarafından bu konuda eleştirilen Yunanistan Dışişleri Bakanı Pangalos'un tüm AB üyesi ülkelere yazdığı bir mektupla bir yandan Türkiye'nin Yunanistan'a yönelik 'terör destekçisi' biçimindeki ithamlarını eleştirmiş, bir yan-

²¹ Öcalan ifadesinde kendisiyle havaalanında görüşen kişinin Dimitris isimli bir istihbarat yetkilisi olduğunu belirtmiş, Özkan (2000: 83) da bu kişinin Dimitris Stavarakakis olduğunu ifade etmiştir. Ancak, söz konusu kişinin EYP'nin başkanı Haralamvos Stavarakakis olduğu bu görüşmede yanlarında olduğunu ve Öcalan'ı ilk karşılayanın kendisi olduğunu bildiren Kalenderidis tarafından düzeltilmektedir.

²² 17 ve 18 Kasım 1998 tarihli yazışmalar için bkz Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692714, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692661 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692665.

dan da PKK'ya hükümetleri bazında resmi bir desteklerinin olmadığını yinelemiştir.²³

Diplomatik baskılar çerçevesinde Öcalan'ın ülkelerine girişini ya da sığınma talebini kati suretle reddeden Avusturya, Belçika, Fransa, Danimarka ve Hollanda'nın aksine Yunanistan'ın Öcalan'a bu denli yardımcı olmasının arka planına değinmek gerekir.²⁴ Tarihsel problemlerle birlikte özellikle 1996 yılındaki Kardak Kayalıkları krizi esnasında Yunanistan iç politikasında yaşanan çalkantı Simitis hükümetine zor duruma düşürmüştü ve hem milliyetçi hem de sol eğilimli Parlamento üyelerinin yoğun baskısına maruz bırakmıştır. Bu durum çerçevesinde, her ne kadar Simitis hükümeti Türkiye ile yeni bir krizi tetiklemesinden endişe ettiğinden dolayı Öcalan'ı ülke topraklarında görmek istemese de, özellikle Pasok Partisi ve istihbarat teşkilatı EYP içindeki Öcalan sempatisini milletvekillerinin yarattığı "oldu bitti" ile dış politikada iç politikanın baskısı ile uğraşmak durumunda kalmıştır (Varouhakis, 2009: 6). Bu noktada, Kalenderidis'in anlatımları ve Varouhakis'in (2009) notlarına ilaveten sol eğilimli Eleftherotypia gazetesi de Öcalan'ın Yunanistan'daki safahatını anlattığı basın bildirisinde PKK'yı devlet kurumları nezdinde verilen desteğe de değinmektedir.²⁵ Nitekim Öcalan'ın yakalanması sonrasında Simitis hükümeti başarısızlık sebebiyle istifa etmek durumunda kalmıştır. İlaveten, 1997 yılının Aralık ayındaki AB Lüksemburg Zirvesi sonucunda Gü-

²³ Yunanistan'ın bu konudaki taahhüdü de Atina'dan Washington'a iletilen mesajda yer almaktadır. Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693051.

²⁴ Söz konusu baskılara ve ülkelerin olumlu cevaplarına dair yazışmalar için bkz Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692898, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693129 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693127.

²⁵ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693167.

ney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs adasını temsil edecek şekilde AB'ye tam üyelik sürecinin başlatılması kararı ile Türkiye'nin üyeliği için Yunanistan ile olan problemlerini çözüme kavuşturması koşulu bir arada düşünüldüğünde, Yunanistan içindeki bir grubun Türkiye'yi sorun oluşturan ülke olarak gösterebilme çabaları çerçevesinde Öcalan krizinin tırmanmasını istemiş olabileceği de yorumlanabilir.²⁶

Burada, İtalya karar mekanizması noktasında ilginç bir durum sergilemektedir. Öcalan'ı İtalya'ya geldiği an tutuklayıp, sonra bu tutukluluğu ev hapsine çevirerek bilahare serbest bırakan İtalya'nın, bir yandan Türkiye'nin Öcalan'ın iade edilmesi yönündeki talebini reddederken diğer taraftan Öcalan'ın siyasi sığınma talebini de kabul etmeyecek sınır dışı etmesi, diplomatik baskıların sonuç verip vermediği konusunda soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinin bu hususta üç noktaya ışık tuttuğu görülmektedir. İlk olarak, ABD Roma Büyükelçiliği ile Washington arasındaki yazışmalara bakıldığında, İtalyan yetkililere ABD tarafından terörist olarak kabul edilen Öcalan'ın ülkeye geldiği an tutuklanması ve adil yargılanmak üzere Türkiye'ye iade edilmesi noktasında baskı yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷ İkinci olarak, İtalya Adalet Bakanı Oliviero Diliberto'nun eski partisi olan Komünist Yeniden Yapılandırma Partisi üyelerinin 1998 yılının Eylül ayında Öcalan'ı Suriye'de ziyaret ettik-

²⁶ Lüksemburg Kararına ilişkin olarak Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın tepkisi için bkz http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanliginin_-ab-luksemburg-karari-ile-ilgili-aciklamasi_-14-aralik-1997.tr.mfa Erişim Tarihi 14/01/2021.

²⁷ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692677.

leri hususu vurgulanmaktadır.²⁸ Bu noktada, adı geçen partinin üyelerinin Öcalan'a sığınma hakkı verilmesi yönünde iktidara ve Başbakan Massimo D'alema'ya baskı yaptığı ve bunu iç politika malzemesi olarak kullandığının altı çizilirken, bu durumun Öcalan'ın Türkiye'ye iade edilmesi kararını hukuki olmaktan çok siyasi hale getirdiği ifade sine yer verilmektedir. İtalyan hükümetinin, Öcalan'ı Türkiye'deki idam cezası sebebiyle iade etmesinin kendi yasalarına uygun olmadığını ve 1990 yılında Almanya'nın yayınladığı yakalama kararına istinaden talep etmesi halinde Almanya'ya iade edilebileceğini belirtmesi, Türkiye'nin diplomatik baskılarını da artırmasını beraberinde getirmiştir. ABD Ankara Büyükelçiliği'nin Washington'la yaptığı yazışmalar ise Başbakan Yılmaz'ın ABD'nin Rusya'ya yönelik baskısından duyduğu memnuniyeti aktararak İtalya'ya yönelik baskılarda da destek istediğini, böylelikle Öcalan'ın Türkiye'ye iadesinin insan haklarına ilişkin hukuki düzenlemeleri de hızlandıracağını not etmektedir.²⁹

Tam bu noktada, söz konusu belgelerde karar mekanizması açısından iki değerlendirmenin öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Türkiye'de İtalya'ya yönelik baskıları artırma amacıyla özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından başlatılan İtalyan ürünlerini boykot girişiminin, Türk devleti tarafından desteklendiği algısı olduğu için İtalya'nın kararını olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmiştir. Buna, Başbakan Yılmaz'ın güven oylaması öncesinde popülist bir politika takip ederek diplomatik süreci sıkıntıya sokacak şekilde basın açıkla-

²⁸ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692679.

²⁹ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692671.

maları yapmasını da ekleyen bu belgelerde, D'alema hükümetinin de kendi iç politikasında prestijini korumak amacıyla ABD'nin taleplerine rağmen neredeyse siyasi sığınma talebini kabul edecek ölçüde olumsuz bir tutuma yöneldiği eklenmektedir.³⁰ İkinci husus ise, İtalya'nın Öcalan'ı teslim etmeyişindeki asıl gerekçenin idam cezası olmadığını, Öcalan'ın teslim edilmesi halinde Türkiye'nin kendi ülkesindeki politikasından ötürü pek çok PKK sempatanının yasadışı göçmen olarak İtalya'ya sığınacağı endişesinin yattığı değerlendirme-sidir.³¹ ABD Roma Büyükelçiliği'nin Washington'a ilettiği mesajlarda dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise, İtalya hükümetinin Öcalan'ın sınır dışı edilerek PKK'yı yönetemeyeceği Pakistan, Libya ya da Güney Afrika ülkelerinden birine gönderilmesi hususunda Türkiye'ye teklif sunduğu; Türkiye'nin Libya ve Pakistan alternatiflerine kötü ihtimal olarak sıcak baktığına dair notlardır.³² Nitekim, söz konusu belgelerde İtalya'nın Öcalan'ı sınır dışı ederek bir Afrika ülkesine göndermeyi planlamasına rağmen, Öcalan'ın ilk başta sıcak yaklaşmakla birlikte son anda PKK tarafından kiralanan bir uçakla Rusya'ya gitmeyi tercih ettiğini ve Nijniy Novgorod'a indiğini belirtmektedir.³³

Burada, Yılmaz hükümetinin hem iç politikada hem de İtalya'nın Öcalan'ı iadesi hususunda sonuç elde edebileceği düşüncesiyle uyguladığı diplomatik ve siyasi baskının, tam tersine tüm AB ülkelerini İtalya'ya

³⁰ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692743 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692801.

³¹ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692697.

³² Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692850, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693157 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693080.

³³ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693157, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693093.

destek olmak üzere Almanya Başbakanı Schroeder öncülüğünde birleştirdiği de vurgulanmalıdır.³⁴ Bu değerlendirme, Yeni Klasik Gerçekçi yaklaşım açısından karar alıcı liderlerin sistemsel dinamikleri yanlış değerlendirme varsayımı noktasında da önemli bir örnek olarak görülmektedir.

Almanya'nın bu tutumunu, yalnızca İtalya'ya destek olarak görmek yeterli midir, yoksa kendi açısından farklı dinamikleri de dikkate almak mı gerekir? ABD Bonn Büyükelçiliği'nin Washington'a iletti raporlara bakıldığında, Almanya'nın 1990 yılındaki Öcalan'a ilişkin yakalama kararının gereği olarak İtalya'dan Öcalan'ı talep etmesi gerekirken, buna yanaşmamış olmasının ötesinde, PKK liderinin İtalya'da tutuklanmasının ertesinde 19 Kasım 1998'de bu kararı daha zayıf bir başka kararla değiştirmiş olmasının ABD'de şaşkınlık ve üzüntü yarattığı not edilmektedir.³⁵ Bu yeni yakalama kararını gerekçe göstererek ertesi gün Öcalan'ın tutukluluğunu ev hapsine çevirip bilahare serbest bırakan İtalya'nın kararının gerekçesini bu yakalama kararı değişikliğine bağladığı göz önüne alındığında, Almanya'nın Türkiye'yi rahatsız edecek bu kararı neden aldığına odaklanmak gerekecektir. Almanya'nın 1993 yılının Kasım ayında PKK'yı terör örgütü olarak tanımasına rağmen, 1997 yılında Başbakan Kohl'un dış politika sözcüsü Hristiyan Demokrat Parti üyesi Lamers'in Suriye'de Öcalan'ı ziyaret etmesi ve Almanya'da PKK eylemlerini durdurmasına yönelik talepte bulunması (Öymen, 2012: 69), Almanya'nın Öcalan olayına

³⁴ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692921 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692821.

³⁵ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693027 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693043.

yaklaşımının da arka planına ışık tutmaktadır.³⁶Almanya'nın en temel kaygısının, Öcalan'ın Almanya'ya getirilmesi halinde kendi ülkesinde yaşayan Türk ve Kürt kökenli göçmenlerin ve vatandaşlarının büyük protestolar başlatacağı ve hatta bu protestoların ciddi şiddet eylemlerine dönüşeceği çekincesini ABD'nin Bonn Büyükelçisine iletildiği görüldüğünde, asıl kaygının iç politika ve güvenlik ekseninde şekillendiği anlaşılmaktadır. Öcalan'ın Türkiye'ye iadesi halinde, idam edilme se bile duruşmaya çıkamadan bir trafik kazası süsü verilerek öldürülebileceği endişesini de görünür gerekçe olarak sunan Almanya'nın bu kaygısının, ABD tarafından anlaşılır bulunduğu ve Türkiye'nin kabul etmesi halinde Almanya, İtalya ya da tercihen Lahey'de kurulacak bir mahkemede yargılanmasına da sıcak baktığı belirtilmektedir.³⁷

Öcalan'ın son durağı olan Kenya'ya gittiği ana kadar ABD'nin Türkiye'ye verdiği desteğin karşılığında süreci kolaylaştırmak için Türkiye'den talep ettiği hususların; ABD'nin zaten diplomatik baskı yaptığı için Türkiye'nin olumsuz sonuç verdiğini değerlendirdiği baskı tonunu düşürmesi,³⁸ AB ile ilişkileri güçlendirmek ve bu ülkeleri rahatlatmak adına insan hakları ve idamın kaldırılmasına dair mevzuatı bir an

³⁶ Bölükbaşı (2011: 236-238), Almanya'da istihbarat koordinasyonundan sorumlu Devlet Bakanı Bernd Schmidbauer'in 1995 yılından beri PKK ile görüşmelerin sürdüğü açıklamasını ve İngiltere'de yakalanıp Almanya'ya iade edilen Faysal Dunlayıcı'nın (Kani Karaca kod) terör suçundan değil örgütlü suçtan yargılanmasını da Almanya'nın tutumu açısından örnek göstermektedir.

³⁷ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692763, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692885, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692853, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692796, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692905, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692715 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692683.

³⁸ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692728, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693098 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693082.

önce yürürlüğe koyması,³⁹ ve son olarak Öcalan'ın İtalya tarafından Türkiye'ye iade edilmeyeceğini anladığı için Türkiye'nin alternatif olarak Avrupa ülkelerinden birinde açık ve şeffaf bir yargılama yapılmasına sıcak bakması olarak görülmektedir.⁴⁰ Türkiye'nin bu önerilerden sonuncusuna, Öcalan'ın terör suçlarına dair dikkatleri dağıtacağı ve AB'nin bu konudaki objektifliğinden şüphe duyduğu gerekçeleriyle sıcak bakmadığı da ayrıca not edilmektedir.⁴¹

Yakalama operasyonunun en çok tartışılan kısmı, Öcalan'ın Kenya'ya geçmesinin ardından Kenya otoritelerinin Türkiye'ye yardımcı olup olmadığı ile operasyona destek veren bir yabancı servisin bulunup bulunmadığıdır. Burada, Rusya ve Yunanistan yetkilileri başta olmak üzere gerek çeşitli devletlerin gerekse gazetecilerin sıklıkla vurguladığı nokta CIA'nın bu operasyona destek vermenin ötesinde bizzat dahil olduğu yönünde olsa da, farklı değerlendirmeler de bulunmaktadır. Özellikle Gordon'un (1999: 337-339) ortaya attığı ve daha sonra da emekli Mossad mensubu olan ve operasyonu da yürüttüğü iddia edilen Efraim Halevy'nin (2006: 183-184) de teyit ettiği üzere, İsrail İstihbarat Birimi Mossad'ın "Tetikte-Watchful" adını verdiği bir operasyon ile Kenya'daki yakalama sürecine aktif destek sunduğu iddiaları gündeme gelmekle birlikte, İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından bu iddialar yalanlanmıştır.⁴² Ancak, gerek PKK'nın yakalama sonrasında

³⁹ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692987 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693193.

⁴⁰ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692842.

⁴¹ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17692953, Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693056 ve Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693000.

⁴² Netanyahu'nun konuyu reddetmesine dair ilgili FBI raporuna atıf yapan belge için bkz Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693228.

İsrail temsilcilikleri ve şirketlerine yaptığı protesto saldırıları gerekse Öcalan'ın sonrasında verdiği ifadelerde de bu hususa parmak basması (Özkan, 2000: 119-120), söz konusu desteğin varlığı konusunda soru işaretlerini devam ettirmektedir.⁴³ Özellikle Kenya ile İsrail arasındaki geliştirilmiş ilişki dinamiği de düşünüldüğünde, Kenya'da istihbarat kuruluşları tarafından yapılacak bir operasyonda Mossad'ın desteğinin olabileceği hususu da önemini korumaktadır.

Kenya otoritelerinin desteği konusunda ise, Varouhakis (2009: 3) tarafından da belirtildiği üzere Yunan jetinin Kenya'ya iniş yapmasının ardından Kalenderidis'in yoğun şekilde sorguya çekilmesi ve ABD Büyükelçisi'nin hemen ertesi gün Yunan Büyükelçisi ile görüşme talep etmesi, Öcalan konusunda Kenya yetkililerinin bilgilendirilmiş olduğu savını güçlendirmektedir. Nitekim, Pangalos'un da basına yaptığı açıklamalarda Öcalan'ın Büyükelçilikten çıktığı esnada yanındaki korumalar ve Kalenderidis'ten ayrı olarak Kenya polisinin bulunduğu arabaya yalnız bindirilmesinin ardından bu aracın yolda koruma araçlarından ayrılıp doğrudan havaalanına geçmesi de Kenya otoritelerinin Türkiye ile işbirliği yaptığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.⁴⁴ Burada, Gilbert'in (1999: 571) de belirttiği üzere, Kenya otoritelerinin Viyana Konvansiyonu çerçevesinde Türkiye aleyhine herhangi bir suçlamada bulunmamış olması yakalama operasyonunun Kenya'dan izinsiz olmadığı kanaatini ortaya çıkarmakta; ayrıca Yunanistan'ın da Ken-

⁴³ İsrail temsilcilikleriyle birlikte diğer protesto saldırılarının özet listesi için bkz https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005329258.pdf Erişim Tarihi: 21/01/2021.

⁴⁴Pangalos'un basın açıklaması ABD Atina Büyükelçiliği tarafından Washington'a şu mesaj ile iletilmiştir. Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693254.

ya'ya yönelik benzer bir suçlama yöneltmemiş olması, Kenyalı resmi görevlilerin elçilik binasına zorla girerek Öcalan'ı ele geçirdiği iddialarının da isabetsiz olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Öcalan'ın Suriye'den ayrılıp Kenya'da yakalandığı güne kadarki süreçte, Türkiye'nin ABD'nin sunduğu yardım ve destek sayesinde başarılı sonuç alabildiği tartışması olayın ilk gününden beri gündeme getirilmiştir.⁴⁶ Ancak, ABD arşiv belgeleri ile olay boyunca Türk yetkililerin yaptığı resmî açıklamalar karşılaştırıldığında, bu konuda Türkiye'nin ABD'yle bağlı kalmadığı ve kendi istihbarat teşkilatı üzerinden de süreci yürüttüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, ABD Moskova Büyükelçiliği'nden iletilen raporlarda henüz Öcalan'ın Rusya'daki tam ikamet yerini öğrenemedikleri not edilirken, aynı tarihlerde Başbakan Yılmaz'ın Rus Büyükelçi Lebedov'a Öcalan'ın ikamet ettirildiği Rus devlet misafirhanesinin adresini verdiği görülmektedir. Öte yandan, MİT'in Abdullah Sarıkurt adına düzenlenmiş pasaportun Almanya-Frankfurt'taki Türk Başkonsolosluğu tarafından PKK sempatisini olan gerçek Abdullah Sarıkurt adına 1997 yılında düzenlendiğini tespit ederek Öcalan'ın kaçışı boyunca izini bulabildiği hususları Başbakan Yılmaz tarafından basın açıklamasıyla duyurulmuştur. Bu itibarla,

⁴⁵ Elçilik binasına zorla girildiği iddiasının basında yer aldığı bilgisi ABD Nairobi Büyükelçiliği'nden Washington'a iletilen 17 Şubat 1999 tarihli raporda yer almaktadır. Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693226.

⁴⁶ Burada ilginç bir ayrıntı olarak Öcalan'ın kaçış süreci boyunca Washington'a günlük raporlar iletilirken, Kenya'ya varış anı ile yakalanması arasındaki sürece dair herhangi bir rapor bulunmamakta olup sadece nerede olduğuna dair tahminler yapılmaktadır. Bu anlamda, Varouhakis'in (2009: 3) 5 Şubat 1999'da ABD Nairobi Büyükelçisi'nin Yunan Büyükelçisi ile görüşme talep ettiği de hatırlanırsa; ABD'nin eğer mevcutsa, söz konusu belgelere erişimi henüz açmadığı biçiminde yorumlanabilir.

Türkiye'nin ABD'den daha çok siyasi ve diplomatik destek istediği, yer tespiti hususunda kendi istihbarat çalışmalarını yaptığı değerlendirilmesi ağırlık kazanmaktadır. Burada, ikinci bir değerlendirme olarak, CIA'nın Türkiye'ye Öcalan'ın yer tespiti ve yakalanması sürecinde ABD Büyükelçilik misyonlarından bağımsız ve habersiz olarak destek sağladığı da öne sürülebilir. Bu konuda Özkan (2000: 3) Öcalan'ın Kenya'da olduğu haberini CIA istasyon şefinin Türkiye'ye bildirdiğini ifade etse de, MİT Müsteşarı Atasagun'dan bu konuyu teyit eden bir açıklama gelmediği anlaşılmaktadır. ABD Ankara Büyükelçiliği'nin Washington'a ilettiği 18 Aralık 1998 tarihli mesajda da MİT ile İtalya arasında görüşmelerin olduğu belirtilmektedir.⁴⁷

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yeni Klasik Gerçekçilik kuramı, devletlerin dış politika kararlarını analiz ederken, uluslararası sistemin getirdiği olanak ve kısıtlamalara iç politika dinamikleriyle verilen tepkiler ekseninde karar alıcı liderlerin bu değişkenleri nasıl filtrelediğine odaklanmaktadır. Öcalan'ın yakalanma operasyonu da Türk dış politikası açısından incelendiğinde, sistemsel gelişmeler ile iç politika dinamiklerinin en uygun fırsatı sağladığı 1998 yılının karar alıcılar tarafından neden seçildiğini anlaşılır hale getirmektedir. ABD'nin Irak'ta Saddam Hüseyin'i devirmeye yönelik planları ve Kafkasya bölgesindeki enerji koridoru üzerindeki çıkarları, Türkiye'yi stratejik konumdaki bir müttefik haline getirmiş ve bu çerçevede Öcalan'ın yakalanması için ciddi olanaklar sunmuş-

⁴⁷ Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693039.

tur. Nitekim ABD Dışışleri Bakanlığı'nın arşiv belgeleri de bu süreçte ABD'nin desteğinin neden ve nasıl Őekillendiđini göstermektedir.

ABD'nin terörle küresel mücadeleği başlatma kararı, Rusya'nın iç siyasetteki istikrarsız durumu, Suriye'nin teröre karşı ortak mücadele noktasında ABD ile işbirliği kararı, İsrail'in 1996 yılında Türkiye ile imzaladığı ortak savunma anlaşması ve AB'nin Öcalan'ın yakalanmasını insan hakları konusundaki yasal düzenlemelere olumlu katkı sunacağı değerlendirmesi, sistemsel olanakları güçlendiren unsurlar olarak dikkat çeken diğer hususlardır.

Türkiye'nin iç dinamikleri açısından bakıldığında, 28 Şubat'taki askeri muhtıra süreci sonrasında toplum ile devlet arasındaki ilişkileri güçlendirmek için toplumun tüm kesimlerinin ortak paydada buluğuğu PKK'yı bitirebilmek için Öcalan'ı ele geçirme kararının zamanlaması daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu husus, zayıf ve istikrarsız koalisyon hükümetleri için iç politikadaki bir başarı olarak görüleceği düşüncesi ile birleştiğinde, 1999 yılının Nisan ayındaki seçimler öncesinde yakalama kararının uygulanması isteğini artırmış görünmektedir. Her ne kadar bu süreç 1996 yılında hız kazanmış olsa da, devlet elitleri ile siyasi karar alıcıların ortak kararlılıkla bu sürece ağırlık vermesi, MGK'nın 1998 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül ayı toplantılarındaki müzakere süreci ile daha net izah edilebilmektedir.

Toplumun, Öcalan için idam kararı verilmek üzere yakalanması isteği ile sistemsel dinamiklerin adil yargılanmak üzere Türkiye'ye getirilmesi ve insan hakları çerçevesinde ilerleme yapılması beklentisi arasındaki uyumsuzluğun, karar alıcı liderler açısından sürece dair bir

kısıtlama oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada AB ülkelerinin Öcalan'a siyasi sığınma hakkı vermediği ancak onu Türkiye'ye iade etmekten de imtina ettiği dikkate alındığında, yakalama operasyonunun daha zor bir süreç içinde yürütüldüğu de görölmektedir. Buna, iç politikadaki güven oylaması problemi ve seçim kaygıları sebebiyle Başbakan Yılmaz'ın popülist yaklaşımı da eklenince, yakalama operasyonunun 129 gün sürmesinin arka planı da netlik kazanmaktadır.

Sonuç itibarıyla, 28 Nisan 1999 günü vatana ihanet gerekçesiyle idam cezasına çarptırılan Öcalan, yasal mevzuatta yapılan düzenlemeler neticesinde idam cezasının kaldırılmasının ardından ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. Yakalanmasının ardından yaptığı itiraflar ve savunması esnasında verdiği ifadeler, PKK tehlikesinin boyutlarını ve bağlantılarını gözler önüne sermiş ve takip eden yıllarda yapılan operasyonlar ile PKK'nın etkinliği büyük oranda azaltılabildiğidir. Türk dış politikası karar mekanizması açısından önemli bir örnek vaka olarak görölebilecek bu yakalama operasyonu, zamanlaması ve uygulaması açısından liderlerin iç ve dış dinamikleri ne ölçüde dikkate aldıklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alan, E. (2016). Terör-PKK: 40 Yıllık İhanet, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aykan, M.B. (1999). The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View, Middle East Policy, 6(4), s.174-191.
- Bölükbaşı, D. (2011). Dışişleri İskelesi: Dışişleri'nde 34 yıl, İstanbul: Doğan Kitap.
- Elekdağ, Ş. (1996). İki Buçuk Savaş Stratejisi, MFA SAM Papers,1 (4), ss.1-12.
- Elik, S. (2012). Iran-Turkey Relations, 1979-2011: Conceptualising the Dynamics of Politics, Religion and Security in Middle-Power States, London and New York: Routledge Publications.
- Gilbert, G. (1999). The Arrest of Abdullah Öcalan. Leiden Journal of International Law, 12, ss.565-574.
- Gordon, T. (2009). Gideon's Spies: The Secret History of the Mossad, New York: Thomas Dunne Books.
- Halevy, E. (2006). Man in the Shadows: Inside the Middle East Crisis with a Man Who Led the Mossad, New York: St. Martin Press.
- Jervis, R. (1976). Perception and Misperception in International Politics, Princeton: Princeton University Press.
- Kalenderidis, S. (2011). Öcalan'ın Teslimi, Gerçeğin Zamanı: Tarihi Tanıklık, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Litera, B. (1995). The Kozyrev Doctrine-A Russian Variation on the Monroe Doctrine, Perspectives-Institute of International Relations, 4, ss.45-52.
- Mumcu, C. ve Kahramaner, Y. (2004). Oyun Teorik Yaklaşımla 1998 Türkiye-Suriye Krizinin Analizi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, 3(6), ss.117-149.
- Öymen, O. (2017). Zor Rota, Gençlik ve Diplomasi Anıları, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Öymen, O. (2012). Uçurumun Kenarında Dış Politika: Eleştiriler, Yorumlar, Uyarılar, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özdamar, Ö. (2012). Dış Politika Karar Alımı Sürecinde Lider Merkezli Yaklaşım: Akıllı Tercih Kuramı ve Türkiye'nin Irak Savaşına Katılmama Kararı, (Der:

- E. Efegil ve R. Kalaycı), Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Özkan G. (2018). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Ekim 1998 Krizi veya Diğer Bir İfadeyle İlan Edilmemiş Savaş, Akademik İncelemeler Dergisi, 13(1), ss.169-198.
- Özkan, T. (2000). Operasyon, İstanbul: Doğan Kitap.
- Öztürk, S. ve Yurteri, K. (2011). MGK: Dünü ve Bugünüyle Milli Güvenlik Kurulu, İstanbul: Doğan Kitap.
- Robins, P. (2003). Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War, London: Hurst&Company.
- Rose, G. (1998). Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, World Politics, 51(1), ss.144-172.
- Şihmantepe, A. (2019). Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel & Dış Politika Kriz Davranışları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Cinus Yayınları.
- Taner, B. (2001). Bir Asker Bir Diplomat: Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşi, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.
- Tuygan, A. (2012). Gönüllü Diplomat, Dışişlerinde Kırk Yıl, İzmir: Şenocak Yayınları.
- Uğur, H. A. (2011). Abdullah Öcalan'ı Nasıl Sorguladım: İşte Gerçekler, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Varouhakis, M. (2009). Greek Intelligence and the Capture of PKK Leader Abdullah Öcalan in 1999, Studies in Intelligence, 53(1), ss.1-8.
- Waltz, K.N. (1959). Man, the State and War, New York: Columbia University Press.
- Waltz, K.N. (1979). Theory of International Politics, Massachusetts: Addison Wesley Publishing Company.

BÖLÜM 6

YÜKSEKÖĞRETİM ELEMANLARININ MECBURİ HİZMET YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN DEVRİNDE İDARENİN TAKDİR YETKİSİNİN HUKUKİ AÇIDAN İNCELENMESİ¹²

Araş. Gör. Gencer Karabekir KARAGENÇ³

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Engin SAYGIN tarafından Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde verilmekte olan İdarenin Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi isimli doktora dersi kapsamında türetilmiştir.

² Bu çalışma 14-15 Nisan 2021 tarihleri arasında Iğdır Üniversitesinde düzenlenen Uluslararası Iğdır Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ankara, Türkiye, gencerkaragenc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9465-507X

GİRİŞ

Mecburi hizmet kavramı Türk hukukunda birçok yerde rastlanılan bir kavramdır. Kamu görevlisi kavramıyla doğrudan ilişkisi bulunan mecburi hizmet kavramı, kamu görevlilerinin yerine getirdiği kamu hizmetlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Mecburi hizmet bazı kamu hizmetlerine duyulan ihtiyaçtan hasıl olmuştur. Özellikle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak amacıyla, kamu hizmetinin gerekleri ve özellikleri uyarınca böyle bir yöntemle başvurulmaktadır. Devlet belli kamu görevlilerine akademik eğitim, mesleki eğitim, yabancı dil eğitimi gibi yatırımlar yapmakta bunun karşılığında da o kişilerden ilgili kamu kurumunda belli bir süre çalışma talep etmektedir. Bir diğer ifadeyle yetiştirme karşılığı çalışmayı zorunlu tutmaktadır.

Bu çalışmada yükseköğretim kurumlarında çalışan öğretim elemanlarının mecburi hizmet yükümlülüklerin devri konusu anlatılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde mecburi hizmet konusu anlatılarak, yükseköğretim hizmetinde hangi yasal düzenlemelerden mecburi hizmet yükümlülüğünün doğduğu belirtilmiştir. Sonrasında idarenin takdir yetkisi kavramı anlatılarak, idari yargı kuruluşlarının idarenin takdir yetkisini denetlemesi hususuna değinilmiştir. Son olarak ise kamu kurum ve kuruluşları ile Danıştayın mecburi hizmet yükümlülüğünün devrine ilişkin kararları incelenmiştir.

1.YÜKSEKÖĞRETİM ELEMANLARININ MECBURİ HİZMET YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN YASAL DAYANAKLARI

Mecburi hizmet kavramını TDK⁴; "Bursu veren kuruluşun hizmetinde zorunlu olarak belli bir süre çalışma" şeklinde tanımlamaktadır. Mecburi hizmete ilişkin bir başka tanım⁵ ise; "“Bir kimseden veya kuruluştan sağlanan menfaat (örneğin, burs alma sebebiyle) karşılığında ona belli bir süre hizmet etme yükümlülüğü” şeklindedir.

Bu kavramın karşımıza en sık çıktığı yerlerin başında ise akademik dünya gelmektedir. Yükseköğretim kurumlarında çalışan öğretim elemanları kimi zaman bu yükün altına girmekte ve bununla ilgili birçok tartışma olmaktadır. Mecburi hizmet yükümlülüğü, öğretim elemanları için birden fazla düzenlemeden ötürü karşımıza çıkabilmektedir. Bu düzenlemelerin başlıcaları, 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 35. Maddesi kapsamında yapılan yurtiçi görevlendirmelerdir.

1.1 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanundan Kaynaklanan Mecburi Hizmet Yükümlülüğü

10.04.2016 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen ve 16.04.1929 tarihli 1169 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkındaki Kanun ile her yıl çok

⁴http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.588262bae75ce0.09463833

⁵ Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü, Yenilenmiş 10. bs., Yetkin, Ankara, 2011, s. 887.

sayıda öğrenci yabancı ülkelere eğitim amacıyla gönderilmektedir. Bu kanunun çıkarılması esnasında ilgili komisyon görüşmelerinde çeşitli gerekçeler sıralanmıştır.

Kanun çıkmadan önce yurtdışına çeşitli kaynaklardan gönderilen öğrencilerin dönüşte iş bulmakta zorlanmaları bu sebeplerden bir tanesidir. Uygulamada yeknesaklığı sağlayabilmek ve gönderilen kişilerden daha fazla verim alınabilmesi amacıyla bu kanun ihdas edilmiştir. Ayrıca kanun gerekçesinde; gönderilecek talebelerin daha iyi seçilebilmesi, tek bir elden idaresi, eğitimlerini daha iyi alabilmelerini sağlayacak şartların tesis edilmesi, gibi gerekçeler de sıralanmıştır.⁶

⁶ Kanunun gerekçesi TBMM Zabıt Ceridesi Cilt 7- 107 No’luKomsiyon Raporunda şu şekilde belirtilmiştir: “*Ecnebi memleketlerde tahsilde bulunan ve bundan böyle tahsile gidecek talebenin muntazam ve mazbut bir tahsil takip etmelerini temin maksadıyla ihzar olunan Bş. V. ten gönderilerek Maarif encümenine havale buyrulan kanun layihası vaki talep üzerine Heyeti Umumiye karare ile encümenimize tevdi kılınmakla Maarif Müsteşarı hazır olduğu halde tetkik ve müzakere olundu. Memleketimizde muasır ilmin ve teknikin yerleşmesi ve yayılması için ecnebi memleketlerin ilim ve fen müesseselerinden nekadar çok talebe okutmak lazım ise bu talebenin o müesseselerin feyzinden tam istifadelerini temin edici bütün tedbirlerin alınması da okacjar zaruridir. Hükümetçe ihzar olunan bu kanun layihasını tetkik eden encümenimin • bu maksadı istihtaf eden esasların hemen tamam ile tespit edilmiş olduğunu görmüştür. Bu esaslar bilhassa şu dört noktada toplanabilir: 1 - Ecnebi memleketlerde talebenin bir elden idaresi 2 - Gerek ilim ve fen müesseselerinden istifade edecek Türk gençlerinin iyi seçilmesi 3 - Bu talebenin tam bir tahsil takip etmelerini temin edecek şartlar ve mürakaba tesisi 4 - Tahsilini bitiren talebenin umumî hizmetleri müstefit etmek yollarının temini Bu dört mühim esas içinde hazırlanmış olan kanun layihasını tetkik eden encümenimiz esasları tamamile muhafaza etmekle beraber maksada daha uygun olmak üzere ekseri maddeleri üzerinde bazı tadilat yapılmasını ve bazı maddelerin kaldırılmasını ve bazı maddelerin daha ilavesini lüzumlu görmüştür. Layihanın eski şekline göre az çok malî tesiri haiz görünen 15,19 ve 21 inci maddeler yapılan tadilat ile bu tesirlerini kaybetmiş fakat bilmukabele 12, 14,ve 17 inci maddeler ile yeniden bazı ahkâmı maliye ilave olunmuştur. Maamafihecnebi memleketlerde talebe okutmak*

Bu kanunun uygulanmasını sağlamak amacıyla da 22.02.1993 tarihli 21504 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren “Türk Öğrencilerin Yabancı Ülkelerde Öğrenimleri Hakkında Yönetmelik” çıkarılmıştır.

1416 sayılı kanun günümüzde sadece yükseköğretim kurumlarına öğretim elemanı yetiştirmek amacıyla değil, diğer kurumların⁷ personel istihdamı için de kullanılmaktadır.⁸1416 sayılı kanunun 10. Maddesi gereği bu kanun kapsamında yurtdışına eğitime gönderilenler ile MEB arasında bir taahhütname imzalanmaktadır. Bu taahhütname bir senet niteliğinde olup, eğitime gönderilen kişilerin yerine getirmesi gereken yükümlülükleri içermektedir. Ayrıca bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda uygulanacak yaptırımlar da belirtilmektedir. İlgili madde;

“Müsabakada kazanan ve gönderilmeleri kararlaştırılan talebeden bu kanun ile kendilerine tahmil olunan mecburiyetleri

için her sene yüz binlerce lira sarfolunmasına nazaran ilave olunan mali maddelerin bütçeye tesiri beş on bin lirayı geçmemekte ve talebenin murakabe ve himayesi ve bilhassa avdetlerinde kendilerine bir vazife verilinceye kadar müşkü lata maruz bırakılmaları için böyle bir külfet zarurî görülmektedir. Yeniden hazırlanmış olan layiha 23 maddeyi muhtevi olup Heyeti Celilenin tetkik ve tasvibine arz olunmuştur.”

⁷ İlgili kılavuzda bu kurumlar: Milli Eğitim Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM), Orman ve Su İşleri Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü (SYGM), Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Orman ve Su İşleri Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü (ÇEM), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) ve Orman Genel Müdürlüğü şeklinde sıralanmıştır.

⁸ 2016 YLSY kılavuzu ,

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/YLSY/KILAVUZ26102016.pdf>, s.1

ifa edeceklerine dair Maarif Vekaletince birer taahhütname alınır ve bu taahhütnamelerin tasdikli birer sureti alakadar makamlara verilir.” şeklindedir.

1416 sayılı kanun kapsamında yurtdışına gönderilen kişilerin zorunlu hizmet yükümlülüğüne tabi tutulacakları ise Devlet Memurları Kanununun 224. Maddesinde⁹ yer almaktadır. 1416 sayılı Kanun kapsamında yurtdışına eğitime gönderilen kişilerin zorunlu hizmetleri de bu maddeden kaynaklanmaktadır. Yurtdışına eğitime gönderilenlerin, öğrenim sürelerinin iki katı kadar mecburi hizmetle yükümlü oldukları bu maddede belirtilmiştir. Ayrıca ilgili maddede, bu maddeden kaynaklanan zorunlu hizmetlerin devredilebileceğine ilişkin hüküm de bulunmaktadır.

Mecburi hizmetle yükümlü tutulan kişilerin eğitim süreleri sona erdikten sonra izlemesi gereken usuller ise DMK'nın 225.

⁹DMK-224. Madde: “İlgili Bakanlığın isteği, Devlet Personel Başkanlığının görüşü ve Maliye Bakanlığının teklifi ile Bakanlar Kurulunca belirtilen her derecedeki öğretim kurumları ve öğretim dalları dışında kalan kurum ve dallarda Devlet tarafından okutulanlardan,

a) Yurtiçinde Devlet hesabına okutulan öğrenciler (Tatiller dahil) öğrenim süreleri kadar,

b) Yurtdışındaki öğretim kurumlarında Devlet hesabına öğrenimlerini bitiren öğrenciler (Tatiller dahil) öğrenim sürelerinin iki katı kadar, Mecburi hizmetle yükümlüdürler.

Yetiştirilmek, eğitilmek, bilgilerini artırmak veya staj yapmak üzere 3 ay ve daha fazla süre ile dış memleketlere gönderilen memurlara gönderilme şekillerine bakılmaksızın yurtdışında kaldıkları sürenin iki katı kadar mecburi hizmet yüklenir. Mecburi hizmet yükümlülüğününün 13/12/1960 tarihli ve 160 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin a, b, d fıkraları kapsamına giren kurumlar arasında devri mümkündür. Mecburi hizmetle yükümlü bulunanlar, yarışma sınavına tabi tutulmaksızın atanırlar

Maddesinde¹⁰ yer almaktadır. Bu madde kapsamında mecburi hizmet kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin kendilerine yapılan giderlerin%50 fazlasını faiziyle ödemek zorunda oldukları hükme bağlanmıştır.

Ayrıca DMK Ek 34. Maddede¹¹ de mecburi hizmetini yerine getirmeyenlere veya eğitiminde başarısız olanlara uygulanacak hüküm

¹⁰“Mecburi hizmetle yükümlü bulunanlar yetiştirme, eğitim veya staj sürelerinin bitiminden itibaren en çok iki ay içinde kurumlarına başvurmak zorundadırlar. Bunlardan;

a) Başvurma tarihinden itibaren en geç 3 ay içinde bir göreve atanmayanların mecburi hizmet yükümlülükleri kalkar. Mecburi hizmetin (d) fıkrasına göre krediye dönüştürülmesi istendiği takdirde bu süre istemin karara bağlandığı tarihten başlar. Bu durumun oluşuna kendi kusuru ile sebep olan memurlar bundan doğan zararı tazminle yükümlüdürler.

b) Başvurmayanlar veya atanma için gerekli belgelerini tamamlamayanlar yol giderleri de dahil olmak üzere, kendilerine kurumlarınca yapılmış bulunan bütün giderleri yüzde elli fazlasıyla ödemek zorundadırlar.

c) Atanıp da yükümlü buldukları mecburi hizmeti bitmeden ayrılmış veya bir ceza sebebiyle memurluktan çıkarılmış olanlar mecburi hizmetlerinin eksik kalan kısmı ile orantılı tutarı yüzde elli fazlasıyla ödemek zorundadırlar.

d) Hizmetlerine lüzum olmadığına ilgili kurumun teklifi ve Maliye Bakanlığının uygun görüşüne dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilenlerin mecburi hizmet yükümlülükleri krediye dönüştürülebilir.

e) İlk ve orta dereceli okullar ile, kurslarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okutulan parasız yatılı öğrencilerin mecburi hizmetlerine, bu kanuna tabi kurum ve kuruluşlarda ihtiyaç olmaması halinde Milli Eğitim Bakanlığı bunların mecburi hizmet yükümlülüğünü kaldırmaya yetkilidir.

Bu fıkra göre kurumların, ihtiyacı olup olmadığı bir aylık süre verilmek ve Resmi Gazetede ilan edilmek suretiyle tespit olunur. Askerlikte geçen süre mecburi hizmetten sayılmaz. Mecburi hizmetini yapmakta iken yasama organına seçilenlerin yükümlülükleri seçildikleri sürece ertelenir.”

¹¹DMK EK 34: “İlgili kanunlarına göre; öğrenim yapmak, yetiştirilmek, eğitilmek, bilgilerini artırmak, staj yapmak veya benzeri bir nedenle geçici süreli görevlendirilmek suretiyle, üç ay veya daha fazla süre ile yurtdışına gönderilen kamu personeli yurtdışında buldukları sürenin iki katı kadar mecburi hizmetle yükümlüdürler. Bu şekilde yurt dışına gönderilecek personelden, örneği Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmış "Yüklenme Senedi ile Muteber İmzalı Müteselsil Kefalet Senedi" alınır. Anılan personelin mecburi hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeden veya tamamlamadan görevinden ayrılması, müstafi sayılması ya da bir ceza ile görevine son verilmesi halinde, kendileri için kurumlarınca fiilen döviz

ise “Yurtdışı Eğitim Masraflarının Tahsili” başlıklı maddede belirtilmiştir. Maddede 1416 sayılı Kanun vasıtasıyla yurtdışına giden öğrenciler için de bu madde hükümlerinin uygulanacağı özel olarak belirtilmiştir.

1.2 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunundan Kaynaklanan Mecburi Hizmet Yükümlülükleri

Yükseköğretim Kanunundan kaynaklanan mecburi hizmet yükümlülüğü temel itibarıyla 2547 sayılı kanunun 35. maddesinden¹² kaynaklanmaktadır. Bu madde bir üniversitede

olarak yapılmış olan her türlü masraflar aynı döviz cins ve miktarı üzerinden borçlandırılır. Döviz borcu toplamından mecburi hizmetin tamamlanan kısmı için hesaplanan miktar indirilir. Hesaplanan borç miktarı, ilgilinin durumu ve ödettirilecek meblağ dikkate alınarak azami beş yıla kadar taksitlendirilebilir. Borç miktarı ilgili tarafından Türk Lirası ile ödenir ve yapılan ödeme miktarı tahsil tarihindeki T.C. Merkez Bankasınca tespit ve ilan edilen efektif satış kuru üzerinden dövize çevrilerek yukarıda belirlenen şekilde hesaplanan döviz borcundan mahsup edilir. (Değişik üçüncü fıkra: 17/9/2004 – 5234/1 md.) Yönetmelikle belirlenen başarısızlık ve geri çağırılma hallerinde de ilgililer için fiilen döviz olarak yapılmış olan her türlü masrafların tamamı aynı esaslara göre ödettilir. Bu yönetmelik Maliye ve Millî Eğitim bakanlıklarının görüşü üzerine Devlet Personel Başkanlığınca hazırlanır. 30.4.1992 tarih ve 3797 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunun 19 uncu maddesine 492 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile eklenen (ı) bendi kapsamında bulunanlar hakkında üçüncü fıkra hükmü, 8.4.1929 tarih ve 1416 sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun ve diğer kanun hükümleri uyarınca yurtdışına gönderilen öğrenciler hakkında da bu madde hükümleri uygulanır. Kendi imkanları ile yurtdışında öğrenim gören öğrenciler bu madde hükmünün dışındadır.”

¹²2547 Sayılı Kanun 35. Madde: “Yükseköğretim kurumları; kendilerinin ve yeni kurulmuş ve kurulacak diğer yükseköğretim kurumlarının ihtiyacı için yurt içinde ve dışında, kalkınma planı ilke ve hedeflerine ve Yükseköğretim Kurulunun belirteceği ihtiyaca ve esaslara göre öğretim elemanı yetiştirirler. (Ek fıkra: 17/8/1983 - 2880/18 md.) Öğretim elemanı yetiştirilmesi amacıyla üniversitelerin araştırma görevlisi kadroları, araştırma veya doktora çalışmaları yaptırmak üzere başka bir üniversiteye, Yükseköğretim Kurulunca geçici olarak tahsis edilebilir. Bu şekilde doktora veya tıpta uzmanlık veya sanatta yeterlik payesi alanlar, bu eğitimin

araştırma görevlisi olarak istihdam edilen personelin başka bir üniversitede lisansüstü eğitim süresi boyunca görevlendirmesini esas almaktadır. Mecburi hizmet konusuna ilişkin yargısal uyuşmazlıkların doğduğu yerlerin başında bu madde ve uygulanmasından kaynaklanan sorunlar gelmektedir.

35. Madde kapsamında yapılan görevlendirmelerin temel mantığı, yeni kurulan üniversitelere öğretim elemanı yetiştirmektir. Özellikle son yıllarda ülkemizdeki üniversite sayısında ciddi artış (Yök verilerine göre şu anda eğitim hayatına devam üniversite sayısı 203'tür. Son 20 yıl baz alındığında üniversite sayısınının 76'dan 203'e çıktığı görülmektedir.) olmuştur¹³. Yeni kurulan bu üniversitelerde öğretim elemanı eksikliğinden dolayı lisansüstü eğitim verilememektedir. Mevcut araştırma görevlilerinin iyi bir şekilde yetiştirilmesi için eğitimlerini merkezi üniversitelerde alarak sonra kadrolarının olduğu üniversitelere dönmeleri ile öğretim elemanı eksikliğinin bu yolla aşılması amaçlanmaktadır.

sonunda kadrolarıyla birlikte kendi üniversitelerine dönerler. (Ek fıkra: 17/8/1983 - 2880/18 md.) Yurt içi veya yurt dışında yetiştirilen öğretim elemanları, genel hükümlere göre bağlı oldukları yükseköğretim kurumlarında mecburi hizmetlerini yerine getirmek zorundadırlar. (Ek cümle: 19/11/2014- 6569/26 md.) Bu mecburi hizmet, eş durumu ve sağlık mazeretleri hariç olmak üzere başka yükseköğretim kurumlarında ve kamu kurum ve kuruluşlarında yerine getirilemez. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyenlere, yükseköğretim kurumlarında görev verilmez. Özel kanunlarla getirilen mecburi hizmet çalışmaları bu hüküm dışındadır.

¹³ <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Öğretim elemanı eksikliğini giderebilmek amacıyla oluşturulan “Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı”¹⁴ gibi projelerin de kuruluş gerekçeleri budur. Proje kapsamında YÖK tarafından üniversitelerin araştırma görevlisi talepleri toplanmakta, talepler değerlendirildikten sonra kadrolar açıklanmaktadır. Sonrasında çeşitli kriterler¹⁵ üzerinden atamalar gerçekleştirilmektedir.

Araştırma görevlilerinin bu madde kapsamında görevlendirilmeleri, Bir Üniversite Adına Bir Diğer Üniversitede Lisansüstü Eğitim Gören

¹⁴ ÖYP YÖK tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “ÖYP aslında yurt içi ve yurt dışı lisansüstü eğitim programlarının harmanlanmasıyla elde edilmiş bir model ile öğretim üyesi yetiştirilmesini amaçlamaktadır. Bir başka deyişle ÖYP ilave imkanlara sahip olan bir 35. madde uygulamasıdır. ÖYP'nin amacı lisansüstü eğitim verme imkânına sahip olan yükseköğretim kurumlarının, araştırma görevlilerine lisansüstü eğitim yaptırarak, öğretim üyesi yetiştirilmesini sağlamaktadır. 2002-2009 yılları arasında DPT tarafından desteklenerek yürütülen Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı, Yükseköğretim Yürütme Kurulu'nun 23.03.2010 tarih ve 2010.9 sayılı Kararı ile uygulanmaya başlamış; ancak daha sonra Maliye Bakanlığı'ndan görüş istenmiş ve bu şekilde düzenlenen yeni esas ve usuller Yürütme Kurulu'nun 16.03.2011 tarihli toplantısında uygun bulunarak Başkanlığımız koordinasyonunda uygulamaya devam edilmiştir.”

<http://www.yok.gov.tr/web/oyp/oyp-tarihce>

¹⁵ Bu kriterler ÖYP Usul ve Esasları adındaki düzenleyici işlemin 5. Maddesinin ilgili fıkrasında şu şekilde ifade edilmektedir: “(2) ÖYP puanının hesaplanmasında lisans not ortalamasının % 35'i, Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitim Giriş Sınavı (ALES) puanının % 50'si ve varsa yabancı dil sınavı puanının % 15'i dikkate alınır. (Değişiklik 25.12.2014 tarihli Genel Kurul Kararı ile yapılmıştır.) Bu puan en son girilen ALES ve yabancı dil sınav sonuçlarına göre güncellenebilir. Adayların mezun oldukları alanlardaki başvurularında söz konusu puanlar arasında 10 puana kadar yüzdelik oranlarını artırmaya veya eksiltmeye ve ÖYP puanını % 10'a kadar artırmaya YÖK Yürütme Kurulu yetkilidir.”

(3) Alan Sınav Puanı ile ÖYP araştırma görevlisi kadrolarına başvuracak adayların ÖYP puanının hesaplanmasında lisans not ortalamasının % 20'si, Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitim Giriş Sınavı (ALES) puanının % 25'i, Alan Sınav Puanının % 40'ı ve varsa Yabancı Dil Sınavı Puanının % 15'i dikkate alınır. (Değişiklik 14.05.2015 tarihli Genel Kurul Kararı ile yapılmıştır.)”

Araştırma Görevlileri Hakkında Yönetmelik¹⁶ hükümlerince gerçekleştirilmektedir. İlgili yönetmeliğin 4/1. Maddesi, 2547 sayılı Kanunun 35. Maddesine¹⁷ uygun olacak şekilde tahsis işlemleri yapılmaktadır. Bahsi geçen maddedeki bir diğer husus ise 35. Madde kapsamında bir başka üniversitede görevlendirilen araştırma görevlilerinden taahhüt ve kefalet senedi alınacağına ilişkindir¹⁸.

Konuya ilişkin en büyük tartışma yurtiçinde görevlendirilen bir araştırma görevlisine mecburi hizmet yükümlülüğü getirilip getirilemeyeceği hususudur. Yurtiçinde lisansüstü eğitim almak amacıyla başka bir üniversitede görevlendirilen araştırma görevlisine mecburi hizmet yükümlülüğü getirilemeyeceğini savunanların yasal dayanak olarak gösterdikleri hüküm DMK Ek- 35. Maddesidir.¹⁹ Bu

¹⁶ Resmî Gazete, 23.05.1997, S.22997.

¹⁷2547 Sayılı Kanun 35. Madde: “Öğretim elemanı yetiştirilmesi amacıyla yeni kurulan veya gelişmekte olan üniversite veya yüksek teknoloji enstitülerinin araştırma görevlisi kadroları, lisansüstü eğitim yaptırmak üzere, kadrosunu tahsis edecek üniversitenin başvurusu, “Öğretim Üyesi ve Araştırmacı Yetiştirme Kurulu”nun görüşü ve Yükseköğretim Kurulu’nun kararı ile tespit edilen, gelişmiş eğitim programı bulunan başka bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne tahsis edilebilir”.

¹⁸2547 Sayılı Kanun 35. Madde: “Görevlendirme veya atama işleminden önce adaylardan, kendilerine kadrosu tahsis edilen üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsünde 2547 Sayılı Kanunun 35 inci maddesi şartları içinde lisansüstü eğitim-öğretim süresi (tatiller dahil) kadar mecburi hizmeti yerine getirmek zorunda bulduklarına dair bir taahhüt ve kefalet senedi alınır. Bu senette ilgili araştırma görevlilerinin lisansüstü eğitim - öğretimlerinin tamamlanmasından ne kadar süre sonra kadroyu tahsis eden üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne döneceğini belirten bir hüküm de yer alır.”

¹⁹ İlgili maddede; “Kamu kurum ve kuruluşları tarafından personel kanunları ve diğer özel kanunlarda yer alan hükümlere göre bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren okutulacak yeni öğrencilere mecburi hizmet yükümlülüğü getirilemez. Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte mecburi hizmet karşılığı okutulmakta olan öğrenciler, mezuniyetlerinden veya memuriyete atanmalarından sonra kurumlarından mecburi hizmet yükümlülüğünün kaldırılmasını talep

madde gereğince yurtiçinde görevlendirilen öğrencilere zorunlu hizmet yükümlülüğü getirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu noktada tartışılması gereken bir yükseköğretim kurumunda araştırma görevlisi olarak istihdam edilen kişilerin bu madde kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyecekleri hususudur.

Bu maddenin koyulma gerekçesine²⁰baktığımızda ise; kurumlar üzerindeki istihdam baskısını azaltmak, personel giderlerini düşürmek gibi sebepler sıralanmıştır.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu konuya ilişkin kararında²¹, 35. Madde kapsamında bir başka üniversiteye lisansüstü eğitim amacıyla

edebilirler. Bu takdirde başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın, mecburi hizmet yükümlülüğü ve tazminat borçları (1.1.1995 tarihinden önce mecburi hizmet yükümlülüğünü ihlal edenlerin borçları dahil) ortadan kalkar. Yurtdışında okutulanlar ile Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından okutulanlar hakkında bu madde hükmü uygulanmaz.” ifadeleri yer almaktadır.

²⁰ TBMM Kanunlar Dergisi Cilt:89, 86 Nolu Komisyon Raporu, s.3-4

“...eğitilmiş insan ihtiyacını karşılamak amacıyla Cumhuriyetimizin ilk yıllarında başlatılmış ve uzun yıllar sürdürülmüş olan mecburi hizmet karşılığı öğrenci okutma uygulaması, ülkemizde eğitimin yaygınlaşması ve seviyesinin yükselmesi karşısında giderek önemini yitirmiş ve uygulama alanı daralmıştır. Diğer tarafta bu şekilde okutulan öğrencilerin boş kadrolara atanmaları bu kurumları istihdam baskısı altında bırakmakta, zaman zaman boş kadrolar da dahil yeterli olmadığından, kadro ihdası yoluna gidilmektedir. Bu durum bir yandan kadroların, diğer yandan personel giderlerinin artmasına yol açmaktadır. Mecburi hizmet yükümlülüğünün kamu kurum ve kuruluşları üzerindeki istihdam baskısını azaltmak ve kurumların değişen hizmet ihtiyaçlarına göre daha kaliteli personel temin etmelerine sağlamak amacıyla, 1995 ve 1996 Mali Yılı Bütçe Kanunlarında bir düzenleme yapılmıştır. Her yıl bütçe kanunlarında bu tür hükümlere yer verilmesi yerine 657 sayılı Kanuna ek bir madde eklenmek suretiyle düzenleme yapılması daha uygun olacaktır. Diğer taraftan halen mecburi hizmet yükümlüsü olarak okuyan öğrencilere gerek mezuniyetlerinden gerekse memuriyete atanmalarından sonra tek taraflı olarak mecburi hizmet yükümlülüğünü, tazminat borcu doğmaksızın sona erdirme hakkı verilmektedir...” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.

²¹ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ,01.04.2013 , E. 2008/3482 ,K. 2013/1167

“... 2547 sayılı Yasanın [35](#). maddesi uyarınca **öğretim** elemanı yetiştirilmek üzere başka bir üniversitede lisansüstü eğitim-öğretim yapmak üzere görevlendirilen araştırma görevlileri için anılan Yasada ve Yönetmelikte mecburi hizmet yükümlülüğünün öngörüldüğü tartışmasızdır. Temyize konu Daire kararında 01/08/1996 günlü, 4160 sayılı Kanun'un 2. maddesiyle 657 sayılı Kanuna eklenen Ek-35. madde ile getirilen düzenlemeyle 2547 sayılı Yasanın [35](#). maddesinin ve Yönetmelik'in 4/4. maddesinin mecburi hizmet yükümlülüğü ve tazminat sorumluluğuna ilişkin hükümlerinin uygulanma olanağı kalmadığından bahisle iptal kararı verildiğinden; 657 sayılı Kanunu'nun anılan Ek-35. maddesinin kapsamının ve bu madde ile getirilen düzenlemenin 2547 sayılı Kanunu [35](#). maddesi uyarınca yurt içinde görevlendirilen araştırma görevlilerini kapsayıp kapsamadığının saptanması gerekmektedir.

657/Ek 35. maddesinde yer verilen düzenlemenin, kamu kurum ve/veya kuruluşları adına bu kuruluşların personel kanununda ve kendi özel yasalarında yer alan hükümler çerçevesinde mecburi hizmet karşılığı okutulan öğrencileri, dolayısıyla bu kapsamda öğrenim gören öğrencilerin mecburi hizmet yükümlülüğünü kapsadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, araştırma görevlileri kamu kurum ve kuruluşları hesabına okuyan öğrenci olmayıp, 2547 sayılı Yasanın [33](#). maddesine göre, yükseköğretim kurumlarında araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan **öğretim** yardımcılardır. Ayrıca, araştırma görevlilerinin kadrolarının **öğretim** elemanı **yetiştirme** amacıyla başka bir üniversiteye tahsis edilmesi suretiyle görevlendirilmiş olmaları da, onların 657 sayılı Yasanın EK 35. maddesinde düzenlenen öğrencilerden olmadığına bir diğer yasal kanıtıdır.

Öte yandan, 657 sayılı Kanuna 4160 sayılı Kanunla eklenen Ek 35. maddesinin, 2547 sayılı Kanunun 35. maddesi uyarınca başka bir üniversitede eğitim-öğretim gören araştırma görevlilerini kapsamadığının somut bir diğer kanıtı da, 08/07/2006 günlü, 26222 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5535 sayılı "Bazı Kamu Alacaklarının Tahsili ve Terkinine İlişkin Kanun"un 2. maddesi ile 2547 sayılı Kanuna eklenen Geçici 53. maddesidir. Bu düzenlemenin, 2547 sayılı Yasanın [35](#). maddesi uyarınca başka bir üniversitede görevlendirilen araştırma görevlilerini de kapsadığı ve bunların mecburi hizmet yükümlülükleri ile bu yükümlülüğünden doğan borçların yeniden yapılandırılmasına ilişkin bazı hükümleri içerdiği görülmektedir. 657 sayılı Kanuna 4160 sayılı Kanunla eklenen Ek 35. maddesinin 1996 yılında, 5535 sayılı Kanunun ise 2006 yılında yürürlüğe girdiği göz önüne alındığında, 657 sayılı Kanunun Ek [35](#). maddesi ile, 2547 sayılı Yasanın [35](#). maddesine göre lisansüstü eğitim-öğretim amacıyla başka bir üniversitede görevlendirilen araştırma görevlilerinin mecburi hizmet yükümlülüğü ve tazminat borçları kaldırılmış olsaydı, Kanun koyucunun bu Yasadan yaklaşık on yıl sonra zaten kalkmış olan bir mecburi hizmet yükümlülüğü için yeniden yapılandırma hükümleri içeren bir yasal düzenleme yapmaya ihtiyacı duymayacağı açıktır.

Dolayısıyla, 5535 sayılı Kanunla 2547 sayılı Kanuna eklenen Geçici 53. madde ile yapılan düzenlemenin de, 657 sayılı Yasanın Ek [35](#). maddesinin, 2547 sayılı Yasanın [35](#). maddesi uyarınca başka bir üniversitede görevlendirilen araştırma görevlilerini kapsamadığını göstermektedir. ibareleri bulunmaktadır.

gönderilen araştırma görevlilerinin DMK Ek-35. Madde kapsamında değerlendirilemeyeceklerini belirtilmiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu kararında araştırma görevlilerinin DMK'nın Ek.35. maddesi kapsamında düşünülmemeyeceklerini belirtmiştir. 2547 sayılı Kanunun ilgili hükümleri uyarınca istihdam edilen araştırma görevlilerinin, öğrenci statüsünde değerlendirilemeyeceklerine kararında yer vererek, 2547 sayılı kanunun 35. Maddesi kapsamında görevlendirilen kişilerin öğretim elemanı statüsünde olduğunu söylemiştir²². Bu benzer kararlarda ilgili kişiler ile idare arasında bir

²² Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu bahsi geçen kararında ayrıca arada bir taahhüt sözleşmesi söz konusu olsa dahi kişinin araştırma görevlisi statüsüne ilişkin işlemlerde idari yargının görevli olduğu hususunu da belirtmiştir. İlgili kararda; "...2547 sayılı kanunun 35. maddesi uyarınca başka bir üniversitede lisansüstü eğitim-öğretim amacıyla görevlendirilen araştırma görevlileri ile üniversiteler arasında anılan Yönetmelik uyarınca imzalanan taahhüt ve kefalet senedinin hukuki niteliği konusunda zaman içinde yargı yerlerince farklı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Ancak, 2547 sayılı kanunun 35. maddesi uyarınca üniversite ile araştırma görevlisi arasında imzalanan taahhüt ve kefalet senedinin iptali istemiyle İdare Mahkemesi'ne açılan bir davada, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının olumlu görev uyumsuzluğu çıkararak Uyuşmazlık Mahkemesine başvurusu üzerine, Uyuşmazlık Mahkemesinin 09/04/2012 günlü, E:2012/6, K:2012/66 sayılı kararıyla; taahhüt ve kefalet senedinin davacı ve kefilleri tarafından tek taraflı olarak imzalanarak idareye karşı taahhütte bulunulması karşısında, davacı tarafından senedin iptali istemiyle açılan davanın görüm ve çözümünde adli yargı yerinin görevli olduğu sonucuna varılarak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının başvurusunun kabul edilip, davalı Üniversitenin görev itirazının reddine ilişkin İdare Mahkemesi kararının kaldırılmasına karar verilmiştir. Anılan kararda da vurgulandığı üzere, davacı ile davalı Üniversite arasında imzalanmış olan dava konusu taahhüt ve kefalet senedinin özel hukuk alanında tesis edilmiş bir sözleşme olması nedeniyle, anılan taahhüt ve kefalet senedinin iptaline ilişkin uyumsuzluğun görüm ve çözümü adli yargı yerlerine ait bulunmaktadır. Bu nedenle, bu kısım yönünden işin esasının incelenmesi suretiyle verilen Daire kararında hukuki isabet bulunmamaktadır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının 09/02/2007 günlü, 569 sayılı işlemi ile bu işleme dayanılarak davacının araştırma görevlisi olarak atanmasına dair 05/03/2007 günlü Rektörlük işlemi yönünden davalı idarelerin temyizine gelince; Araştırma görevlisi olan ve 2547 sayılı Yasanın 35. maddesi uyarınca lisansüstü eğitim-öğretim yapmak üzere ODTÜ'de görevlendirilen

sözleşme ilişkisi olmasına rağmen bu sözleşmenin tarafların eşit özgür ve hür iradeleriyle imzalanın bir sözleşme niteliğinde olmadıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle ortada bir idari sözleşme bulunduğundan bahsedilemeyeceği, bu minvaldeki sözleşmelerin idari sözleşme olduğunu belirtmiş, bu yüzden görevli yargı düzeninin idari yargı olduğunu karara bağlamışlardır. Bu sebepten ötürü ilgili kişilere zorunlu hizmet yükümlülüğü şartının getirilebileceği ve çeşitli yaptırımların uygulanabileceğini belirtmiştir.

davacının yüksek lisans bilimsel hazırlık programında başarısız olduğunun bildirilmesi üzerine taahhüt ve kefalet senedine göre işlem yapılmak üzere davalı üniversitedeki araştırma görevlisi kadrosuna ataması yapılmıştır. Taahhüt ve kefalet senedi başarısızlık durumunda kadrosu ile ilişkisinin kesilmesini öngördüğünden, davacının söz konusu ataması bu kapsamda yapılmıştır. Nitekim dava konusu atama işlemlerinden bir müddet sonra davacının araştırma görevlisi kadrosu ile de ilişkisi kesilerek görevine son verilmiştir. Özel hukuk hükümlerine tabi olduğu belirlenen taahhüt ve kefalet senedinde yer alan bazı hükümlerin uygulanmasını sağlamak üzere tesis edilen işlemlerin, hukuki nitelikleri dikkate alındığında dayanağı olan özel hukuk sözleşmesinden ayrılabilen ve idare hukuku alanında tesis edilmiş olan idari işlemler olarak kabul edilmeleri hukuken mümkündür. Bu bağlamda; davacının başarısız olması nedeniyle imzaladığı taahhüt ve kefalet senedine göre işlem yapılmak üzere davalı Üniversite emrine araştırma görevlisi kadrosuna atanmasına ilişkin dava konusu işlemlere karşı açılan davanın görüm ve çözümü, işlemlerin idare tarafından idare hukuku alanında sonuç doğurmak üzere tesis edilen icrai nitelikte idari işlemler olması nedeniyle, idari yargı yerlerine ait bulunmaktadır.”İfadeleri yer almaktadır. Ayrıca bkncz. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 15.11.2002 gün ve E:2002/557, K:2002/809., Danıştay 8. Dairesi , E.2012/1194 , K.2012/6876 , 28.9.2012. Danıştay 8. Dairesi 14.1.2005 E. 2004/5052 , K. 2005/157.

2.İDARENİN YARGISAL DENETİMİ

2.1 İdari Yargının Özellikleri

Ülkemizde yargı ayrılığı sistemi uygulanmasından ötürü, idarenin işlemleri, eylemleri ve idari sözleşmelerden kaynaklanan uyuşmazlıklar ayrı bir yargı düzeninde çözüme kavuşturulmaktadır. Bu yargı düzenine de idari yargı adı verilmektedir.

İdari yargı sistemimizin genel özellikleri olarak üç dereceli olmasını²³, idari yargı mahkemelerinin genel(geniş) görevli olmasını, Danıştay biçiminde örgütlenmesini²⁴söyleyebiliriz. Bunun dışında idari yargıda yazılı yargılama usulü bulunmaktadır. Yani davalar dosya üzerinden görülür. Ayrıca idari yargıda resen inceleme yöntemi uygulanır²⁵. Mahkemelerin dosyanın aydınlatılması için gerekli bilgi belgeleri bizzat kendilerinin toplama yetkisi bulunmaktadır.

İdari yargı organları yargılamaları sırasında sadece hukuka uygunluk denetimi yapabilirler. Yerindelik denetimi yapmaları yasaklanmıştır. Yerindelik denetimi mevcut kamu hizmetinin etkililiğin ve verimliliğinin ve rasyonelliğinin araştırılmasıdır. İdari yargı organlarının idarenin işlem ve eylemleri üzerinde böyle bir yetkileri bulunmamaktadır. İdari yargı makamları bir idari işlemin sadece anayasaya, kanunlara ve diğer düzenleyici işlemlere uygun olup olmadığını denetlemekle sınırlı yetkiye sahiptirler. Yasama organı

²³ 20 Temmuz 2016 tarihinden itibaren “İstinaf” mahkemeleri devreye girmiş ve idari yargı sistemimiz iki dereceliden üç dereceliye dönüşmüştür.

²⁴Şeref Gözübüyük/Turgut Tan ,İdari Yargılama Hukuku , 2008 , s.29

²⁵Turgut Tan , İdare Hukuku , Ankara ,2015 , s.984

veya genel kamuoyu yönünde herhangi bir sorumluluğu bulunmayan idari yargının yerindelik denetimi yapmaması da bu açıdan olağandır. İşlemlerin yerindeliliğine ilişkin denetim idareye bırakılmıştır.

2.2 İdarenin Takdir Yetkisi

İdari yargı makamlarının yaptığı denetime ilişkin bir diğer sınır ise yapılan denetimin idarenin takdir yetkisini ortadan kaldıracak şekilde yapılamayacağı hususudur. Takdir yetkisi kavramı ile idarenin bir işleme ait sebepler arasındaki seçim serbestisi yapabilme imkanının bulunması ifade edilmektedir.

Takdir yetkisi doktrinde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Atay, takdir yetkisini²⁶; “idarenin belli bir karar alıp almama, birden fazla karar açısından birini seçebilme, kamu yararı, kamu düzeni gibi kavramların anlamlarını belirleyebilme yetkisi” olarak ifade etmektedir. Takdir yetkisine ilişkin Karatepe’nin tanımı²⁷ ise; “idareye verilmiş olan yetkinin nasıl kullanılacağına hukuk kuralında açıkça gösterilmemiş olması, işlemin yapılmasında birden fazla geçerli yolun bulunması ve idarenin bu yollarda birini seçebilmesi” şeklindedir. Takdir yetkisine ilişkin bir başka tanım ise²⁸; belirli koşullarda idarenin su ya da bu yönde hareket etme serbestliğinin, gücünün, olanağının

²⁶ Ender Ethem Atay, İdare Hukuku, Turhan Kitapevi, Ankara, 2014, s.508

²⁷ Şükrü Karatepe, “İdarenin Takdir Yetkisi”, TDD, C:63, Sayı:392, Eylül 1991, s.71. aktaran: Zeki Uysal, 1982 Anayasası Çerçevesinde Devlet Memurlarının Naklen Atanmasında İdarenin Takdir Yetkisinin

Yargı Yoluyla Denetimi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2010

²⁸ İsmet Giritli, Pertev Bilgen ve Tayfun Akgüner, İdare Hukuku, Der Yayınevi, İstanbul, 2008, s.70

bulunmasıdır.” şeklindedir. Gözler ise takdir yetkisini;²⁹ “en az iki karar veya davranış arasında idarenin sahip olduğu seçim yapma imkanı” olarak tanımlamıştır. Günday ise takdir yetkisini; “İdarenin, idari faaliyetini yerine getirirken bir serbestiye sahip olması ve bu serbest alan içerisinde çeşitli davranış şekillerinden birini seçme serbestisi.³⁰” olarak tanımlamıştır.

İdarenin takdir yetkisini idari işlemin tüm unsurları üzerinde kullanmadığının belirtilmesi gerekir. Takdir yetkisi idari işlemin sadece sebep ve konu unsurlarında söz konusu olabilir³¹. Sebep unsuru idareyi işlem yapmaya iten nedenler bütünüdür. İdare bir idari işlem tesis etme noktasında kimi zaman nedenler arasında seçim serbestisine sahip olabilir. Bu seçimi yaparken de takdir yetkisine dayanarak tasarrufta bulunur. Konu ögesi ise idari işlemin doğurduğu sonuçtur. İdare kimi zaman belli bir sonucun doğması veya doğmaması hususunda takdir yetkisine sahip olabilir. İdare bir işlem veya eylem tesis ederken sadece kamu yararı saikiyle hareket edebilir. Başka bir amaç güderek hareket edemez. Bu konuda idareye seçim yapma imkanı tanınmamıştır. Ayrıca bazı idari işlemleri yapabilmek için sadece belli makamlar yetkilendirilmiş veya bazı idari işlemler için önceden belirlenmiş şekil kuralları söz konusu olabilir. Bu durumlarda

²⁹ Kemal Gözler, İdare Hukuku (Cilt 1), Ekin Yayınları, Bursa, 2009, s.945

³⁰ Metin Günday, “İdarenin Takdir Yetkisi”, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1982, s. 3. Aktaran: Nurhan Hacıbrahimoğlu, “Yargı Kararları Işığında Takdir Yetkisi ve Yerindelik Denetimi, 2010 Anayasa Değişikliğinin Bu Duruma Muhtemel Etkisi” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

³¹ Kemal Gözler, İdare Hukuku (Cilt 1), Ekin Yayınları, Bursa, 2009, s.946

da idareye hareket imkanı tanınmamıştır. Dolayısıyla; amaç, şekil ve yetki ögelerinde takdir yetkisi kullanılamaz.

Yasal düzenlemelerde kimi zaman bir işlemin sebebi gösterilmemiş veya özel olarak belirtilmemiş olabilir. Böyle durumlarda idarenin bir işlem tesis etmesi noktasında takdir yetkisinin bulunduğu kabul edilir. Takdir yetkisi mutlaka somut verilere dayanılarak kullanılmalıdır³². Bu yetki mutlaka eşitlik ilkesine uygun³³ , gerekçeli olarak, kamu yararı çerçevesinde, kamu hizmetinin gereklerine uygun olarak kullanılmalıdır³⁴.

Özetle idare belli bir olaya ilişkin yasal ayrıntılı düzenlemelerin bulunmadığı konularda, birden fazla hukuki sonucun geçerli olabilmesi ihtimalinin bulunduğu ve idarenin de bunlardan istediğini seçme imkanının bulunduğu durumlarda takdir yetkisi kullanılabilir³⁵.

2.3 İdarenin Takdir Yetkisinin Yargısal Denetimi

İdari yargı yerlerinin idari işlem ve eylemlere ilişkin yetkilerinin hukuka uygunluk denetimi ile sınırlı olduğunu belirtmiştik. Bu noktada idarenin takdir yetkisi özelinde yaptığı işlemler de idari yargı denetimine tabidir. İdari yargı bu denetiminde yetkinin eşitlik ilkesine

³² Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, Anayasa Hukuku-İdare Hukuku, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.300

³³ Bahtiyar Akyılmaz/Murat Sezginer/Cemil Kaya, Türk İdare Hukuku, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2009, s.142

³⁴ Ahmet Nohutçu, İdare Hukuku, Savaş Yayınevi, 2015, s.314

³⁵ Şükrü Karatepe, İdare Hukuku, İzmir, 1993, s.65

uygun olarak, kamu yararı çerçevesinde kullanılıp kullanılmadığına bakar³⁶.

Ancak idari yargı mercilerinin herhangi bir şekilde idarenin takdir yetkisini ortadan kaldıracak veya idari bir işlem niteliğinde karar vermeleri mümkün değildir. Bu husus anayasanın 125/4 maddesinde de düzenlenmiştir³⁷. Ayrıca benzer bir düzenleme İYUK 2/2 de de yer almaktadır³⁸.

Maddelerden de anlaşılacağı üzere idareyi yargı kararı marifetiyle herhangi bir tercihe zorlamak söz konusu değildir. Danıştay da atama işlemine ilişkin bir kararında³⁹ bu hususa dikkat çekmiştir.

³⁶ İsmet Giritli, Pertev Bilgen ve Tayfun Akgüner, İdare Hukuku, Der Yayınevi, İstanbul, 2008, s.71

³⁷ Anayasa 125. Madde: “Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idarî eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez.”

³⁸ İYUK Madde 2 “ İdari yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. İdari mahkemeler; yerindelik denetimi yapamazlar, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı veremezler.” şeklindedir.

³⁹Danıştay 5. Dairesi, 20.10.1993, E.1993/4248, K. 1993/3874, ayrıca bkz. Danıştay 5. Dairesi T. 10.11.1998, E. 1996/311, K. 1998/2618

“...İdarenin takdir yetkisinin denetimine yargı organları yönünden getirilen ve idari işlemlerin yalnızca hukuka uygunluk açısından denetlenebilecekleri biçimi de ifade edilen kural aynı zamanda idarenin, takdir yetkisinin kullanılmasında uyması gereken sınırları da koymuş olmaktadır. Başka bir anlatımla idarelerin belirli bir kamu hizmetinin etkili ve verimli bir biçimde yürütülmesi, kamu yararının daha somut bir biçimde ortaya konulması için birden çok seçenekten birisini tercihte takdir yetkisiyle donatıldıkları durumda idari yargı organlarının idareye bu seçeneklerden birisini tercihe zorlayacak ya da belirli bir yönde işlem veya eylem tesisine zorunlu kılacak biçimde yargı kararı vermeleri Anayasa ve yasa kurallarıyla ve idare hukuku ilkeleriyle bağdaştırılamaz.”

Bahsi geçen kararda mahkeme idarenin bir kişiyi atama yetkisi konusunda takdir yetkisi olduğundan bahisle, sadece davacının isteminde belirttiği yerlere atamasının yapılması yönündeki ilk derece mahkemesi kararını bozmuştur. Ayrıca idarenin geniş bir takdir yetkisinin bulunduğu bu gibi konularda, idareyi belli bir tercihe yargı kararı vasıtasıyla zorlamanın hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir.

3. MECBURİ HİZMETİN DEVRİ KONUSUNA

YAKLAŞIMLAR

3.1 DPB ve YÖK ‘ün Mecburi Hizmet Konusuna İlişkin Görüşleri

Mecburi hizmet kavramına ilişkin tartışılması gereken en önemli hususlardan biri de, mecburi hizmetin diğer kurumlara devredilip devredilemeyeceği hususudur. Belirtildiği üzere 657 sayılı DMK'nın 224. Maddesi gereğince zorunlu hizmetin 13/12/1960 tarihli ve 160 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin “a, b, d”⁴⁰ fıkraları kapsamına giren kurumlara devredilebileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla kişinin

⁴⁰29/11/1984 tarih ve 243 sayılı K.H.K.'nin 55 inci maddesi uyarınca; 13/12/1960 tarih ve 160 sayılı Kanunun 4 üncü maddesine yapılan atıflar, 8/6/1984 gün ve 217 sayılı K.H.K.'nin ilgili maddesine yapılmış sayılmaktadır. Bu bakımdan bu maddede zikredilen 4 üncü madde, 217 sayılı K.H.K.'nin 2 nci maddesi olarak dikkate alınmalıdır. İlgili fıkra da belirtilen kurumlar 217 sayılı KHK da şu şekilde sıralanmıştır;

- a) Genel bütçeye dahil dairelerle, katma bütçeli idareler ve bunlara bağlı kuruluşlar,
- b) İl Özel İdareleri ve belediyeler, bunların birlikleri ve bunlara bağlı iktisadi müesseseler, işletmeler,
- d) d) Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları dışında kalan ve kamu fonu kullanan, özel kanunlarla veya bunların verdiği yetkiye dayanarak kurulan kamu kuruluşları ve bu nitelikteki bankalar ve bunların en az sermayesinin yarısından fazlasına iştirak suretiyle kurdukları müessese, ortaklık ve iştirakler.

mecburi hizmet yükümlülüğünü ilk atandığı kurumda yerine getirmesine ilişkin bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Devlet Personel Başkanlığının mecburi hizmetin devrine ilişkin çeşitli mütalaaları bulunmaktadır. 06.04.2010 tarihli bir yazısında 1416 sayılı Kanun Kapsamında yurtdışına gönderilen bir kişinin eğitimini tamamlayarak yurda döndükten sonra kadrosunun ait olduğu kurumdan başka bir yere mecburi hizmetinin devredilip devredilemeyeceğine ilişkin olarak DPB;

“...ihtiyaç duyulan personelin ilgili kamu kurum ve kuruluşları adına yurtdışına eğitime gönderilmiş olması, eğitimini süresi içinde tamamlamış bulunması ve mecburi hizmetle yükümlü bulunduğu kurum tarafından atamasının yapılmış olması halinde, bahse konu mecburi hizmet yükümlülüğününün 217 sayılı KHK kapsamında bulunan Genel Müdürlüğüne devredilebileceği mütalaa edilmektedir.” ifadelerini kullanmıştır.

YÖK ise mecburi hizmetin devrine ilişkin 25.02.2015 tarihli 10467 sayılı tüm devlet üniversitelerine gönderdiği yazısında⁴¹; 2547 sayılı

⁴¹Bahsi geçen yazı “Mecburi hizmet devrinin yapılabilmesi için, ön koşul olarak söz konusu devrin yapılmasının istendiği kurum veya kuruluşa, mevzuatına uygun olarak atanmaya hak kazanılması gerekmektedir. Bu kapsamda,

a. Eş durumu mazereti nedeniyle mecburi hizmet devri tekliflerinde, mecburi hizmet yükümlüsünün aile cüzdanı veya vukuatlı nüfus kayıt örneğiyle evli olduğunu belgelendirdiği eşinin; 1. 8/6/1984 tarihli ve 217 sayılı Devlet Personel Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamına giren bir kurum veya kuruluşa, 11/10/1983 tarihli ve 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanununa tabi öğretim elemanı kadrolarında veya 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 4 üncü maddesinin (B) ve (C) fıkraları ile geçici pozisyonlar hariç olmak üzere memur kadrosunda veya diğer personel kanunlarına

Kanunun 35. Maddesinde belirtilen eş durumundan kaynaklı mecburi hizmetin devrine ilişkin çeşitli kıstaslar belirlemiştir. Gene bahsi geçen yazıda 2547 sayılı Kanunun sağlık durumuna ilişkin mecburi hizmetin devrine izin veren hükümlerinin nasıl uygulanacağına ilişkin kriterleri belirlemiştir⁴². Bahsi geçen kriterler; ilgili kişilerin sağlık durumlarına özgü bazı durumların varlığı olarak ifade edilebilir.

YÖK bu sayılan hususlar dışında kalan durumlardan kaynaklanan mecburi hizmetin devri taleplerine olumsuz yanıt verileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda YÖK'ün mecburi hizmetin devrine ilişkin 2 temel kriter belirlediğini görmekteyiz. YÖK kişilerin mecburi hizmetlerini başka kurumlarda yerine getirmelerinin mümkün

tabi olarak çalıştığının belgelendirilmesi; 1. Kamu personelleri arasında yer almaması halinde, o ilde kesintisiz son üç yıl sosyal güvenlik primi ödemek suretiyle kendi adına veya bir hizmet akdi ile işverene bağlı olarak çalışmış ve halen çalışıyor olduğunun belgelendirilmesi(Son 3 yılda işe giriş-çıkış tarihleri arasında toplamda en fazla 30 gün sosyal güvenlik priminin ödenmesinde kesinti bulunması halinde de kesintisiz sosyal güvenlik primi ödenmiş gibi işlemyapılır.) halinde eşinin görevli olduğu ildeki yukarıda belirtilen atanmaya hak kazandığı kamu kurumve kuruluşuna mecburi hizmet devri yapılabilir. Eşinin bulunduğu ilde, mecburi hizmet yükümlüsünün durumuna uygun kadronun bulunmaması halinde veya mecburi hizmet yükümlüsüne ihtiyaç duyulmaması halinde o ilin sınır komşusu illerden birindeki kamu kurum ve kuruluşuna mecburi hizmet devri yapılabilir.” hususlarına yer vermiştir.

⁴² “... b. Sağlık durumu mazereti nedeniyle mecburi hizmet devri tekliflerinde, mecburi hizmet yükümlüsünün, kendisinin, eşinin, kanunen bakmakla yükümlü olduğunu belgelendirdiği anne, baba veya çocuklarından birinin ya da yargı kararı ile vasi tayin edildiği kardeşinin ortaya çıkan hastalığının o ilde tedavisinin mümkün olmadığını il sağlık müdürlüğü yazısıyla belgelendirilmesi veya kişinin görev yerinin değişmemesi halinde bu kişilerin hayatının tehlikeye gireceğinin sağlık kurulu raporuyla belgelendirilmesi halinde, yukarıda belirtilen atanmaya hak kazandığı kamu kurum ve kuruluşunun bulunduğu ilde tedavinin yapılabileceği bir sağlık kurumunun bulunduğu veya kişinin sağlığının olumsuz etkilenmeyeceğinin belgelendirilmesi halinde mecburi hizmet devri yapılabilir.” şeklinde ifade edilmiştir.

olduğunu ancak bunun sadece sağlık durumu ile eş durumundan kaynaklanabileceğini belirtmiştir.

3.2 Danıştayın Mecburi Hizmetin Devri Konusuna Yaklaşımı

Mecburi hizmetin devri taleplerinin reddi sorunu bir uyuşmazlık konusu olarak birçok defa Danıştayın önüne gelmiş bir sorundur. Sayıca mecburi hizmetin varlığı konusundaki tartışmaya oranla daha az olmakla birlikte çeşitli kriterleri ışığında Danıştayca karara bağlanmış bir husustur.

Danıştay bir mecburi hizmetin başka bir kamu kurumuna devri noktasında hizmet gereklerini kendisine bir kriter olarak belirlemiştir. Konuya ilişkin bir kararında⁴³;

“Davacı, "hizmetin önemi ve gereği" gözetilerek ibaresi ile sübjektif kriterler getirildiğini iddia etse de, hizmetin önemi ve gereği ölçütlerinin kamu görevlilerinin yer deştirmelerinde uygulanan ve mevzuatta öngörülen nesnel nitelikli temel ölçütlerden olduğu tartışmasız olup, anılan düzenleme ile yer değıştirme suretiyle atamaların adli bir şekilde objektif kıstaslar doğrultusunda yapılmasının amaç edinildiğı anlaşıldığından, bu maddede de üst hukuk normlarına ve hukuka aykırı bir husus görülmemiştir.” ifadeleri yer almaktadır.

⁴³Danıştay 5. Daire, T.24.9.2010, E. 2008/1591, K. 2010/5444

Danıştayın bir başka kriter olarak belirlediği husus ise coğrafi bölge esası ve kamu görevlilerinin yurdun bütününe dengeli dağılması gerektiği hususudur. Buna dair bir kararında⁴⁴;

“..statünün gereklerinin ikinci sıraya alınmasının, kamu hizmetlerini yürütmek amacı ile kurulmuş olan kamu kurumlarının görevlerini yerine getirmekte zorlanmalarına, giderek görevlerini aksatmalarına neden olabileceği ve personelin istihdamı konusunda genel kabul görmüş belirli ilkelerin (örneğin Coğrafi bölge esası, ihtiyaca göre istihdam, personelin birimler arasında dengeli dağılımı gibi) uygulanmasının engelleyeceği açıktır.” ifadeleri yer almaktadır.

Danıştay mecburi hizmet kavramını ve buna uyulması için çeşitli önlemler alınmasını ilgili kararlarında hukuka aykırı bir unsur olarak değerlendirmemiştir. Buna dair bir kararında⁴⁵; taahhütname, kefalet

⁴⁴ Danıştay 5. Dairesi, T. 10.11.1998,E. 1996/311, K. 1998/2618

⁴⁵ Danıştay 8. Daire, T. 27.10.2004,E. 2004/236, K. 2004/405

“ile bir üniversitede görev yapan öğretim elemanlarının kadrosunun başka bir üniversiteye nakledilmesindeki amacın ilgililerin akademik gelişimini sağlamak olduğu, asıl kurumların bu gelişimin maliyetlerini üstlenirken öğretim elemanlarının gelişim sürecinde elde ettikleri bilgi ve görgülerinin hizmet götördükleri tüketiciler olan üniversite veya üniversite öğrencilerine yansıtılmasını gözetmek zorunda bulunduğu, idarelerin özelde bu hizmet yansımaları genelde ise kamusal yararı gerçekleştirmek amacıyla başka bir kurumda görevlendirdiği veya kadrosuyla naklettiği öğretim elemanlarının geri dönüşünü sağlamak için önlemler almasının ve bunun için ilgili mevzuatta kişilere gerekmeccuri hizmet yükümlülüğü gerekse de taahhütname ve kefalet senedi imzalatmak şeklinde yaptırımlar öngören düzenlemeler yapabileceklerinin açık olduğu tartışmasıdır.” ifadeleri yer almaktadır

senedi benzeri düzenlemeler benzeri yaptırımların sistemin bir parçası olarak kabul edilmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Danıştayın mecburi hizmetin devrine ilişkin uyuşmazlıklarda genellikle, devire izin verilmemesi kararlarını onadığını, iptal etmediğini görmekteyiz. 2547 sayılı Kanunun 33. Maddesi kapsamında yurtdışına eğitime gönderilip, yurda döndükten sonra yardımcı doçentliğe yükseltilmemesi sebebiyle zorunlu hizmetinin bir başka üniversiteye devri talebinin idare tarafından reddedilmesi üzerine açılan bir davada⁴⁶;

“Yükseköğretim Kurulu, üniversitelerin ihtiyaçlarını, eğitim-öğretim programlarını, bina, araç gereç ve benzeri imkanları dikkate alarak akademik kadroları dengeli bir oranda dağıtmakla görevli bulunmaktadır. Davalı idarenin bu görevini yerine getirirken yeni kurulmuş ve gelişmekte olan üniversitelerin akademik personel ihtiyacını gözönünde bulunduracağı kuşkusuzdur. Bu durumda; yeni kurulan üniversitelerde kaliteli öğretim elemanı yetiştirilmesi ve eğitim-öğretim kalitesinin yükseltilerek Yükseköğretim Yasasının amaçlarına ulaşmayı sağlayabilmek için yurt dışında gönderilen davacının, yükümlü tutulduğu mecbur hizmetini bağlı olduğu, yükseköğretim kurumunda yerine getirmek zorunluluğu açık olduğundan, mecburi hizmetimin Üniversitesine devredilmesinin

⁴⁶Danıştay 8. Daire, T. 4.10.2000, E. 1998/5104, K. 2000/6006

uygun görülmemesine ilişkin işlemde hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Kaldı ki, davacının istenilen koşulları sağlaması ile yardımcı doçent olarak atanması her zaman mümkün olup, akademik olarak yükselmesini engelleyen herhangi bir durum söz konusu değildir.” şeklinde hüküm vermiştir.

Danıştayın hizmetin gerekleri, kamu ihtiyaçları ve kamu yararını gerekçe göstererek bir çok davada mecburi hizmetin devrine izin vermediğini görmekteyiz. 1416 sayılı Kanun kapsamında yurtdışındaki eğitimini tamamlayıp yurda dönen bir öğretim elemanının eş durumundan mecburi hizmetin devri talebine ilişkin dava⁴⁷ anlattığımız hususa örnek teşkil etmektedir. İlgili davada Danıştay;

⁴⁷Danıştay 8. Daire T. 1.2.1995 , E. 1994/1423, K. 1995/268 T.. 2547 sayılı Yükseköğretim Yasasının, Yükseköğretim Kurulunun Görevleri başlıklı 7. maddesinde, yükseköğretim kurumlarının bu yasada belirlenen amaç, hedef ve ilkeler doğrultusunda kurulması, geliştirilmesi, eğitim öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve yükseköğretim alanlarının ihtiyaç duyduğu öğretim elemanlarının yurt içinde ve yurt dışında yetiştirilmesi için kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamak, üniversitelere tahsis edilen kaynakların, bu plan ve programlar çerçevesinde etkili bir biçimde kullanılmasını gözetim ve denetim altında bulundurmak, yükseköğretim kurumları arasında bu yasada belirlenen amaç, ilke ve hedefler doğrultusunda birleştirici, bütünleştirici, sürekli, ahenkli ve geliştirici “işbirliği ve koordinasyonu sağlamak Yükseköğretim Kurulunun görevleri arasında sayılmıştır. Yukarıda anılan mevzuat hükümlerine göre yükseköğretim amaçlarına uygun olarak, üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasının sağlanması için yeni kurulmuş ve gelişmekte olan üniversitelerin akademik personel ihtiyacının göz önünde tutulması gerektiği açıktır.” ifadelerine yer verilmiştir.

Ayrıca bkzn. Danıştay 8. Daire T.27.012005 E. 2003/3926, K.2005/251, Danıştay 8. Daire, T. 27.1.2005 E. 2004/1994 K. 2005/250

“... davacının görev yerinin, öğretim elemanına ihtiyacı olan Anadolu Üniversitesi olarak belirlenmesinde, 1416 sayılı yasa ve taahhüt senedi uyarınca, kamu yararı ve hizmet gerekleri yönünden hukuka aykırılık bulunmamaktadır. Her ne kadar davacı, daha önce Mimar Sinan Üniversitesinde çalıştığını, ikametgahının ve eşinin işinin İstanbul'da olduğunu, İstanbul'da bir görevde görevlendirilmesi gerektiğini ileri sürmekte ise de, Milli Eğitim Bakanlığının Dış Ülkelere göndereceği Resmi-Burslu öğrencilerin bir kısmını üniversitelerin öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak amacıyla seçtiği ve Anadolu Üniversitesinin de davacının hizmetine ihtiyacı olduğu belirtildiğinden öncelikle ihtiyaç bulunan yerde görevlendirilmesi kamu hizmeti gereklerindedir.” ifadelerini kullanmıştır.

Danıştayın kararlarında sıklıkla vurgu yaptığı hususlardan bir tanesi de 2547 sayılı Kanunun 7. Yükseköğretim Kurulunun Görevleri başlığını taşıyan maddesidir. Danıştay mecburi hizmetin devrine onay vermeyen bir başka kararında⁴⁸ mevcut maddeye vurgu yapmıştır. Kararda; YÖK'e yükseköğretim faaliyetleri ile ilgili plan yapma yetkisinin verildiğinden bahisle, bu kamu hizmetinin ülke geneline dengeli ve etkili bir şekilde dağılımını yapma görevini haiz olduğu belirtilmiştir.

⁴⁸Danıştay 8. Daire T. 6.5.1999 E. 1996/5393 K. 1999/2825. Ayrıca bkz. Danıştay 8. Daire T.10.1.2005 E.2004/99, K.2005/33, Danıştay 8. Daire E. T. 10.1.2005, 2004/999 K. 2005/33.

Mecburi hizmetin devrine ilişkin bir başka ret kararında⁴⁹ ise Danıştay yükseköğretimin planlanması ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi konusunda denetim ve gözetim yetkisinin YÖK'te olduğunu belirtmiştir. İlgili kararında;

“Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının 30.5.1999 gün ve 6957-10631 sayılı yazısının yükseköğretim kurumlarının öğretim elemanı yetiştirmek amacıyla yurtdışına gönderdiği araştırma görevlilerinin gönderilmesi ile ilgili tüm esas ve ilkeleri belirlemek ve düzenlemek, gözetim ve denetim altında bulundurmak konularında yetkili bulunan Yükseköğretim Kurulunun bilgisi olmaksızın üniversiteler arasında yapılacak geçiş işlemlerinin önlenmesi amacıyla tesis edildiği anlaşılmakla bu düzenlemede de hukuka aykırılık bulunmamıştır. İfadeleri yer almaktadır.

Danıştayın mecburi hizmetin devrine izin verdiği kararlarına baktığımızda ise, DMK Ek-35. Maddesinin getirdiği hükümlerin yorumlanmasıyla verildiğini görmekteyiz. Bahsi geçen maddeyi mecburi hizmetin kalktığı şeklinde yorumlayan Danıştayın ilgili daireleri, mecburi hizmetin devrine ilişkin işlemlerde hukuka aykırılık bulmamışlardır. Bahsi geçen hususa ilişkin bir kararında⁵⁰ Danıştay 8.

⁴⁹Danıştay 8. Daire, T. 19.2.2001, E. 1999/5093, K. 2001/602

⁵⁰Danıştay 8. Daire, T. 10.10.2007, E. 2006/4441; K. 2007/5224, Ayrıca bkz.

Danıştay 8. Daire E. 2006/5230 K. 2007/2699

“... 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Yasasının 20. maddesinin atıfta bulunduğu 657 sayılı Devlet Memurları Yasasına 01.08.1996 tarihinde 4160 sayılı Yasa ile eklenen "Yurt İçinde Okutulan Öğrencilerin Mecburi Hizmet Yükümlülüğü" başlıklı Ek-35. maddesiyle de; "Kamu kurum ve kuruluşları tarafından personel kanunları ve

Dairesi; DMK Ek 35. Maddeyle birlikte okutulan kişilerin mecburi hizmet yükümlülüklerinin bulunmayacağını belirtmiştir. İlgili kararında araştırma görevlilerini de yurt içinde okutulan öğrenciler kapsamında değerlendirdiğinden ötürü, bu statüdeki kişilerinde mecburi hizmet yükümlülüklerinin bulunmadığına hükmetmiştir⁵¹.

Anayasanın 131. Maddesine göre⁵²yükseköğretimin planlanması, yükseköğretimin gerektirdiği ihtiyaçların tespiti ve bunların giderilmesi görevi YÖK'e verilmiştir. YÖK de bu görevini öğretim elemanı kadrolarının dengeli bir oranda dağılması, yükseköğretim kurumlarının düzenlenmesi, denetlenmesi ve üniversitelere tahsis

diğer özel kanunlarda yer alan hükümlere göre bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren okutulacak yeni öğrencilere mecburi hizmet yükümlülüğü getirilemez. Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihte mecburi hizmet karşılığı okutulmakta olan öğrenciler, mezuniyetlerinden veya memuriyete atanmalarından sonra kurumlarından mecburi hizmet yükümlülüğünün kaldırılmasını talep edebilirler. Bu takdirde başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın, mecburi hizmet yükümlülüğü ve tazminat borçları (1. 1.1995 tarihinden önce mecburi hizmet yükümlülüğünü ihlal edenlerin borçları dahil) ortadan kalkar. Bu durumda; 657 sayılı Devlet Memurları Yasasının Ek-35. maddesiyle getirilen yeni düzenlemeyle, kamu kurum ve kuruluşları tarafından yurt içinde okutulan öğrencilerle ilgili olarak 2547 sayılı Yasanın 35/3. maddesinin ve Bir Üniversite Adına Bir Diğer Üniversitede Lisansüstü Eğitim Gören Araştırma Görevlileri Hakkında Yönetmeliğin 4/4. maddesinin mecburi hizmet yükümlülüğü ve tazminat sorumluluğuna ilişkin hükümlerinin uygulanma olanağının kalmadığı anlaşılmış olup..” şeklinde karar vermiştir.

⁵¹ Daha önce de Bahsedildiği üzere bu karar Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ,01.04.2013 , E. 2008/3482 ,K. 2013/1167 tarafından bozularak , 2547 sayılı kanunun 35. Maddesi kapsamındaki öğretim elemanlarının bu kanun kapsamında değerlendirilemeyecekleri hükmüne bağlanmıştır.

⁵² Anayasa 131. Madde “Yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek, yükseköğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma faaliyetlerini yönlendirmek, bu kurumların kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve üniversitelere tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama yapmak maksadı ile Yükseköğretim Kurulu kurulur.” şeklindedir.

edilen kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasının sağlamak amacıyla 2547 sayılı kanundan aldığı yetkiler çerçevesinde yerine getirmektedir. Mecburi hizmet kavramına ilişkin hem idari hem yargısal nitelikteki kararların altında da genel olarak bu mantık yatmaktadır.

SONUÇ

Mecburi Hizmet Yükümlülüğü kavramı hukukumuzda birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Kamu hizmetlerinin ülke coğrafyasının ihtiyaçları gözetilerek, dengeli bir şekilde dağılmasını sağlayabilmek amacıyla böyle bir yükümlülük tesis edilmiştir.

Mecburi hizmet yükümlülüğüyle karşılaştığımız alanların başında da yükseköğretim alanı gelmektedir. Yükseköğretim alanında mecburi hizmet yükümlülüğü temel itibariyle iki farklı yasal düzenlemeden doğmaktadır. Bunlardan birincisi 1416 sayılı sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkındaki Kanun diğeri ise 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 35. Maddesidir.

Uygulamada kişiler lisansüstü eğitim alabilmeleri amacıyla yurtiçi veya yurtdışındaki eğitim kurumlarına gönderilmekte, eğitimlerini tamamladıktan sonra ise kadrolarının ait olduğu kurumda mecburi hizmet yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenmektedir. Mecburi hizmetin süresi yurtdışı lisansüstü eğitimleri için eğitim süresinin iki katı, yurtiçi lisansüstü eğitimleri için ise eğitim süresi kadardır. Lisansüstü eğitime gönderilen kişilere, bir taahhütname

imzalatılmaktadır. Lisansüstü eğitimde başarısız olunması durumunda veya mecburi hizmetin yerine getirilmemesi durumunda ilgili kişinin eğitimi için yapılan masraflar kendisinden tahsil edilmektedir.

Mecburi hizmet yükümlülüğüne ilişkin birinci tartışma konusu, senet niteliğindeki taahhütnamenin bağlayıcılığı sorunudur. Bu noktada Danıştayın konuya ilişkin verdiği kararlarında dönemsel değişiklikler bulunmaktadır. 2006 yılına kadar Danıştay ilgililerin aleyhine idare lehine karar verirken, 2006'dan sonra DMK'ya eklenen 35. Maddeyi Danıştay daireleri mecburi hizmet yükümlülüğünün kalkmasına yol açtığı şeklinde yorumlamışlardır. Bundan ötürü de uyuşmazlıklarda mecburi hizmet yükümlüleri lehine karar vermişlerdir. Ancak Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 2013 yılındaki kararından sonra içtihatla yine değişikliğe gidilmiş ve davalar yükümlerinin aleyhine sonuçlanmaya başlamıştır.

Mecburi hizmete ilişkin bir diğer sorun ise; bu hizmetin devredilip, devredilemeyeceği hususudur. 657 sayılı DMK'nın 224. Maddesi mecburi hizmetin başka bir kamu kurumunda da yerine getirilmesine izin vermektedir. Fakat bu devir işlemi konusunda idarelerin takdir yetkisi bulunmaktadır. Takdir yetkisi birden fazla sebep arasında idarenin seçme serbestisinin olduğu durumları anlatır. İdarenin takdir yetkisine sahip olması sınırsız bir yetki kullanacağı manasına gelmez. Takdir yetkisi kanunun izin verdiği ölçüde, eşitlik ilkesi çerçevesinde, kamu yararını ve kamu hizmetinin gereklerini gözeterek kullanılmalıdır.

İdarenin takdir yetkisi de idari yargı denetimine tabidir. Ancak buradaki denetim çok sınırlıdır. Temel itibariyle idari yargı kuruluşları idarenin takdir yetkisini ortadan kaldıracak biçimde veya yürütme işlemi niteliğinde karar veremezler. Ayrıca bir yargı kararı vasıtasıyla idareyi takdir yetkisini ortadan kaldıracak biçimde karar vermeye de zorlanamazlar.

Mecburi hizmet yükümlülüğünün devrine ilişkin YÖK eş ve sağlık durumu olmak üzere iki ana kriter belirlemiştir. Bunlar dışında mecburi hizmet yükümlülüğünün devri işlemlerine onay vermeyeceğini açıklamıştır. Yargı kararlarına baktığımızda da bu anlayışın karşımıza çıktığı görülmektedir. Danıştayın mecburi hizmet yükümlülüğünün devri konusunda büyük bir çoğunlukla idarenin lehine karar verdiği görülmektedir. İlgili kararlarında Danıştay kamu hizmetlerinin ülke sathına eşit dağılması, kamu hizmeti gerekleri ve kamu yararı gibi gerekçelerle devir işlemlerine onay verilmemesi işlemlerini iptal etmemiş, hukuka uygun bulmuştur. Sayıca az olan, mecburi hizmetin devrine izin verilmemesi işlemlerinin hukuka aykırı bulunduğu durumlarda ise, Danıştayın DMK Ek-35. Maddeyi mecburi hizmeti kaldırdığı şeklinde yorumlamasından kaynaklandığı görülmektedir.

Yükseköğretimin planlanması, bu hizmetin gereği gibi etkili ve verimli bir şekilde yapılabilmesi görevi YÖK' e verilmiştir. YÖK' de kendisine verilen bu görev uyarınca öğretim elemanlarının ülke coğrafyasına adaletli bir şekilde, ihtiyaca göre dağılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Genel olarak mecburi hizmet yükümlülüğünün devrine

izin verilmemesi kararlarının altında da bölgeler arası dengesizlik oluşturmama kaygısı yatmaktadır. Ancak yargı kararlarında da görüleceği üzere kurumlar arasında anlaşma durumlarında dahi devire onay verilmediği görülmektedir. Eş durumu, sağlık durumu gibi objektif kriterlerinyanına bu hususun da çözümlere eklenmesi durumunda uyumsuzluk sayısının oldukça büyük bir oranda azalacağı kanaatini taşıyordum

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C.. (2009). Türk İdare Hukuku, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Atay, E. E. (2014). İdare Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Atay, E. E., Odabaşı, H., ve Gökcan, H. T. (2003) Teori ve Yargı Kararları Işığında İdarenin Sorumluluğu ve Tazminat Davaları, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Çakır, M. H. (2016). 2547 Sayılı Kanun'un 35'inci Maddesi Kapsamında Alınan Taahhüt ve Kefalet Senetleri Üzerine Bir İnceleme. Mehmet Akif Aydın'a Armağan,. 559-593.
- Doru, S. R. (2012) Türk Hukukunda Yargı Kararları Işığında Mecburi Hizmet Yükümlülüğü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Giritli, İ., Bilgen, P. ve Akgüner, T. (2008). İdare Hukuku, İstanbul: Der Yayınevi.
- Gözler, K. (2009) İdare Hukuku (Cilt 2), Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K.. ve Kaplan, G. (2012) Kısa İdare Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K.. (2008). İdare Hukukuna Giriş, Bursa:Ekin Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). Yönetim Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gözübüyük, A. Ş., Tan, T (2006). İdare Hukuku, Cilt: I, Ankara: Turhan Kitabevi
- Günday, M. (2004). İdare Hukuku, Ankara: İmaj Yayınları.
- Gürbüz, R. (2007). Soru ve Yanıtlarıyla İdare Hukuku ve İdari Yargılama Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hacıbrahimoğlu, N. (2010). “Yargı Kararları Işığında Takdir Yetkisi ve Yerindelik Denetimi, Anayasa Değişikliğinin Bu Duruma Muhtemel Etkisi” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karatepe, Ş. (1993). İdare Hukuku, İzmir.
- Odyakmaz, Z., Kaymak, Ü. ve Ercan, İ. (2011). Anayasa Hukuk- İdare Hukuku, İstanbul: XII Levha Yayıncılık
- Sezer, Y. (2011). Öğretim Elemanlarının Mecburi Hizmet Yükümlülüğü, TAAD, C.2, Y.2, S.4
- Tan, T. (2015). İdare Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.

- Uysal, Z. (2010) 1982 Anayasası Çerçevesinde Devlet Memurlarının Naklen Atanmasında İdarenin Takdir Yetkisinin Yargı Yoluyla Denetimi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, R. (2006). Açıklamalı Kaynakçalı İdare Hukuku Kavramları, Konya: Mimoza Yayınları.
- Yıldırım, R. (2010). İdare Hukuku Dersleri II, Konya: Mimoza Yayınları.
- Yılmaz, E. (2011). Hukuk Sözlüğü, Yenilenmiş 10. bs, Ankara: Yetkin Yayınları.

MAHKEME KARARLARI

-
- Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ,01.04.2013 , E. 2008/3482 ,K. 2013/1167
- Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 15.11.2002 E:2002/557, K:2002/809
- İdari Dava Daireleri Genel Kurulu T. 16.6.2005 E. 2003/788 K. 2005/2158
- Danıştay 8. Dairesi , E.2012/1194 , K.2012/6876 , 28.9.2012
- Danıştay 8. Dairesi 14.1.2005 E. 2004/5052 , K. 2005/157
- Danıştay 5. Dairesi , 20.10.1993 , E.1993/4248 , K. 1993/3874
- Danıştay 5. Dairesi T. 10.11.1998,E. 1996/311, K. 1998/2618
- Danıştay 5. Dairesi, T. 10.11.1998,E. 1996/311, K. 1998/2618
- Danıştay 5. Daire, T.24.9.2010, E. 2008/1591, K. 2010/5444
- Danıştay 8. Daire, T. 27.10.2004,E. 2004/236, K. 2004/405
- Danıştay 8. Daire, T. 4.10.2000, E. 1998/5104, K. 2000/6006
- Danıştay 8. Daire T. 6.5.1999 E. 1996/5393 K. 1999/2825.
- Danıştay 8. Daire T.10.1.2005 E.2004/99 ,K.2005/33,
- Danıştay 8. Daire E. T. 10.1.2005, 2004/999 K. 2005/33,
- Danıştay 8. Daire, T. 6.5.1999 E. 1996/5393 K. 1999/2825
- Danıştay 8. Daire T. 1.2.1995 , E. 1994/1423, K. 1995/268 T..
- Danıştay 8. Daire T.27.012005 E. 2003/3926 , K.2005/251
- Danıştay 8. Daire, T. 27.1.2005 E. 2004/1994 K. 2005/250
- Danıştay 8. Daire, T. 19.2.2001, E. 1999/5093, K. 2001/602
- Danıştay 8. Daire, T. 10.10.2007 , E. 2006/4441; K. 2007/5224
- Danıştay 8. Daire E. 2006/5230 K. 2007/2699
- Danıştay 8. Daire T. 10.10.2008 E. 2007/1869 K. 2008/6016

Danıştay 8. Daire E. 2005/5787 K. 2006/2248

Danıştay 8. Daire T. 6.12.2004 E. 2004/1942 K. 2004/4712

Danıştay 8. Daire T. 14.12.2004 E. 2003/3940 K. 2004/4888

Danıştay 8. Daire E. 2003/127 K. 2003/4310 T. 27.10.2003

Danıştay8. Daire T: 02.06.2009E: 2009 / 2295 K: 2009

BÖLÜM 7

ELEKTRONİK TİCARETİN SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASAL ETKİLERİ¹

Doç. Dr. Birol AKGÜL²

¹ Yazar tarafından 2004 tarihinde yayınlanmış doktora tezinden üretilmiştir.

²Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Çanakkale/Türkiye,
birolakgul@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-0701-0928,

GİRİŞ

XIX. ve XX. Yüzyılda bilimsel metot ve teknikler ile icat edilen araç gereçlerin üretimde kullanılması ve toplu üretimde kullanılan araç gereçlerin yaygınlaşması ile sanayileşme gerçekleşmiştir. Sanayileşme sonucu ise bilimsel çalışmalara daha da ağırlık verilmiştir. Bilimsel çalışmalardaki gelişmeler hem kalkınmayı sağlamış hem de toplumsal dönüşümü, yani, “tarım toplumundan “sanayi toplumuna dönüşümü gerçekleştirmiştir. Sanayi toplumuna geçişte en çarpıcı unsur; bilimsel ve teknik araştırmalara ağırlık verilmesi sonucu sanayileşmenin gerçekleşmesi ve toplumsal kalkınmanın sağlanması olarak belirtilebilir.

Sanayileşerek kalkınma tüm ülkelerin hedefi olmuştur. Bu hedef doğrultusunda geçen yüzyılda “merkez ülkeler” dediğimiz ülkeler bu hedefi gerçekleştirebilirken, “çevre ülkeler” olarak adlandırılan ülkeler ise kalkınma hedefine ulaşamamışlardır.

Merkez ülkelerin karşılaştıkları sorunların başında, kalkınmanın sürekliliği olarak nitelendirilebilecek sürdürülebilir büyümenin sağlanması gelirken, çevre ülkelerin karşılaştıkları ana sorun ise; öncelikle kalkınmanın sağlanması, sonra sürdürülebilir büyüme önlemlerinin alınmasıdır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı kalkınma aşamasına geçmek için önce sanayileşmek mi gerekmektedir, yoksa sanayileşmeden de bilgi toplumuna geçilebilir mi? Ya da sanayileşme ve sanayi toplumu

olma aşamasını kısa bir süreçte geçmenin imkanı var mıdır?” gibi temel sorularla karşılaşılmaktadır.

Sanayileşme ve sanayi toplumu olma aşamasını hızlı ve kısa bir süreçte geçmenin imkanlarını araştırmak mümkün iken, bu dönemi tamamen atlamak mümkün görünmemektedir. Sanayileşmeden bilgi ve iletişim teknolojilerinin imkanlarına dayalı olarak kalkınmak ve tarım toplumundan bilgi toplumuna dönüşüm için bol bilgi ve haber akışına kavuşmak yeterli değildir. Bilgi toplumuna dönüşümde belirli bir altyapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da ancak sanayileşme ve sanayileşmenin sağladığı alt yapı imkanları ile gerçekleşebilir. Bu alt yapı imkanları ise; bilgiyi oluşturmak, kullanılır hale getirmek ve yerinde kullanabilmek amacıyla bir sistem içinde işletilebilmeyi kapsamaktadır. Bu çerçevede ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin anlam ve içeriği büyük önem taşımaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler ve bu teknolojilerin kullanımının yaygınlaşması ülkelerin kalkınmaları üzerinde büyük oranlarda rol oynamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kalkınma üzerindeki etkileri, ekonomik sistemleri temellerinden sarsmış, yeni bir ekonomik örgütlenme ve ekonomik sistem oluşturulmasını zorlamaya başlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik sistemi etkilemesinin yanı sıra; devlet yapılarını, toplumsal yapıları, eğitim yapılanmalarını ve siyasal yapıları da temelinden etkilemiş ve köklü değişimler yaşanmasını gerekli kılmıştır. Geleneksel devlet yapılanmasından

elektronik devlet yapılanmasına, dolayısıyla “elektronik demokrasiye” geçilmesi ile devlet işlerindeki işlemlerin hızı, verimliliği ve etkinliği artmıştır.

Toplumsal yapılarıdaki başat değişim ise; vatandaşların aldığı kararlarda gerekli olan bilgiye gerekli zamanda, hızda, doğrulukta ulaşabilmeye, sahip olabilmeye ve kullanımına olanak sağlayarak, bireyin gelişimine önemli katkılarda bulunmasıdır. Bu tür gelişmeler, aynı zamanda, bireyin daha fazla gelişimini ve eğitimi de ön plana çıkarmaktadır. Böylece toplumsal kalkınmada ve toplumsal gelişimde en önemli faktörün “insan faktörü” olduğu olgusu, genel kabul görmeye başlamıştır. Son yıllarda eğitime, insan kaynaklarını geliştirmeye, bireylerin bilgi ve yeteneklerini artırmaya yönelik yatırım ve faaliyetlerin temelinde de ‘insan faktörüne verilen değerin artması’ gelmektedir (Davutoğlu, Muğaloğlu ve Arslan, 2020: 1486).

İnsan faktörüne verilen değerin artması ve insan kaynaklarındaki verimliliğin artırılmasına yönelik faaliyetler, eğitim kurumlarının yapılarını da etkilemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden etkilenen eğitim kurum yapıları bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar çerçevesinde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması ve ekonomik, sosyal ve siyasal alanda birçok yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler neticesinde, 1994 yılında sanal şirketlerin ortaya çıkması ile bilgi ve iletişim teknolojilerinden

faydalanılarak, internet üzerinden yeni bir ticaret şekli olan “elektronik ticaret uygulaması” ortaya çıkmıştır.

“Elektronik Ticaret” kavramının temel araçları bilgi ve iletişim teknolojileri olurken geleneksel ticaretin araçlarından da yararlanılmaktadır. Elektronik ticaretin gerçekleştirildiği alanlar ise, geleneksel ticaretin gerçekleştirildiği pazar yapısından sanal ortamda oluşturulan pazar yapısına taşınarak icra edilmektedir. Yine elektronik ticaretin tarafları da geleneksel ticaretteki üretici-tüketici ilişkisinden biraz daha farklılıklar göstermekte, elektronik ticaret pazar alanını biraz daha genişletmektedir.

Elektronik ticaret kullanımı; maliyetleri düşürmesi, ticaret kapasitesini büyütmesi, üretim ve kullanım verimini, kârlılığını, haberleşme kapasitesini ve etkinliğini, iletişim hızını artırması gibi makro ekonomik ölçekte birçok avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar ise elektronik ticaret kullanımının daha da yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

İnternetin uygulama alanının ve elektronik ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte meydana gelen gelişmeler, mikroekonomi alanında (firmalar bazında) kendini gösterdiği gibi bir algılama olsa da, bu gelişmelerin makro ekonomi ve makro ekonomik politikalar konusunda etkili olacağı genel kabul görmektedir. Elektronik ticaretin hızla yaygınlaşması, ticaret kapasitesinin artmasına neden olarak makroekonomik dengeleri etkilemekte; dolayısıyla kalkınmayı sağlayıcı atmosfer oluşturmaktadır. Bu nedenle, elektronik ticaret,

ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirmek üzere hazırladıkları planlarında ve uygulamalarında dikkate alınan temel unsurlar arasında yer almaya başlamıştır.

Bu çalışmada elektronik ticaret kullanımının kalkınmayı sağlayıcı ve büyüme hızını artırıcı pozitif yönlü etkilerinin yanı sıra sosyo-kültürel ve siyasal etkilerinin de olduğu tartışılmaktadır. Ayrıca elektronik ticaret uygulamalarında yaşanan gelişmelere göre sosyo-kültürel ve siyasal alana mevcut etkilerinin incelenmesinin yanı sıra olası etkileri de analiz edilmektedir.

1) ELEKTRONİK TİCARET'İN KAVRAMSAL ANALİZİ

Elektronik ticaret kavramı ve uygulaması 1995 yılından beri küresel ölçekte kullanılmaktadır. Kavramsal olarak analiz edildiğinde; elektronik ortamda yürütülen tüm iktisadi faaliyetler, Türkçe'de Elektronik ticaret kavramı ile ifade edilirken İngilizce'de “e-commerce”, “e-bussiness”, “e-trade” gibi farklı anlamlar içeren farklı sözcüklerle ifade edilmektedir. İngilizce “commerce”, “business” ve “trade” sözcüklerinin Türkçe karşılıkları olarak ‘ticaret’ sözcüğü kullanılmaktadır. Fakat bu üç sözcüğün İngilizce'de kullanılan kavramsal anlam olarak karşılıkları, Türkçe'deki “ticaret” sözcüğünün kavramsal anlamından farklılık içermektedir (OECD, 1997: 2).

“Trade” sözcüğü Türkçe'de alım-satım olarak da ifade edilen bir ticari işlemi ifade ederken, bu sözcükten türetilen e-trade sözcüğünün ifade ettiği kavram elektronik ortamda gerçekleştirilen ürün ve/veya hizmet alım-satımını içerir (<http://www.supercadde.com>).

“Commerce” sözcüğü ürün ve hizmetlerin belirli bir bedel karşılığında el değiştirmesi anlamına gelen ticaret sözcüğünü ifade etmektedir. Bu sözcüğün kavramsal çerçevesi içinde, ‘sipariş alma’ ve/veya ‘sipariş verme işlemleri de yer almaktadır (<http://www.supercadde.com>). Commerce sözcüğünden türetilen e-commerce sözcüğü ise; elektronik ortamda ürün veya hizmetlerin belli bir bedel karşılığında el değiştirmesinin yanı sıra, bu ürün ve hizmetlerin siparişinin alınması ve /veya siparişlerinin verilmesi işlevlerini ifade etmektedir.

“Business” sözcüğü, Türkçe’de “iş” sözcüğünün ifade ettiği kavramın anlamını karşılamaktadır. “İş” sözcüğünün ifade ettiği kavram, oldukça geniş faaliyet ve işlemleri içeren iktisadi bir kavramdır. Bu nedenle de business sözcüğünden türetilen e-business sözcüğü de geniş bir iktisadi faaliyet alanını bünyesinde barındıran, geniş ölçüler içerisinde elektronik ortamdaki faaliyet ve işlemleri ifade etmektedir. Yani “iş” kavramının unsurlarını oluşturan müşteriler, işçiler, müteşebbisler, hissedarlar, tedarikçiler, arasındaki ilişkiler, yeni iş bağlantısı yazışmaları ve benzeri her şey elektronik ortamda gerçekleşmektedir (Bayram, 2001: 7). Diğer bir deyişle; e-business sözcüğünün kavramsal çerçevesi, pazarlamadan iletişime, satıştan desteğe, sipariştan teslimata kadar bütün iş süreçlerinin elektronik ortamda yapılmasını içerir.

Yukarıda ele alınan bu üç İngilizce sözcüğün içerdiği kavramsal farklılıkların detayları gözden geçirildiğinde, “e-trade” sözcüğü; ürün ve/veya hizmetlerin alım satımını, “e-commerce” sözcüğü; ürün ve/veya hizmetlerin alım satımının yanı sıra sipariş alıp, sipariş verme

işlemlerini de içermektedir. Bu üç sözcük içerisinde en geniş anlam ve faaliyet alanını ifade eden sözcük ise e-business sözcüğüdür. E-business sözcüğünün kapsadığı kavramsal çerçeve tüm ürün ve/ve ya hizmetlerin alım-satımı ve sipariş alıp sipariş verme işlemlerini de içermektedir (Bayram, 2001: 7).

Ayrıca, potansiyel müşteriyi elde tutmak, yeni müşteriler kazanmak, müşterilerle ilişkileri geliştirmek, hizmet-satış ve bilgilendirme servisleri ile mümkün olan en kısa zamanda müşterilere ulaşmak, üretimde ve her türlü iş potansiyelinde maliyeti düşürüp verimi artırmak gibi üretimden pazarlamaya, iletişimden reklama, satıştan desteğe, sipariştan teslimata kadar bütün iş süreçlerinin elektronik ortamda yapılmasını içermektedir (<http://www.kobinet.org.tr>).

Genel olarak değerlendirildiğinde; her üç sözcüğün kavramsal çerçevesinde yer alan işlem ve faaliyetler, her ne kadar birbirinin ardışığı olarak görünse de kapsam olarak farklı olduğu tespit edilmektedir. “e-trade” ile “e-commerce” sözcüklerinin oluşturmuş oldukları kavramın Türkçe’de elektronik ticaret sözcüğünün oluşturmuş olduğu kavramsal çerçeve ile aynı anlamdadır. Fakat e-business (elektronik iş) sözcüğünün oluşturmuş olduğu kavramsal çerçeve ise elektronik ticaret kavramından daha farklı bir anlam içermektedir. Elektronik iş (e-business) ise, elektronik ticareti de içine alan, elektronik işlemler ve yazılımlar da dahil, geleneksel ticarete faydalanılan araçların kullanımını da içeren, faaliyetleri birleştirerek yeniden tanımlayan bir uygulama-ticaret şekli olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2000: 24). Elektronik iş (e-business) faaliyetleri

esnasında mutlaka bir para akışı olmayabilir. Ancak elektronik iş faaliyetleri sonucu itibarıyla, ticari kazanç sağlama amacının varlığı kabul edilmekte, hatta hedeflenmektedir. E-ticaret ise, elektronik ortamda doğrudan doğruya para kazanacak aktiviteleri içerir (<http://www.kobinet.org.tr>).

Her geçen gün internet ve mevcut ağlar üzerinden üretmiş oldukları ürün ve hizmetlerini satmak için teşhir eden, ara malı ve nihai mal ve hizmetleri tüketicilere arz etmeyi amaçlayan işletmelerin sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır. Bununla birlikte geleneksel ticaret yöntemlerine nazaran birçok artı avantajlar sağladığı için internet ve mevcut ağlar üzerinden arz edilmiş olan ürün ve hizmetleri kullanan ve bu hizmetlerden önemli oranda yararlanmaya çalışan tüketicilerin sayısı da çarpan etkisiyle artmaktadır. Hem işletmeler, hem de tüketiciler bazında elektronik ticaret kullanımının yaygınlaşması bu kavramı güncel kılmaktadır. Ayrıca elektronik devlet yapılanmasının yaygınlaşması ve devletin mal ve hizmet alımlarında maliyetler ve verimlilik açısından büyük oranda kamu yararına menfaatler sağlama da elektronik ticaret uygulamalarını yaygınlaştırmaktadır.

2) ELEKTRONİK TİCARETİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Geçmişten günümüze kadar tarihsel süreç incelendiğinde; icat edilen her yeni teknolojinin topluma yayılmasıyla birlikte, kültürün bu araçlar tarafından yönlendirildiği ve bunun sonucunda da çok çeşitli toplumsal değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Sanayi devriminin yaşanmasıyla, makineleşme sonucu fabrikaların ortaya çıkması, o

zamanki toplum yaşamında köklü değişikliklere neden olmuştur (Levy, 1994: 25). Bu gelişme, şehirleşme kültürünü, işçi kültürünü, sendikalaşma, sosyal güvenceler, yoğun üretim, ekonomik insan, pazar ekonomisine bağlı kazanç kültürünün oluşması gibi birçok yeni ve köklü kültürel öğenin toplum hayatına girmesini sağlamıştır.

Yeni teknolojilerin kültürü etkileyerek toplumsal değişimlere neden olması; kültür, teknik ve toplum öğeleri arasında, hassasiyet derecesi yüksek olan bir ilişkinin var olmasıdır. Kültürler iletişim süreçlerinden oluşurlar. Bütün iletişim biçimleri ise; sosyal değer ve göstergelerin üretimine ve tüketimine dayanır (Castells, 2002: 212).

Bütün sosyal değer ve göstergelerin toplumdaki insanlara taşınması ve aktarılması ise, teknoloji ve iletişim sistemleri sayesinde gerçekleşmektedir. Toplumdaki insanlar kültürel olgular çerçevesinde hareket eder, karar alır ve yaşamlarını devam ettirirler. Bu nedenle kültürel olgular toplumdaki insanlar arasında hangi yoğunlukta paylaşılırsa, toplumsal kalkınma, toplumsal barış ve toplumun diğer toplumlar karşısındaki gücü, aynı yoğunlukta gelişir.

Kültür gelişimi ile teknolojik gelişim arasında yakın ve yoğun bir ilişki vardır (Levy, 1994: 25). Teknolojik icat ve gelişmeler, genellikle toplumsal kalkınma ile doğru orantılı olarak ilerlemektedirler. Bu çerçevede; yeni teknolojik icat ve gelişmeler, toplumsal kalkınma ve kültürel gelişim üzerinde, ani ve çarpan oranda geliştirici etki yapmaktadır (İnce, 1999: 11).

Günümüzün teknolojik icat ve gelişimini, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler oluşturmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri içindeki en önemli iki unsur ise; internet ve elektronik ticaret modelinin oluşturulup uygulanmasıdır. Elektronik ticaret modeli zaten internetin yaygınlaşmasıyla birlikte oluşturulmuş, temel unsuru internet olan bir ticari uygulama modelidir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, özellikle elektronik ticaretin yaygınlaşmasının sağladığı imkanlar, aslında toplumsal kalkınma ve kültürel gelişimin hizmetine sunulmuş güç olarak kabul edilmektedir (Ersöz, 2003: 36). Bu çalışmada, elektronik ticaret uygulaması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bütün imkanlarından yararlandığı için bilgi ve iletişim teknolojilerinin vermek istediği tüm anlam ve olgular da elektronik ticaret kavramı ile anlatılmaktadır.

Elektronik ticaret modelinin uygulaması sosyal ve kültürel olarak toplumun geleceği için daha demokratik, insanlar arasındaki iletişimin daha iyi olmasını sağlayacak imkanlar sunmuştur (Castells, 2002: 213). Elektronik posta, sohbet formları, tartışma grupları, eğitim programları, tele konferansları, uydu bağlantılı seminerler, gibi birçok sosyal, kültürel ve eğitim içerikli sosyal medya platformları, dijital veri tabanları gibi uygulamalarla birlikte toplumu geliştirici imkanlarortaya çıkmıştır. Toplumsal kalkınmayı sağlayan bu imkanların kullanımının yaygınlaşması ise, hemen hemen her alanda toplumun tümünü etkilemektedir (<http://www.usdoj.gov>). Bu etkiler ise aşağıda daha detaylı incelenmektedir.

2.1. Elektronik Ticaretin Devletin Sosyal Politikalarına Etkileri

Elektronik ticaret modelinin uygulanması, piyasaların elektronik pazara dönüşümünü sağlaması, ekonomiyi küreselleştirmesi, toplumun tüm ekonomik yapılarını yeniden oluşturması ekonomik bir olgu olmasına rağmen, aynı zamanda toplumsal değişim sürecinin de parçalarından biri konumundadır. Aslında ekonomik ve ticari işlemlerin tümü, toplumsal koşul ve kültürel davranışlarla biçimlenmektedir (Castells, 2002: 213). Elektronik ticaret modeli kullanımının gelişmesi ve yayılması öncelikle toplumun elektronik ticaret modelini benimsemesine bağlıdır.

Elektronik ticaret modeli kullanımının toplum tarafından benimsenmesi, devletin ekonomi politikalarına ek olarak sosyal, kültürel ve eğitim politikaları tarafından da desteklenmesi gerekmektedir (Clinton/Gore, 2000: 5). İnternetin ve elektronik ticaretin yaygınlaşması, toplumun kalkınmasında önemli bir katkı sağlayabilecek duruma gelmesi, devletin bu alana büyük önem vermesini ve bu yönde destekleyici politikaları oluşturmasını zorunlu kılmıştır.

Günümüzün uluslararası rekabet koşullarında artık elektronik ticaret modeli kullanımının, bir ülke kalkınmasında önemli olması, devletin ekonomi politikası oluştururken elektronik ticaret modelini destekleyici stratejiler geliştirmesi ve bu kapsamda yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Elektronik ticaret modelinin, devletin yeniden yapılanma ve sosyal politikalarına

etkilerinin görüldüğü uygulamalar ana hatlarıyla şöyle belirtilebilir (Singh, 1999: 12) / (Kaleağası, 2001: 47);

- Elektronik devlete geçiş için, devletin yapısal dönüşüm plan ve politikaları yeniden oluşturulmaktadır,
- Yeni gelişmeler çerçevesinde, ekonomik hayatın hukuki ve yasal altyapısı yeniden düzenlenmektedir,
- Elektronik ticaret uygulaması için gerekli teknolojik altyapı yatırımları yapılmaktadır,
- Eğitim sistemi, dijitalleşme dikkate alınarak yeniden oluşturulmaktadır,
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımının yanı sıra üretiminin de gerçekleşmesi yönünde, sosyal ve ekonomik politikalar, planlar ve projeler geliştirilmektedir (<http://www.igeme.org.tr>).

Elektronik ticaret modeli uygulanmasının devletin sosyal politikalarına etkisi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekilde ve farklı boyutta olmaktadır (OECD, 1997: 4). Elektronik ticaret uygulamasını özel sektörün ağırlıklı olarak üstlendiği ve kullandığı gelişmiş ülkelerde, devlet; sadece kural koyucu durumda bulunmakta ve düzenleyici görevini yerine getirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise devlet; elektronik ticaretin gelişmesini ve toplumda benimsenmesini teşvik için daha aktif ve daha yoğun olarak katkıda bulunmak zorundadır (<http://www.activefinans.com>).

Altyapı yatırımlarından, satış işlemlerine kadar her aşamada katılımcı, teşvik edici, özendirici, olmak durumundadır.

2.2 E-Ticaretin Neden Olduğu Toplumsal Değişikliklerin Firmalara etkileri

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve elektronik ticaret modelinin uygulanmasıyla birlikte, ekonomik yapı içinde yeni tür işletmeler meydana çıkmıştır. Bu yeni işletmelere elektronik işletmeler ya da sanal işletmeler denilmektedir. Bu sanal işletmeler, yeni iş modelleri ile değişik sektörlerde faaliyette bulunan çeşitli tür ve büyüklükte işletmelerden oluşmaktadır (<http://www.pwcglobal.com>).

Ancak bu işletmelerin, elektronik ticaret modeli çerçevesinde faaliyet gösterebilmeleri için; elektronik ticaret modelinin gerekli kıldığı bilgi ve değerlerin, sanal işletmeler tarafından benimsenmiş ve kavranmış olması gerekmektedir. Çünkü yeni sanal işletme kültürü, geleneksel işletme kültürü içinde yer almayan değerleri içermektedir (8-<http://www.nomura.com>). Sanal işletme kültürü ise her geçen gün geleneksel işletme kültürünü daha fazla değişime; daha doğrusu dönüşüme zorlamaktadır.

Elektronik ticaret modelinin kullanılması ve yaygınlaşmasıyla birlikte oluşan sanal işletme kültürü; bilginin üretilmesi, paylaşılması ve çoğaltılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Sanal işletme kültürünün oluşum temelleri, sanal işletmeler ve elektronik ağlar üzerine inşa edilmiştir. Gelecekte ekonomik işleyiş ve yapılanma; tek bir pazar, tek bir

müşteri tipi ve tek bir ekonomik yapıdan oluşacaktır (6-<http://www.activefinans.com>). Bu nedenle sanal işletmecilik kültürünün, mevcut işletmeler başta olmak üzere tüm sektörler ve toplumun tümü tarafından benimsenmesi önem taşımaktadır. Yeni iş kültürü ve sanal işletme kültürünün bileşenlerinden önemlileri şu şekilde sıralanabilir (Kırçova ve Öztürk, 2001: 11-13).

- İşbirliği kültürü,
- Paylaşma kültürü,
- Anlaşma ve çözüm kültürü,
- Güven kültürü,
- İletişim kültürü,
- Hızlı değişim ve düzensizlik (kaotik düzen) kültürü,
- Karşılıklı kazanç (kazan – kazan) kültürü,

Bu kültürel temeller üzerine inşa edilen yeni tip (sanal) işletmeler, geleneksel tip işletmeleri de bu kültürel temeller üzerinde yapılanmaları yönünde hızla dönüşüme zorlamaktadırlar. Sanal işletme olarak kurulan ya da sanal işletmeye dönüşümü gerçekleştirmiş işletmelerde, geleneksel orta kademe yöneticilerinin sayısı azalırken, sanal işletme kültürüne uygun yeni görev ve unvanlar oluşturulmaktadır (<http://www.igeme.org.tr>). Sanal işletme kültürü çerçevesinde işletmeler daha fazla uzmanlaşmakta, yatay ve dikey küçülmeler etkinliği artırmaktadır.

2.3 Elektronik Ticaretin Firma Çalışanları Üzerindeki Etkileri

Geleneksel sistemde çalışanların, sistemde aktif görev almaları ve yönetim kademelerinde söz sahibi olmaları, üretim ya da hizmet süreçlerinin gelişimini engelleyen insan kaynakları faktörüne dönüştürmüştür. Bu insan kaynakları faktörü zamanla yeni teknolojik araç takviyesi yapılmış olsa da, yine de değişim ve gelişimin önünde en büyük engelleri oluşturdular (<http://www.abone.turk.net>).

Geleneksel sistemde çalışanların geleneksel çalışma metotlarının değişimine karşı direnmelerinin temel nedeni; mevcut çıkarlarını korumaktır (Cerf, 1998: 229). Her değişimde olduğu gibi, elektronik ticaret modelinin getirdiği değişimde, özellikle yaygınlaşmaya başladığı dönemde, çalışanların belli bir direnciyle karşılaşmaktadır. Değişimden faydalanacak olan; bu modelde görev alabilecek yeterlilikte bulunan az sayıdaki çalışan, değişimi koşulsuz desteklemektedir. Geleneksel sistemle geçinen ve zenginleşen büyük çoğunluk ise değişime karşı direnmektedir (Cerf, 1998: 230).

Günümüz dünyasında rekabetin artması ve elektronik ticaret modelini uygulayan ülkelere büyük avantajlar sağlaması, çalışanlar başta olmak üzere, toplumsal değişimi zorunlu kılmaktadır. Artık bu değişime direnmek, ülkenin varlığını ve kalkınmasını tehlikeye atabilecek bir yıkıcılık yapmaktadır (<http://www.usdoj.gov>). Birçok ülke tarafından bu gerçeğin anlaşılması, özel sektör ile devletin birlikte planlayarak, etkin hale getirebilecekleri bir alan olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Bu çerçevede elektronik ticaret modelinin uygulanması için çalışanlar başta olmak üzere insan kaynaklarını geliştirici planları uygulamaya koymaları elektronik ticaret modelinin hızla yaygınlaşmasına ve çarpan etkisiyle büyümesine neden olmaktadır. Elektronik ticaretinin hızlı yaygınlaşması ve önemli oranlarda büyümesi ise çalışanları büyük oranda etkilemektedir. Bu etkiler ise genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Castells, 2002: 217) / (<http://www.igeme.org.tr>).

- Çalışanların; elektronik ticaret altyapısını kullanabilecek beceri ve eğitim programlarından geçmesini gerekli kılmakta,
- Bütün çalışanların bilgisayar okur-yazar olmalarını sağlamakta,
- Çalışanların eğitiminin yaşam boyu olmasını gerektirmekte,
- İşgücünün çok yönlü beceri geliştirmesi ve kendilerini geliştirmelerini zorunlu kılmakta,
- Çalışmaların iş yerleri ile sınırlanmasını kaldırmakta, evde eğlencede, tatilde de iş yapılabilir hale getirmekte,
- Zaman kavramını ortadan kaldırarak, mesai anlayışını değiştirmekte,
- Çalışana saygı ortamı oluşturarak, çalışanların da karar verme mekanizmalarına katılımcı olacak ortamı yaratmakta,
- Çalışanın yaratıcılık gücünü geliştirmekte ve deneysel çalışma imkanı vermekte,
- Çalışanları yetenekleri ve bilgileri çerçevesinde “beceri kategorileri” altında toplamaktadır.

Elektronik ticaret modeli çalışanlar üzerindeki bu etkileri yanında işgücü piyasasına yönelik olarak yeni gelişmelere de ortam hazırlamaktadır. Bu çerçevede; işgücü piyasasına yönelik olarak beceri değerlendirme, çözümlenme ve eğitimi konularında uzmanlaşma, derecelendirme ve geliştirme alanlarında yeni sektörlerin gelişmesini sağlamaktadır.

2.4 Elektronik Ticaret Kullanımının Etik İlkelerine Etkileri

Elektronik ticaret modeli uygulamasının hızı, yoğunluğu ve yaygınlığı, toplumsal hayatı çok boyutlu ve derinlemesine etkilemiştir. Bu gelişmeler toplumsal hayata çok önemli ve olumlu katkılar sağlarken, bazen de yeni sorunların oluşmasına neden olabilmektedir. Bu sorunlar genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir (Dedeoğlu, 2003: 45);

- Bilgiden doğan haklar, bilgiye yönelik haklar, özel hayatlar ve mahremiyet gibi konularla ilgili sorunlar,
- Güvenlik (çalışma güvenliği) sorunu,
- Yaşam niteliklerindeki (işini kaybetme, geliri azalma, teknolojiye uyum sağlayamama, demokratik algılamada ve benzeri konularda ki) değişim,
- Fikri mülkiyet haklarıyla ilgili sorunlar, kaliteli ve toplum yararına sistemler oluşturma sorumluluğunda yaşanan zafiyetler (kötü niyetle geliştirilen virüs yazılımları gibi).

Elektronik ticaret uygulaması ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan bu sorunların, etik anlayış ve değerlerin toplumsal

değerler olarak benimsenmesiyle önemli oranda çözülebileceği görüşü yaygındır (Töreci, Kesmez ve Üney, 2001: 76)

Elektronik ticaret uygulaması, toplumsal kalkınmanın sağlanmasında çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Şayet bu model, etik bir yaklaşımla ve etik ilkeler doğrultusunda geliştirilir ve kullanılırsa, büyük bir dönüşüm yaşanabilecektir (<http://www.richmond.edu>). Geleneksel ekonomide ticaret ahlakı ya da ticaretin etik ilkeleri denilen olgular elektronik ticaret uygulaması ile teknik özellikleri gereği büyük değişime uğramış ve yeniden oluşturulmuştur. Elektronik ticaret modeli uygulaması çerçevesinde yeniden oluşturulan etik ilkeler, (Ticaret Ahlakı boyutu) şu başlıklar altında toplanabilir (Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Raporu, 2002: 334-335);

- **Toplama Sınırlaması:** Kişisel veriler, kanunlara uygun ve adil olarak, veriye konu kişinin bilgisi ve rızası dahilinde toplanmalıdır.
- **Veri Kalitesi:** Kişisel veriler, verilerin kullanılacağı amaca uygun olarak toplanmalıdır. Veri güncel tam ve doğru olmalıdır.
- **Amacın Belirtilmesi:** Verilerin toplanması öncesinde verinin toplanma amacı açıkça belirtilmeli ve veri sadece belirtilen amaca yönelik olarak kullanılmalıdır.
- **Kullanım Sınırlaması:** Toplanan veriler ifşa edilmemeli ve toplama amacı dışında bir amaca yönelik kullanılmamalıdır.
- **Güvenlik Kuralları:** Kişisel veriler yetkisiz erişimi, verinin imhasını, değiştirilmesini veya ifşasını engelleyecek güvenlik önlemleri ile korunmalıdır.

- **Açıklık:** Veriyi kontrolü altında bulunduran kişi veya kurumun kişisel verilerin varlığı ve kullanımı hakkında bilgiye erişimi açık tutması gerekmektedir.
- **Kişisel Katılım:** Kişi, verinin kontrolünü üstlenen kişi veya kuruma başvurarak, verinin yanlış olduğu durumlarda veriyi düzeltme hakkına sahiptir.
- **Sorumluluk:** Verinin kontrolünü elinde bulunduran kişi veya kurum, belirtilen kurallara uymakla yükümlüdür.

Elektronik ticaret modelinin uygulanması ile yeniden oluşan bu temel etik değerler, ekonomik hayatta meydana gelebilecek sorunların tek, doğru, kesin ve tam çözümlerini sağlamayabilir. Ancak, bu etik değer ve ilkelerin, gerek kurumsal bazda gerekse bireysel bazda benimsenmesi, birçok olumsuz durumun hiç oluşmaması ya da bertaraf edilmesini sağlayacaktır.

Elektronik ticaret modelinin uygulanması ile yeniden oluşan bu temel etik değerlerin hem kurumsal bazda hem de bireysel bazda benimsenmesini sağlayacak sürdürülebilir nitelikli çalışmalar yapılmalıdır. Ticari etik ilkelerinin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması için devlet ve özel sektör, birlikte uygulayabilecekleri politikalar oluşturmalıdır. Meslek örgütleri ve sanal işletmeler, meslek etik ilkeleri oluşturmalı, duyurmalı ve bunu yaygınlaştırmak için çalışmalıdır (Dedeoğlu, 2003: 45-46). Teknolojinin tüm imkanlarından faydalanılarak güvenli sistem kurma çalışmaları yapılmalıdır. Devlet tarafından yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Tüketicilere ve işletmelere yasal koruma sağlanmalı,

haksız fiil sonunda gereken kararlar verilmelidir. Bu etik ilkelerin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması üniversiteler başta olmak üzere ilgili okullarda ve eğitim kurumlarında derslerin konularını oluşturmalıdır (Dedeoğlu, 2003: 45-46).

2.5 Elektronik Ticaret Kullanımının İnsan İlişkilerine Etkisi

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar sayesinde gerçekleşen elektronik ticaretin, sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşümü sağlaması, aslında toplumdaki bireylerin de sosyal hayatlarında büyük bir dönüşüm yaşamaları anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle; elektronik ticaret modelinin yaygınlaşması, bireylerin sosyal hayatlarını çok yönlü olarak etkilemektedir [5]. Bu etkiler; bireylerin iş yaşamlarından eğitimlerine, kültürel gelişimlerinden özel hayatının gizliliğine, diğer insanlarla iletişim kurma şeklerinden aile hayatındaki ilişkilerine kadar hemen hemen her alanda görülmektedir.

Elektronik ticaret kullanımının bireyin sosyal hayatına ve insan ilişkilerine, bazı olumsuz etkileri olmakla birlikte genelde olumlu etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Elektronik ticaretin yaygınlaşması, eğitim durumu düşük bireylerin iş yaşamında, işini kaybetme riski oluşturabilirken, eğitim durumu yüksek ve gerekli bilgiyle donanmış bireylerin iş yaşamında, çok güzel olanaklara kavuşmasını sağlayabilmektedir (<http://www.activefinans.com>).

Bireyler gerekli bilgi ve becerilerle donandıklarında, elektronik ticaret modeli bireylerin yaşam standartlarını önemli ölçüde artırmaktadır.

Bireylerin gerekli bilgi ve yeterlilikle donanmaları için; gerekli sosyal ve teknik altyapı hazırlanması, gerekli eğitim politikaları oluşturulup uygulanması, geleneksel oku-yazarlıktan bilgisayar okur-yazarlığına geçilmesi temel şartları oluşturmaktadır (Bozkurt, 2000: 74). Bu çerçevede elektronik ticaret modelinin uygulanması, kısa vadede, bazı iş kollarının ortadan kalkmasının da etkisiyle, bireylerin işlerini kaybetme riski oluşturmasına rağmen, uzun vadede istihdamı artıracığı için bireylerin refah seviyesini yükseltici etki yapacaktır.

Elektronik ticaret modelinin sağladığı imkanlar çerçevesinde; yerinden alışveriş, yerinden bankacılık, işe gitmeden evde çalışma ve benzeri kullanımlar, insanın sosyal hayatını etkileyen unsurları oluşturmaktadır (<http://www.nebraska.edu>). Bu imkanlar aslında insanlara, başka işler yapmak için zaman kazandırmaktadır. İnsanlar, daha önce çok yoğun geçen gündelik hayatlarında yapamadıkları aktiviteleri, elektronik ticaret sayesinde yapabilmekte, kendilerine daha çok zaman ayırmaktadırlar (Yalın, 2003: 60).

Elektronik ticaret ve bilgi iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması, toplumun sosyolojik yapısını etkilemekte ve farklılıklar yaratmaktadır. Sohbet ve iletişim ortamlarının sağladığı imkanlar ile insanları arasındaki iletişim gelişmektedir. İnsanların tanışması, dünyanın farklı yerindeki insanlar arasında dostlukların oluşması, sosyal ve kültürel faaliyetlere ulaşımı kolaylaştırması, sosyal ilişkileri ve sosyalizasyonu geliştirmesi, elektronik ticaretin bireyin sosyal hayatına katkıları olarak kabul edilmektedir (<http://www.kobinet.org.tr>). Diğer bir ifadeyle; bireylerin değişik

alanlara ilginin artmasını sağlayarak sosyalizasyonun artmasını sağlamaktadır.

Bu gelişmelerin karşıtı olarak; bazı bireyler birebir iletişim yerine sadece sanal ortamda iletişim kurmayı tercih etmekte, komşuları, ailesi ya da yakınları yerine, sanal arkadaşlığa ağırlık vermekte ve toplumdan uzaklaşma gibi olumsuz örnekler de görülebilmektedir (Şentürk, 2003: 48). Yine bu çerçevede; elektronik ticareti kullanan insanları takip etmek çok kolay hale gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ailelerin aile bireylerini izlemeleri, işverenlerin çalışanlarını izlemeleri, işletmelerin müşterilerini izlemeleri çok kolay hale gelmiştir. Bu imkanlar, insanların kendi istekleri dışında, kendileri hakkında bilgi toplanması ve izlenmesi hatta bireyler hakkında analiz yapılması içinde kullanılabilir (Topçuoğlu, 2001: 39). Bu durum ise; insanın özel yaşamına müdahale olarak algılanabilmekte ve rahatsızlık yaratmaktadır. Ancak her şeye rağmen bu süreç, yeni ve halen yaşanmakta olan bir süreç olduğu için gelişimi ve etkileri incelenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Elektronik ticaret modelinin uygulanması ve yaygınlaşması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının toplum tarafından benimsenmesi, elektronik devlete dönüşümünün gerçekleşmesi insanların yaşam tarzlarını ve insanlar arası ilişkileri etkilemekte, biçimlendirmekte, yönlendirmekte ve yeniden yapılandırmaktadır (<http://www.e-kolay.net>). Bu çerçevede; “Z Kuşağı” olarak isimlendirilen yeni bir kuşak oluşmaktadır. Artık, bireylerin yaşamını, insanlar arası ilişkileri, toplumun sosyal yapısını, insan yaşamının

sosyal boyutunu değerlendirirken geleneksel anlamda değil, kısa, orta ve uzun vadeli değişim ve dönüşüm öngörüler ve kurgusal analizler yaparak değerlendirmek daha faydalı olacaktır.

3) ELEKTRONİK TİCARETİN SİYASAL ETKİLERİ

Bilgi ve iletişim Teknolojilerinin gelişmesi sonucu elektronik ticaretin yaygınlaşmasının ulusal ve uluslararası alanda siyasal etkileri olmuştur (Enformasyon ve Dokümantasyon Müdürlüğü, 2002: 14). Kalkınmayı ya da büyümeyi hedeflemiş ülkeler bilgi ve iletişim teknolojilerine büyük oranda yatırımlar yapmış; elektronik ticaret uygulamasını yaygınlaştırmayı hedeflemişlerdir (Türkiye Ulusal Raporu, 2002: 100).

Ülkelerin, bilgi ve iletişim teknolojilerine yatırım yaparak elektronik ticaret kullanımını yaygınlaştırmaları; uluslararası piyasalarda, ekonomik ve siyasal kararlarda söz sahibi olmalarını; siyasal ve ekonomik güçlerini artırarak rekabet edebilirlik imkanlarını artırmalarını sağlamıştır (Waller, Livesey and Edin, 2001: 138). Ulusal düzeyde de; elektronik ticaret, ülkelerin ekonomik yapılarını etkilediği gibi siyasal yapı ve politikalarını da etkilemiştir. Elektronik ticaret modelinin altyapısını oluşturup uygulamasını ülke genelinde ve tüm sektörlerde yaygınlaştıran ülkelerdeki siyasal etkiler aşağıda detaylı olarak başlıklar altında analiz edilmektedir.

3.1. E-Devlet Yapılanması ve Dönüşümün Hızlanması

Elektronik ticaret modelinin uygulanması, ülkede, elektronik devlete dönüşümün hızlanmasını sağlamaktadır. Çünkü devletin piyasalardan ve toplumdan geri kalması ekonomik ve toplumsal yaşamı olumsuz etkilemektedir (Demiröz, 2003: 167). Bu durum ise devleti değişime zorlamaktadır. Bu zorunluluk karşısında geleneksel devlet yapısının, elektronik devlet yapısına dönüşümü, işletmelerin ve vatandaşın etkisiyle daha da hızlanmaktadır.

Burada aynı zamanda tersine bir etki de söz konusudur. Şöyle ki; elektronik devlete dönüşüm, hem bilgi toplumu yapısına dönüşümü, hem de elektronik ticaretin yaygınlaşmasını hızlandırmaktadır (Erkan, 1999: 54). Buradaki karşılıklı etkileşim, ülke kalkınmasının çarpan etkisiyle gerçekleşmesini sağlamaktadır.

3.2. Yönetimde Şeffaflaşma

Elektronik devlete (E-Devlet) dönüşüm gerçekleştirildiğinde, şeffaflaşma artacaktır. Çünkü elektronik devlet yapılanması gereği devletle ilgili çok gizli sayılacak bilgiler hariç tümü elektronik ortamlara aktarılması ve topluma duyurulmasını gerekli kılmaktadır (Enformasyon ve Dokümantasyon Müdürlüğü, 2002: 13). Böyle bir sonuç ise ister istemez şeffaflaşmayı zorunlu hale getirecektir. Elektronik ticaret modelin uygulanması ile bu şeffaflaşma daha da artacaktır (Şentürk, 2003: 49). Elektronik ticaret uygulaması özel sektör işletmelerinin iş yapabilmeleri ve güven oluşturabilmeleri için kendileriyle ilgili birçok bilgiyi, toplumla paylaşmaları gerekmektedir.

Kendileriyle ilgili gerekli bilgileri vermedikleri zaman, güven oluşumunu sağlayamayacak ve ticari işlemleri azalacaktır (Sergerie, 1999: 26). Bu tür bir baskı ilgili bilgilerin topluma sunulmasını sağlayarak şeffaflaşmayı sağlayıcı ekti meydana getirecektir.

Bu durum kamu yönetiminde de geçerlidir. Elektronik ticaret uygulaması ile kamudaki ihaleler ve birçok ekonomik etkinlikler, elektronik ortamda gerçekleşeceği için kamuda ki ekonomik işlemlerle ilgili karar ve uygulamalarda şeffaflaşacaktır (Türkiye Ulusal Raporu, 2002: 101). Her türlü işlemin toplumun önünde açık olarak ve topluma bilgi verilerek yapılması, yönetimle ilgili kararların toplumla paylaşılması yönetimin de şeffaflaşmasını sağlamaktadır (Eryılmaz, 2002: 10).

Yöneticiler ve bürokratların, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştiği ve kullanımının yaygınlaştığı bir ortamda yönetimin şeffaflaşmasını engellemesi zorlaşmakta, hatta imkansız hale gelmektedir (Sergerie, 1999: 28). Bu da bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve elektronik ticaret uygulamasının şeffaflaşmayı sağlamada zorlayıcı etkisinin olduğunu kanıtlamaktadır.

3.3. Bürokrasinin Azalması

Elektronik devlete dönüşüm, kamu yönetiminde şeffaflaşmayı sağlarken elektronik ticaret modelinin uygulanması da ekonomik alanlarda şeffaflaşmayı sağlamaktadır (Waller, Livesey and Edin, 2001: 138). Şeffaflaşmanın artması ve bütün kamu işlemlerinin elektronik ortama aktarılması ise işlem hızını artırdığı için birçok

bürokratik işlem ya tamamen ortadan kalkmakta, ya da çok hızlı bir şekilde bitirilmektedir. Böyle bir durum ise bürokratik işlemlerin sorun olmasını ortadan kaldırmaktadır (Eryılmaz, 2002: 11).

Bir ülkede bürokratik engellerin ortadan kalkması ekonomik ve siyasal alanın daha istikrarlı yapıya kavuşmasını sağlar. Ekonomik ve toplumsal kalkınma, kültürel gelişim, siyasal etkinlik ve toplumsal barış ise ancak istikrarlı bir yapıda gerçekleşebilir (Erkan, 1999: 54). Bu çerçevede; elektronik ticaret modelinin ülke kalkınmasına bu açıdan da katkı sağladığı söylenebilir.

3.4. E-Demokrasinin Gelişmesi

Elektronik ticaretin en önemli siyasal etkilerinden biri de E-Demokrasi oluşumuna yaptığı katkıdır. E-Demokrasinin oluşması için; elektronik ticaret uygulamasının yaygınlaşması ve elektronik devlete dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu iki unsur, E-Demokrasinin temel unsurları olarak kabul edilebilir (Waller, Livesey and Edin, 2001: 138).

E-Demokrasi ortamının oluşturulması ile bilgi toplumuna dönüşüm de eş zamanlı olarak gerçekleşecektir. İki olgu da birbirini hem tamamlayan parçalar konumunda bulunmakta, hem de birbirinin oluşmasında kullanılan araçları oluşturmaktadırlar.

Bu çerçevede; elektronik devlet dönüşümü ve elektronik ticaret modeli uygulaması gerçekleştirildiğinde, E-Demokrasinin fiziki unsurları oluşturulmuş olmaktadır (Şentürk, 2003: 50). E-

Demokrasinin toplum tarafından benimsenmesiyle de sosyolojik altyapısı tamamlanmaktadır (Türkiye Ulusal Raporu, 2002: 100). Yasal düzenlemelerin de yapılmasıyla elektronik demokrasinin siyasal unsuru tamamlanmakta ve elektronik demokrasi için bütün şartlar yerine getirilmiş olmaktadır (Özsağır ve Küllük, 2003: 567).

Elektronik demokrasinin yerleşmesi ve işler duruma gelmesinin etkileri; toplumsal grupların toplumsal yaşama ve karar verici mekanizmalara katılım düzeyleri artmaktadır. Yine toplumun teknoloji okur-yazarı sayısı ile teknolojiyi kullanım oranları yükselmektedir. (Şentürk, 2003: 51). Bu gelişmelerin toplam etkisi ise kültürel ve siyasal gelişim ile birlikte bilgi toplumuna dönüşümü sağlayıcı etki yapmaktadır.

SONUÇ

Elektronik ticaretin; makro ve mikro ölçekte verimliliği arttırması, ekonomik büyüme oranlarının yükselmesi ve hızlı kalkınmaya olanak yaratması gibi ekonomik etkilerinin yanı sıra eğitim sisteminden yönetim sistemine, etik kurallardan formal hukuki düzenlemelere, sektörlerin organizasyonel yapılanmalarından yeni siyasal politika ve stratejiler oluşturulmasına kadar toplumun tümünü derinden etkileme kapasitesine sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Ancak toplumda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanabilmesi için ülkelerdeki siyasi iradenin makro ölçekli altyapıyı tamamlama planları yapması ve devlette bürokrasiyi azaltacak bir organizasyonel değişim ve dönüşüm stratejisi geliştirerek uygulaması gerekmektedir. Bu

kapsamda devletin, elektronik ticaret modelinin uygulamasını gerçekleştirecek yasal düzenlemeleri sağlayabilmesi, kontrol ve denetimleri gerçekleştirebilmesi, teşvik ve destek programlarını uygulayabilmesi için zorunlu olarak kendisi de elektronik ortamda bulunması gerekmektedir. Bu da geleneksel devlet yapılanmasının elektronik devlet yapılanmasına zorunlu dönüşümünü gerektirmektedir.

Elektronik devlet yapısında, teknolojik bilgiye sahip, iyi eğitilmiş, yeterli ve yetenekli personel istihdamına olan ihtiyaç ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, elektronik devlet yapılanmasında gerekli olan personel temin edilirken çok hassas davranılmalıdır.

Teknik ve teknolojik alt yapının tamamlanmasında devletin olanakları yanında, özel sektörün de bu alt yapı yatırımlarına katılması özendirilmeli ve teşvik uygulamaları gerçekleştirilmelidir. Özellikle telekomünikasyon ve lojistik alanlarında devlet tekelleri kaldırılmalı ve özel sektörün bu alanlarda faaliyet göstermesi ve yatırım yapması için engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bu çerçevede, mobil ve kablolu telefon hatlarının işletilmesi ve bu alanlara yatırım yapılması için özel sektör işletmelerine her tür yasal ve teknolojik imkan sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bayram, E. (2001). Elektronik Ticaretin, Finansal Yapı, Organizasyon ve Yasal Düzenlemeler Açısından Değerlendirilmesi Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, İşletme ABD.
- Bozkurt, V. (2000). Elektronik Ticaret, Ankara: Alfa Yayınları.
- Castells, M. (2002). “*Gerçek Sanallık Kültürü*”, Cogito Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, Sayı:30, Sayfa: 212-216.
- Çakır, M. (2000). “*Yeni Ekonomi*”, Durum Dergisi, Ağustos-2000, Sayfa: 24-28.
- Cerf, V. (1998). İnternet Üzerinde Çalışan İşyerinde Liderlik, Dijital Ekonomi: Ağ Üzerindeki Akıl Çağında Umut ve Tehlike, Koçsistem Yayınları, İstanbul, Çeviren: E. Koç, Edt. A. Buğdaycı.
- Clinton J. W. and Gore A. (2000). Global Elektronik Ticaret, Alfa Yayınları, İstanbul, (Çev.) V. Bozkurt.
- Davutoğlu N. A., Muğaloğlu T. ve Arslan Ö. (2020). “*Dönüşümcü Lider Özelliği ile Donatılmış Y Kuşağı Yöneticilerin Tekno Yönetimle Yapısal İlişkisi*”, Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(54), 1481-1489.
- Dedeoğlu, G. (2003). “*Bilişim Mesleği Etiği*”, TBD Bilişim Kültürü Dergisi, Aralık, Sayı: 88, Sayfa: 45-46.
- Demiröz, A. (2003). Yeni Ekonomide Rekabet Kuralları, Perşembe Konferansları, Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara, Yayın No: 0106.
- Enformasyon ve Dokümantasyon Müdürlüğü (2002). Bilişim Çağında E-Devlet ve E-Türkiye, Enformasyon ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları. Ankara.
- Erkan, H. (1999). Türk Toplumunda Kültür ve Rekabet, Perşembe Konferansları, Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık, Yayın No: 0040, Sayfa:33-78.
- Ersöz, S. (2003). “*Teknoloji, Kültür ve Toplum: Teknolojik Gelişmeler ve Kültürel-Sosyal Değişimler Arasındaki Sebep-Sonuç İlişkisi*”, TBD Bilişim-Bilişim Kültürü Dergisi, Aralık-2003, Sayı: 88, Sayfa: 36.
- Eryılmaz, B. (2002). Bürokrasi ve Siyaset, İstanbul: Alfa Yayınları.

- İnce, M. (1999). Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler için İmkanlar ve Politikalar, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Md.
- Kaleağası, B. (2001). “*Yeni Ekonomi ve E-Devlet*”, Dış Ticarete Durum Dergisi, Aralık 2001, Sayı: 48, Sayfa: 42-48.
- Kırçova, İ. ve Öztürk P. (2001). İnternette Ticaret ve Hukuksal Sorunlar, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2000-29.
- Levy, P. (1994). “*İntelligence Collective*”, Paris: La Decouverte, Alıntı Yapılan Kaynak: Bilişim Kültürü Dergisi, Aralık-20003, Sayfa: 36.
- OECD (1997). E-Commerce: Opportunities And Challenges For Government, OECD Report, Science Tecnology Industry.
- Özsağır, A. ve Küllük M. (2003). E-Devlet Yatırımlarının Geri Dönüşümü ve Ekonomik Büyümeye Etkisi, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi.
- Şentürk, Ü. (2003). Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Bazı Toplumsal Boyutları, II. Bilgi, Ekonomi Ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, Dokümantasyon Yayınları.
- Sergerie.V. (1999). “*2 Blueprint For Renewing Government Dervices Using Information Tecnology*”, [Http://Www.Intergov.Gc.Ca/Docs/Fed/Blueprint/Index.Html](http://Www.Intergov.Gc.Ca/Docs/Fed/Blueprint/Index.Html) . (Erişim: 12.10.2003).
- Singh, A. D. (1999). Electronic Commerce: Issue Of The South, South Center Working Papers, No: 4.
- Topçuoğlu, A. (2001). “*Biri Bizimi Gözetliyor*”, Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 408, Kasım - 2001, Sayfa: 36-40.
- Töreci, E.; Kesmez N. ve Üney T. (2001). “*Bilişim Teknolojisi, İnternet ve Etik*”, TBD Bilişim Kültür Dergisi, Aralık 2001, Sayı: 80, Sayfa: 75-78.
- Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Raporu. (2002). Bilgi Toplumuna Doğru, Ankara: Başbakanlık Yayını, 10-12 Mayıs 2002, ODTÜ

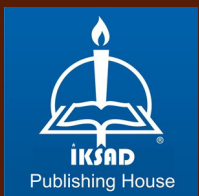
Türkiye Ulusal Rapor. (2002). Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu-2002, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi [Johannesburg Aralık-2002], T.C Çevre Bakanlığı Yayını.

Waller, P.; Livesey P. and Edin K. (2001). “*E-Government in The Service of Democracy*”, İca Information, General Issues, No:74.

Yalın, F. (2003). “*Doğa-İnsan, Bilişim-İnsan*”, TBD Bilişim Kültürü Dergisi, Aralık-2003, Sayı: 88, Sayfa: 60-61.

İNTERNET KAYNAKLARI

- 1) <http://www.supercadde.com> (10.12.2002)
- 2) <http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/e-ticaret/e-ticaret-kutupahnesi/yayin3.html> (08/07/2000)
- 3) <http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/e-ticaret/e-ticaret-kutupahnesi/yayin3.html#farklar,E-Ticaret ve E-İş>, (25/02/ 2003).
- 4) <http://www.usdoj.gov/atr/public/speeches/2428.htm> (29/04/1999).
- 5) <http://www.igeme.org.tr/TUR/etrade7etkk7sunus.htm> (11/03/2003).
- 6) <http://www.activefinans.com/activeline/sayi10/kanal.html>, (18/06/2001).
- 7) <http://www.pwcglobal.com/gx/eng/in-sol/speec-int/knapp/knap-05.htm>(12/01/1999).
- 8) <http://www.nomura.com> (11/07/2001).
- 9) <http://www.abone.turk.net/giter/internet5.htm> (13/11/2000).
- 10) <http://www.usdoj.gov/atr/public/speeches/2428.htm> (29/04/1999).
- 11) <http://www.richmond.edu/jolt/v6i2/note2.html> (10/02/2004).
- 12) <http://www.activefinanas.com/active/arsiv/sayi14/index.html> (17/11/2001).
- 13) <http://www.nebraska.edu/studies/nblink> (03/12/2001).
- 14) <http://www.kobinet.org.tr/eticaret/ekutuphane/yayin1.html> (11/04/2004).
- 15) <http://www.e-kolay.net/bilgisayar/haber.asp?MainID=10&PID=100&HaberID=158337> (04/01/2004).

ISBN: 978-625-7636-61-2